అ గ్ర గా మ ులు

ర చ యి త

వావిలాల సోమయాజులు, బి. ఏ.,

ది ఓరియంటల్ పబ్లిషింగ్ కంపెనీ (రిజిష్టర్డు)

మద్రాసు :: తెనాలి :: సికింద్రాబాదు

 1950 వెల : రు. 1–0–0

తొలి పలుకు

వీర వనితలు, వీర మహాపురుషులు కర్తవ్యతా విమూఢములైన జాతుల నుద్ధరింప నావశ్యకములైన సమయములం దవతరింతురు. కారణజన్ములైన వారు కార్య సాధనానంతరము నిర్వాణపథము నొందినను మృతజీవులై నిత్యమును జాతి నుత్తేజింప జేయుదురు.

అట్టివారు గుణగరిష్ఠులు, ఆదర్శమూర్తులు. ఇట్టి వీరుల జీవితచరిత్ర పఠనము వలన నుత్తమలక్షణములు, నున్నతా దర్శములు వ్యక్తుల కలవడి వారిని దివ్యజీవన మార్గముల నడిపించు ననుట నిస్సంశయము.

ఝాన్సీ లక్ష్మీబాయి ప్రథమ భారతస్వాతంత్ర్య సమర నేతాజిని. తిలక్ మహాశయుడు ప్రప్రథమమున స్వారాజ్య శంఖారావ మొనర్చి పరదాస్య శృంఖలాబద్ధులై క్రుంగుచున్న సోదరభారతీయుల మేల్కొల్పిన వీర వైతాళికుడు. గాంధిజీ స్వాతంత్ర్యనౌక నహింసా సమర సాగరములందు సామర్థ్యముతో నడిపించి తీరమును జేర్చిన యద్వితీయ మహానావికుడు. జీవితసర్వస్వమును భారతదాస్య విమోచనా కృషి కర్పించి విదేశముల వసించు భారతీయుల సమైక్య మొనర్చి వారిని సంగ్రామరంగమునకు పురోగాములై నడిపించిన యసమాన సమరసేనానాయకుడు నేతాజీ.

వీరు నలువురును స్వాతంత్ర్య సమరయోధులు—అగ్రగాములు. వీరి జీవితాదర్శములను, కార్యసాధనారంగములను, విజయవిశేషములను నిరూపించు గ్రంథమే నా 'అగ్రగాములు'. ఈ వీరమూర్తుల జీవితచారిత్రక ఘట్టముల పఠించి స్వతంత్ర భారత బాల బాలికలు దేశసేవా తత్పరతతో పురోగమింతురు గాక యని నా ఆకాంక్ష.

నన్నభిమానించి యీగ్రంథమును వారి గ్రంథమాలలో నొక కుసుమముగ స్వీకరించి పాఠకలోకమున కర్పించిన ఓరియన్ట్ పబ్లిషింగ్ కంపెనీ యజమానులగు శ్రీ యం. యస్. శర్మగారికి నా కృతజ్ఞతా పూర్వక వందనములు.

—రచయిత

ఝాన్సీ రాణి

"పృథ్వీ ! జననీ ! నీ గర్భమునుండి జన్మించినాము; నీ గర్భమునే చేరుకొందుము. మా శరీరములు నీవి. మ మ్మెట్లు పాలింతువో ! మా సేవ లెట్లందుకొందువో ! ! నే నార్థిక సంపద నణుమాత్ర మర్థింపను. నా దామోదరుని మహావీరునిగ తీర్చిదిద్దు శక్తిని ప్రసాదించి వీరమాతయను కీర్తి దక్కింపుము. ధన్యురాల నగుదు." అని యుదయపూజావేళ వినమ్రభావమున కరకమలములు ముకుళించి లక్ష్మీబాయి భూదేవి నర్థించినది.

తరువాత పురాణశ్రవణ మారంభము కావలసియున్నది. 'ప్రారంభింపు' మన్నట్లు లక్ష్మీ పౌరాణికునివైపు దృష్టిమరల్చినది. పురాణపఠనమును వినవచ్చిన నగరప్రజలును, పౌరాణికుడును మరియొకవైపునకు చూచుచున్నారు. ఆమె యాదిక్కునకు చూచినది. దివాన్జీ లక్ష్మణరావు, మోరోపంతులు వచ్చి నిలచియున్నారు.

అత్యవసరమైన రాచకార్య మున్నగాని వారట్లు వచ్చువారు కారు. గమనించి బాయిసాహెబ్ లేచి యేకాంతమందిరము వైపునకు బయలుదేరినది.

అట నేకాంతమందిరములో వారి సంభాషణము పూర్తియైనది.

బుందేలు ఖండములోని ఝాన్సీరాజ్యమును మోసముతో నాంగ్లేయులు లక్ష్మీబాయిభర్త గంగాధరరావు కాలముననే కాజేసినారు. ప్రస్తుతము భర్తమరణానంతర మహారాణి దత్తపుత్రుడగు దామోదరునకు పోషకురాలిగ దుర్గపాలన మొనరుచున్నది. ఈదుర్గమునైన వారికి దక్కకుండ జేయుటకు వారేమైన నెత్తులెత్తిరా యేమి?

దివాన్జీ, మోరోపంతుల రాక కొకానొక రాచకార్యమున గవర్నరు జనరల్ డల్హౌసీకి దక్షిణభాగమున ప్రతినిధిగనున్న మాల్కమ్ వద్దనుండి 'ఎల్లిస్' యను నాంగ్లేయ ప్రముఖుడొకడు వచ్చుటయే కారణము. కుశలప్రసంగములైపోయినతరువాత యతడు మాల్కమ్ వ్రాసిన లేఖను దివాన్జీ చేతికిచ్చి చదివించినాడు. రాణి వినినది.

"ఝాన్సీ నాకౌస్తుభము. నేను లక్ష్మిని. నా ఝాన్సీని నేను మీ కీయలే" అని తెరవెనుక నుండి గంభీరస్వరమున నామె పలికినది. ఇట్టి మాట నాంగ్లేయుడు శతాబ్దము నుండి యెన్నడును వినలేదు. హృదయమును కుదుటబరచుకొని ఎల్లిస్ యిట్లనినాడు.

"తల్లీ! ఇది గవర్నరు జనరలుగారి యాజ్ఞ. ఇందులో మీకు క్రోధము కలుగవలసిన కారణము నా కేమాత్రమును గనుపించుట లేదు. ప్రజాపాలనా భారమువలన మీరు శ్రమపడుచున్నారు. దానిని తొలగించి మాసమున కైదువేల రూప్యములు మీకుటుంబమునకు మనోవృత్తి నిచ్చుట కాయన నిశ్చయించినారు." అని మరియు నతడేమో చెప్పబోవుచున్నాడు. రాణి "మీ మనోవృత్తి నా కెందుకు? నే

గ్రహింపగల దేదో స్వీకరింతు" నని గద్దించి పలికినది.

ఆంగ్లేయుల దౌర్జన్యములను, కఠినశాసన, పాలనా పద్ధతులను విన్న సభలో కలకలము చెలరేగినది. స్త్రీలు రోదనధ్వను లారంభించినారు. ఎల్లిస్ దివాన్జీని పిలుచుకొని పోయి మరికొంతసేపు సంభాషించినాడు. ప్రయోజనము లేదు. రాణిమాటకు తిరుగు లేదు. యుద్ధమున కప్పుడే యనుజ్ఞ నొసగవలసినదని వేడుకొనిన సరదారుల 'కిది సమయము కాదని' వారించి యామె దర్బారునుండి వెడలిపోయినది.

ఈవార్త యొకటిరెండు దినములలో ఝాన్సీ రాజ్యమంతయు బ్రాకిపోయినది. ప్రజలెల్లరును దీని ఫలితాంశ మేమగునో యని యాతురత వహించుచున్నారు.

"నాకు దత్తస్వీకారమున కధికారము లేదట! ఏ దేశ స్మృతి ననుసరించి? భారతదేశ స్మృతులలో దత్తపుత్రుడు పుత్రుడు కాడని యెక్కడ నున్నది? లుప్తసిద్ధాంతములో దేశీయుల కేమి పని? ఈ ఆంగ్లేయుల లుప్తసిద్ధాంతముతో బాటు వారి పాలనము నంతమొందవలసినదే!" అని రాణీసాహెబ్ నిశ్చయించినది. దివాన్జీతో సంప్రదించినది. అతడు రాజ్యపాలనమున నరువది వత్సరములు గడపి సమస్త మవగతమొనర్చుకొన్న వృద్ధమూర్తి, ప్రతిభావంతుడు, మహామేధావి. ఆంగ్లేయ ప్రభుత్వ మారంభమైనది మొదలు భారతదేశచరిత్ర మతనికి హృత్కవితె.

"నాఝాన్సీని వారి హస్తగత మొనర్పవలెనా? కుత్తుకలో ప్రాణమున్నంతవరకది సాగదు." అన్న రాణినిశ్చయమునకు వృద్ధమూర్తి లక్ష్మణరావు సత్వపరిధాన మానస

మున్నాలోచించి——

"అమ్మా! ఆంగ్లేయుల బల మత్యధికము. వారికి దేశమున మూడులక్షల సైన్య మున్నది. దీనికిదోడు ఫిరంగిసైన్యమునందనేకవేలమంది యున్నారు. వారితో దలపడు టన్న సామాన్యకృత్యము కా" దని పలికినాడు.

"అయిన నేమి? అందులో విస్తారము దేశీయసైన్యము. తాత్కాలికముగ వారిశక్తికి లొంగి మిత్రులైన దేశీయసంస్థానాధీశ్వరులు సమయమువచ్చిన నేనాడైన వ్యతిరేకింపవచ్చును. వారిలో నే పింఛనుబహుమతు లున్నమాట నే నెరుగుదును. మీరు వారందరును భారతమాతృగర్భమున జనియించిన సోదరులని మరచిపోవు చున్నారు."

"తాయినాసాహెబ్! మీరు మహమ్మదీయులమాట మరచిపోయి యున్నారు. మొగలాయిప్రభుత్వాంతకాలమున సిక్కుల మతగురువుల వారవ్యక్తముగ చిత్రవధ గావించినా రన్న స్మృతి సిక్కుల కడుపులో గార్చిచ్చువలె రగులుచున్నది. వారుభయులు నేకపక్షమున జేరి యేకవిశ్వాసముతో పోరాడుట కల్ల."

ఇట్లు రాణిగారికి లక్ష్మణరావునకును సంభాషణ నడచినది. ఎదురొకన నిలసినది ప్రబలశత్రువు; తానొక చిన్న దుర్గమున కధికారిణి! తనలో మొలకెత్తిన విప్లవబీజము సమస్తభారతమున నెదవెట్టి పండించిన నెంతటి ప్రభుత్వమైన నేమి?

పీష్వా నానాసాహెబును సిక్కే దత్తపుత్రునిగా నలసిన నతని తండ్రి పీష్వా బాజీరావునకు ప్రభుత్వ మిచ్చుచున్న

యెనుబదివేల పౌనులు భరణము నాపుదల చేసినారు. అతడు నేడు బిఠూరుసంస్థానములో కోరలుదీయు యత్నింప పనిబట్టిన కాలసర్పమునవలె కాలమునకై వేచి సమయ మాసన్నమైనదని పగ సాధింప పూనినాడు.

నానాసాహెబు యీనవద్భారతమున విప్లవశక్తుల నేర్పాల్పి పరిభుత్వవనముల దహింప బద్ధకంకణుడై శ్రమించు చున్నాడు. ఆంగ్లేయప్రభుత్వము నెదుర్కొనవలెనన్న కేవలము దేశీయుల విప్లవశక్తి చాలదని గమనించి మారువేషముల దేశీయ సైన్యములతో పరిచయము లేర్పరుచుకొని వారిని విప్లవసన్నద్ధుల గావించినాడు. అతని సైన్యాధ్యక్షుడు తాతియాతోపే వీరావేశముతో నచంచల భక్తివిశ్వాసములతో యీనవద్భారతమును పర్యటించి స్వాతంత్ర్యసైన్యముల చేకూర్చుకొను చున్నాడు.

'దేశీయ సైన్యమున విప్లవభావములు పొడకట్ట నారంభించినవి. ముప్పదినాల్గవ దేశీయసైన్యము సింధులో నధిక వేతన మిచ్చిన గాని పోరాడ మనిన వెడలగొట్టి యాంగ్లేయ సైన్యోద్యోగులు వారిని శిక్షించినారు. అరువదియారవ పటాలము పంజాబు యుద్ధరంగములో ప్రవేశించి పోరాడమని సంచలన మొనర్ప వారిని వెడలగొట్టినారు. ఆరకాన్ రంగమున బలవంతముగ వారిచే పోరాడించినారని దేశీయసైన్యములు విసిగినవి. వీరిలో స్వాతంత్ర్యకాంక్ష ప్రవేశించిన చాలును. భారతజాతికి విముక్తి యని నిశ్చయించి తాతియా దేశీయసైన్యములతో ప్రసంగించి వారి సంసిద్ధతను చేకూర్చుకొని యాంగ్లపాలనము వలన క్షతి నొందిన సంస్థానములన్నిటిక

వచ్చి వారిని పీష్వా సాగింపనున్న స్వాతంత్ర్యసమరమున నాయకు మొనర్ప సన్నాహించుచున్నాడు.

మహావీరుడు తాంతియా ఝాన్సీకి వచ్చి రాణితో ఇట్లు సంభాషించినాడు. "ఒకశతాబ్దకాలము మనము నిద్రపోయినాము. ఆంగ్లేయులు స్థానబలమును జిక్కించుకొని యినుప వలలు యావద్భారతమున పన్నినారు. దానిలో మనము మత్స్యములమై బయటపడ తన్నుకొనుచున్నాము. వ్యక్తిగతముగ మన మెన్ని యత్నము లొనర్చిన, నవి నిష్ప్రయోజనములు. నేడీతెగను దెంపవలెను. పీష్వాకు సాయపడ మిమ్ముల వేడుచున్నాన"ని తాంతియా ఝాన్సీదర్బారులో భవిష్యత్స్వాతంత్ర్య సమరసేనానాయకునివలె మేఘగంభీరముగ ఇట్లు సంభాషించినాడు.

దర్బారులో సరదారులు, సిలేదారులు, నుద్యోగులు, ఫిరంగీసైన్యనాయకుడు గుల్మహమ్మదు, సైన్యాధ్యక్షుడు ఖుదాబక్షు నున్నారు. వారందరు విన ఝాన్సీరాణి ప్రసన్నగంభీరముగ నిట్లు పలికినది.

"శత్రువులకు కాల మాసన్నమైనది. ఈ పరప్రభుత్వమును కెంతకాలము మనము సహింపగలము. మన యాచార వ్యవహారములకు స్వస్తిజెప్పి, మన భావనాలోకముల విషపాషాణముల కలిపి, మన సౌభ్రాతృత్వమును ఛిన్నభిన్న మొనర్చి పరిభుత్వము కల్లోలముల పట్టుతప్పనీయక కాలము గడుపుచున్నారు. వీరమున పరిసంచమున పరిభమగణ్యమైన మన జాతి బానిసవృత్తి కలవాటుపడ ప్రారంభించినది. దీని నిక సహించుట కవకాశము లేదు. పీష్వాసాహెబ్ పూను

కొనిన స్వాతంత్ర్యసమరమున విజయము మనకు లభింపగలదని నా దృఢవిశ్వాసము. ఝూన్సీ సమస్తము నా వీరుని యడుగు జాడలలో నడువగలదని మీకు నేను వాగ్దానము జేయు చున్నా" నని రాణి ప్రసంగము చాలింప సభలో జయశబ్ద ములు చెలరేగినవి. ఈమాటలు సత్యము లన్నట్లు ఝూన్సీ కోటలోని మహాదేవాలయపు ఘంటిక మొరసినది. తాంతియా రాణియెడ కృతజ్ఞతా వాక్యములు పలికిన తరువాత సభ ముగిసినది.

తాంతియా దక్షిణదిక్కునకు వచ్చినపుడు నానా సాహెబు కాన్పూరు, లక్నో, సంబాల్పురము, మరికొన్ని స్వదేశసంస్థానములను మరల జయించి గూఢచారుల నియమించి తిరిగివచ్చినాడు. స్వాతంత్ర్యసమర సన్నాహము లతిగూఢ ముగ సాగిపోవుచున్నవి.

గవర్నరుజనరల్ డల్హౌసీ యింటికి తిరిగివెళ్లినాడు. బ్రిటిష్‌ప్రభుత్వము కానింగ్ ప్రభువు నతని స్థానమున నియ మించినది. ఆంగ్లేయులు డల్హౌసీ లుప్తసిద్ధాంతము వలన కలిగిన రాజ్యలాభమునకు సంతసించుచున్నారే గాని, భారత దేశమున తత్ఫలితముగ కలిగిన మార్పుల గమనించుట లేదు. భయముతో వారిపాలన సాగుచున్నది. ప్రజలలో సమస్త వర్గములందు నసంతృప్తి బయలుదేరినది. దాని నేకముఖ మొనర్చుటకై ప్రథమస్వాతంత్ర్యవీరులు నానాసాహెబ్, తాంతియా, ఝూన్సీరాణీలు పూనుకొనినారు.

దేశమునం దెల్లెడ వృద్ధులు శివాజీ, సురాజిద్దౌలా, నానాఫడ్నవీస్, టిప్పుసుల్తానుల దేశభక్తి త్యాగములు, శక్తి

సామర్థ్యము లింకను యువకలోకమునకు గథలుగజెప్పి శౌర్య రసమున వీరగుణ ముగ్గుబాలతో రంగరించి పోయుచున్నారు. ఆంగ్లేయు లెన్ని యత్నము లొనర్చినను దేశీయాచార మూల స్తంభము లించుకైన గదుల లేదు. దేశీయవిద్యావిధానమున మార్పు లేదు. తమ పూర్వచరిత్రను జ్ఞప్తియొనర్చుకొనుటకు జాతిచరిత్రలలో నెన్ని పుటలో వెనుకకు త్రిప్పవలసిన యగత్య మానాటికి కలుగలేదు.

"త్వరలో మనయుద్ధ మారంభము కానున్నది. మీరు సిద్ధపడు" డని లక్ష్మీబాయికి ఝాన్సీముఖమున లేఖవచ్చినది. ''నే నెప్పుడును సంసిద్ధమే''నని యామె సమాధాన మంపినది.

లక్ష్మీబాయి తెల్లని 'పైజామా' తొడిగినది. 'అంగారఖా' వేసినది. మయూరశ్యామలమైన కంచుక మొకటి పైన దొడిగినది. తలపై టోపీధరించి తెల్లని జరీకుచ్చుల తలపాగ జుట్టినది. నడుమునకు సరిగంచుల దుప్పటి బిగించి మణులు పొదిగిన కైజా నందు నిలిపినది. పురుషవేషమున శ్వేతాశ్వ మధిరోహించి ఝాన్సీరాజ్యమునను బుందేల్ ఖండమునను గ్రామ గ్రామమున కేగి ప్రజాహృదయక్షేత్రముల ప్రభుత్వముపై విప్లవబీజముల నాటి పండించినది.

''అదుగో! పరప్రభుత్వము పటాపంచలు కానున్న దివ్య సమయ మాసన్నమగుచున్నది. లెండు! మేల్కొనుడు!! మీలో నిద్రించుచున్న సమస్తశక్తుల కేంద్రీకరించి పోరాట మునకు సంసిద్ధులు కండు. పూర్వవైరములకు నేడు తావు లేదు. సమయము తప్పినా మనకు బానిసతనము తప్పదు. నిత్య లక్ష్మీమందిరమైన దేశమున దారిద్ర్యదేవత కరాళ

తాండవ మొనర్చును.

"శానిసవృత్తిలో బ్రతుకుటకంటె స్వచ్ఛంద జీవన మునకై చావుమేలు.

"ఈనాటి మనము జీవించునది మన పూర్వుల పునీత భారతమున కాదు. నరలోకమున నుండ దెన్నడును కని విని యెరుగని నరక కూపమున. మన సంస్కారము జీర్ణించు చున్నది. ఎట జూచిన దౌర్జన్యము! దురాగతము!! దాష్ట్యము!!!

"ఆంగ్లేయ పరిభుత్వమును శతవర్షములు సాగనిచ్చి నాము. అయ్యో! మన మెంత యశక్తులము. శివాజీవంటి స్వేచ్ఛావీరుల రక్తనాళముల స్రవించిన మన జాతిరక్తమున నీనాడు వేడి చల్లారినదా? మనశక్తిసామర్థ్యములు పౌరుష పరాక్రమములు గంగలో కలసినవా?

"పీష్వాసాహెబ్ నాయకత్వమున స్వాతంత్ర్యసమర మారంభమైనది. ఆ తల్లి సేవలో మీరును పాల్గొనుడు. మీవీరమును లోకవిఖ్యాత మొనర్చుకొనుడు. మీసమస్త మును ధారపోయుడు. స్వేచ్ఛను నిలువబెట్టుకొనుడు.

"ఈ పిలుపు వినరా! ఇక మిమ్ము పిలుచువా రుండరు. పిలచినను మున్ముందు స్మశానవాటిక జేరిన శవములవలె బలుకలేరు" అని పరిణయానురాగములతో, బరమ వీర ముతో, 'నసూర్యంపశ్య' యైన రాణీసాహెబ్ గ్రీష్మవేళల గ్రామగ్రామముల పర్యటన మొనర్చి నిద్రాహారము లెరుగక, భారతస్వేచ్ఛా శంఖారావ మొనర్చుచు విజయయాత్రి

మొనర్చి తిరిగి ఝాన్సీ దుర్గమును చేకొనినది.

బుందేల్ ఖండము సమస్తమును నేలుచున్నది. రాణి నడచిన నీతుల ననుసరించుటకు ప్రజ ప్రమాణముల స్వీకరించినది. వర్తకులు కావలసిన ధనసహాయము మొనర్చుటకు నిశ్చయించినారు. నా రాంగ్లేయ వర్తకుల చేతులలో యమయాతనలు పడుచున్నారు; బలవంతపెట్టి ప్రభుత్వసహాయముతో జెప్పినంతకు వస్తువుల కొనిపించుచున్నారు. రాణి యాజ్ఞ ననుసరించి శత్రువుల కాహారపదార్థములు లభించు నన్న భయముతో కృషీవలులు పైరుల ఖండింపక భూముల నూసరక్షేత్రముల గావించినారు. కొన్ని వత్సరములకు గావలసిన యాహారపదార్థముల దుర్గమునందు భద్రపరచినారు. స్వచ్ఛందముగ సైన్యమున జేరి శిక్షణ పొందుచున్నారు. స్త్రీలు కందకములలో నిలచి సైన్యమునకు సహాయమొనర్ప ప్రతినలు గైకొనినారు.

నానాసాహెబ్ ఢిల్లీ, కాన్పూరు, లక్నో, ఆగ్రాల మధ్య నొకచుక్కవలె తిరుగుచున్నాడు. ఔధ్‌లో ప్రచార మొనర్చు సందర్భమున కొంతప్రథమమున వ్యతిరేకత పొడకట్టి నమసిపోయినది. అతని చారు లనేకరీతుల యావద్భారతమున వ్యవహరించుచున్నారు.

నైజాములో గదలిక కలుగలేదు. 1800 లో నాంగ్లేయులతో నత డొక సంధిచేసుకొనినాడు. దానిననుసరించి వారి కతడు సైన్యసహాయ మొనర్పక తప్పదని పలికినాడు. కాని యతని దేశములలో సంచలనము కలిగినది. గ్వాలియర్ ప్రభువు దేశద్రోహమునకే నిశ్చయించినాడు. కొలదికాలము

క్రిందట జరిగిన నేపాలయుద్ధములో నాంగ్లేయులకు ఔఫ్‌రాజు నవాబునజీరు సమస్త సహాయము నొసగ్చి గెలిపించినా డన్న క్రోధముతో వారిని నునుమాడ నలెనను కోరికతో పఠాను లు కాచుకొని కూర్చొనినారు. మహమ్మదీయుల శిక్షింపఁ సిక్కులు సర్వదా సంసిద్ధులుగ నున్నారు. ఆంగ్లేయులు 'విడదీసి పాలించుట' లో గడు నేర్పరులు.

ఒక దినమున ఝాన్సీరాణికి నానాసాహెబ్ స్వహస్తములో నున్న లేఖ వచ్చినది. అందు—

"మన యత్నము లెల్ల ఫలించుచున్నవి. తంత్రములనుకూలించు చున్నవి. నామమాత్రావశిష్టుడుగ దుర్గతిలో, వృద్ధాప్యములో, కాటికి గాళ్లుచాచుకొని కూర్చొనిన మొగలాయీ చక్రవర్తి బహదూర్ షా కాశాజ్యోతి గల్పింపఁ గలిగినాము. పర్షియారాజు హీరాట్ వరకు దండెత్తి వచ్చినట్లు ఢిల్లీలో వార్తలు ప్రబలుచున్నవి. ఢిల్లీ జుమ్మామసీదు గోడలపై నాంగ్లేయ సైన్యముల దరిమివేయు కృతనిశ్చయుడై యతడు భారతదేశమునకు సైన్య మంపుచున్నాడు, మహమ్మదీయు లందరు నందు జేర సంసిద్ధులు కావలసిన దని మషీపంకములలో నేను వ్రాయించిన లేఖనములు వారిలో సంచలనము గలిగించినవి. మౌల్వీ వేషములలో దర్గాలలో ప్రవేశించి నానమ్మినబంట్లు జాగరూకతతో విప్లవదూతలుగ వ్యవహరించుచున్నారు.

"దేశీయ సైన్యములలో మనము కలిగించిన సంచలనము కారణముగ నిశీథివేళల సభలు జరుగుచున్నవి. గుసగుసలు సాగుచున్నవి. మౌల్వీ వేషములో నేను ఫైజాబాదు, ఢిల్లీ,

మీరట్, పాట్నా, కలకత్తాల పర్యటించు చున్నాను; పోగులు పోగులుగ నున్న విప్లవమును గలిపి దారి మళ్లు చున్నాను.

"మనసమరము రాజపుత్రస్థానమున నారంభము కానున్నది. జైపూరు, జోధపూర్, బికనీర్, మొదలైన ప్రముఖులు మహారాధీశ్వరులు రాబోవు సమరమున దటస్థులుగ నుండుట కంగీకరించినారు.

"కాని యీ ప్రాంతమున స్వాతంత్ర్య సేనల నడిపింప సమర్థుడగు నాయకు డెవ్వడును గనిపించుట లేదు, మీ ప్రయత్నముల నప్రమత్తులుగ నుండుడు" అని యున్నది.

1857 మార్చిలో దేశీయ సైన్యమున జనించిన కలకలముతో స్వాతంత్ర్యసమర మారంభమైనది. ఆంగ్లేయులు పందొమ్మిదవ కాల్బలము బారక్‌పూరులో తిరుగుబాటు చేసినది. అందు నిగ్గుదేరిన సిపాయీలను సైన్యములనుండి వెడలగొట్టినారు. వారు నానాసాహెబ్ సైన్యమున చేరినారు. వెనువెంటనే అంబాలా, కాన్పూరు, లక్నోలలో విప్లవ మారంభమైనది. మీరట్‌లో నాంగ్లేయుల మూడవ యాశ్వికదళము, పదకొండు, ఇరువదవ పటాలములు విప్లవ మొనర్చి జాతీయ స్వేచ్ఛాసైన్యమును గలసుకొనినవి. 11 మే నెలలో నాంగ్లేయ కమీషనరును బలిచేసి, 'యాంగ్లేయ ప్రభుత్వ మంతరించిన' దని విజయనాదము లొనర్చుచు నానా సాహెబును కొందరు సైనికులు గలుసుకొనినారు. ఇట్లనేక సైన్యములు తిరుగుబాటుచేసి స్వచ్ఛందసేనలలో జేరినవి.

ఆంగ్లేయులతో విప్లవవీరు లనేక యుద్ధము లొనర్చి

నారు. నానాసాహెబు మహారాజపురము, కాన్పూరు, బిఠూరులలో వారి నెదుర్కొని బలము చాలనందున తిరోగమించినారు. మహమ్మదీయులు బహదూర్ ఖాను చక్రవర్తిని గావించి ప్రమత్తులై యున్న సందర్భమున హడ్సన్ సేనానాయకుడు వారిపై కెత్తివచ్చి యతనిని బంధీ గావించి నిర్వంశ మొనర్చినాడు.

అనుక్షణము పెరిగిపోవుచున్న నానాశక్తి కాంగ్లేయులు వెరగుపడినారు. తమసర్వస్వము నొడ్డి సంరక్షించుకొన నిశ్చయించి బ్రిటిష్ ప్రభుత్వమును కాంగ్లేయులు మొర పెట్టినారు. 17 ఆగష్టు 1857 న భారత స్వాతంత్ర్య యుద్ధవీరుల నెదుర్కొన కాలిన్ కాంబెల్‌ను సర్వసేనాపతిగ నియమించి యతని యాజ్ఞను సారముగ వర్తింప నాప్రభుత్వము సేనల కాజ్ఞ నొసగినది. సమస్త భారతముననున్న సైన్యముల వారు జేకూర్చుకొనినారు. ఆంగ్ల దేశమునుండి నూతన సేనల రప్పించినారు.

బహుకాలము సమరములు సాగినవి. 15 మార్చి 1858 న లక్నోలో మహాభయంకర యుద్ధముజరిగినది. నానాసేనలు ఔధ్‌నవాబు వజీరుసేనలు శత్రువు నెదుర్కొని ధైర్యసాహసములతో బోరాడినవి. కాని చివరకు గుమతీ నదీ మార్గమున తిరోగమింప వలసివచ్చినది. శత్రువులు వారిని వెన్నాడ నారంభించినారు. అరణ్యములలో నష్టకష్టముల కోర్చి పోరాడుచు తుద కవి నేపాళమును బ్రవేశించినవి. ఆనాటినుండి నానాసాహెబే మైనదియును తెలియదు.

తాంతియా కొంత సైన్యముతో యమునానదిని దాటి

స్వాతంత్ర్యసమరమున సాయమొనర్ప నిరాకరించిన చర్ఖారీ రాజుపైబడి యతనిని శిక్షించినారు. అందువలన నతనికి బహునైన ఫిరంగులు, మూడులక్షల రూప్యములు లభించినవి. తనను జొచ్చిన యీరాజు కొంత సైన్యసహాయము నొసర్చుట కంగీకరించినాడు. నేడు శత్రువులపై స్వాతంత్ర్య సమరము సాగించు వీరులకు ముఖ్యస్థానము కాల్పి.

నానాసాహెబు వార్తలు తెలియకపోవుటవలన, సర్వసేనాపతి తాతియా శ్రీమంతుని పీష్వా నొనర్చి సమర మొనర్ప సిద్ధముగ నాంగ్లేయుల రాకకై వేచియున్నాడు.

సంయుక్తప్రాంతముల యుద్ధము కాంబెల్ కాలిన్ నడిపించుటకును, మధ్యభారతమున సర్ హ్యూరోస్ నడిపించుటకును నిశ్చితమైనది. రోస్ యుద్ధనీతివిశారదుడు. ముందు ఝాన్సీని స్వాధీన మొనర్చుకొని కాల్పి పైబడ నిశ్చయించినాడు. శత్రువులు ముందు కాల్పిలో యుద్ధమొనర్చితనపై బడుదురని రాణి తలపోసి కొంతసైన్యమును తాతియాకు సహాయార్థ మంపినది.

ఇట్టి స్థితిలో శత్రువులు మహోదయమునాటి సముద్రపు కెరటములవలె పొంగి పొరలివచ్చి ఝాన్సీ నలుదెసల ముట్టడించిరి. రాణి యందుకు సిద్ధపడినది. మోరోపంతు, గుల్ మహమ్మదు, ఖుదాబక్ష్ మరియు నితర ప్రముఖ సరదారులను దుర్గరక్షణకై నిలిపినది. సుబేదారులు బురుజులపై జాగరూకతతో ప్రవర్తించుచున్నారు. దుర్గభిత్తికలపై దూసిన కరవాలములతో, ముద్గర, పరిశు, పాశాది, సాధనములతో వారప్రమత్తులై యున్నారు.

శత్రు సైన్యములలో రణఘోషణలు మ్రోగినవి. ఫిరంగులు ప్రేల్చి మొగలు పెట్టినారు. రాణిదుర్గమునుండి ధ్వనికి ప్రతిధ్వనిగ ఫిరంగులు మ్రోయుచున్నవి. ఆమె ఫిరంగులలో విఖ్యాతిగన్న 'శత్రు సంహారము', 'నల దారము', 'ఘన గర్జ' అగ్ని వృష్టులు కురియుచున్నవి. ఆరుదినములట్లు గడచినవి. శత్రువు తలచినట్లు రాణికి ఫిరంగిసామాగ్రి ప్రాప్తి కాలేదు. తన కైవోవు సన్న భయములో నాంగ్లేయ సేనాధిపతి 'రోజ్' ఫిరంగియుద్ధము మానినాడు. బహుయుద్ధములలో నలిగిన సైన్యమునకు గొంత విశ్రాంతి చేకూరిన దను ధైర్యములో గోటకెగ బ్రాక నాజ్ఞాపించినాడు.

దుర్గమూలమునకు వారు చేరుకొనిన వెంటనే రాణి సైన్యము శిలావృష్టులు కురిపించినారు. ఆదిశను ప్రయోజనము లేదని మరియొక దిక్కున లగ్గల తగిలించి కోటగోడల పైజేర యత్నమారంభమైనది. ఖడ్గముల యుద్ధములు ప్రారంభించినవి. రాణి పంపినవార్త కాల్పి చేరినదో! లేదో!! ఆమె సైన్యములు రాలేదు. ఆహారమును గైకొనుటకైన నామెసైన్యములకు శత్రువు లవకాశ మిచ్చుటలేదు.

రాణిసాహెబ్ మందహాసములతో, మహోద్రేక ప్రసంగములతో దుర్గము నలుదెసల దానైయై యుద్ధము నాగించుచున్నది. ఉభయపక్షముల నష్టములు విశేషముగ నున్నవి.

ప్రమాదము లొకదాని వెనుక నొకటి రాణికి సంభవించుచున్నవి.

ఆమె యొకవంకకు మరల మరల చూచుటలో నభిప్రాయ మేమి? ఆదిక్కున నేమున్నది? అడుగో! తాంతియా;

స్వారాజ్యసమర సేనానాయకుడు; మొదలు కాకలు తీరిన కదనయోధుడు. దూరముగ బేత్వానది కావలగట్టున బహు బలముతో గనుపించుచున్నాడు. లక్ష్మీబాయి ముఖమున సంతోషరేఖలు నర్తించుచున్నవి.

ఆంగ్లేయసైన్యాధ్యక్షుడు తాతియా సైన్యమును గమనించినాడు. అతనిపై యుద్ధమొనర్చుటకు సైన్యము వ్యతిరేకించుచున్నది. పూర్వ మతని చేతిలో నదిదెబ్బలు తినినది. అతడు ధైర్యశాలి, నిరుత్సాహ మెరుగనివ్యక్తి. కేవల మాంగ్లేయ పటాలముల ముందుకు రప్పించి వారి నుద్దేశించి "ప్రపంచ యుద్ధరంగముల నెన్నిటనో ఖ్యాతిగడించిన బ్రిటీష్ సైన్యమునకు నేడీయుద్ధమున పేరుప్రతిష్ఠలు మంట గలియనున్నవి. ఏ మహత్తర సామ్రాజ్యమునకై మన పూర్వులు ప్రాణముల బలికావించినారో, రక్తనదము లింకించినారో, దానిని నిల్పిన ఖ్యాతి మీకు దక్కనున్న" దని యుద్బోధించినాడు. మరణమో. యశమో, యని సాహసించి సమస్త సైన్యము నతడు తాతియా కెదురు నడపించినాడు.

ఝాన్సీరాణి దీనిని గమనించి దుర్గద్వారముల దెరిపించి వెనుకనుండి వారిపైబడ నిశ్చయించి కొన్నిపటాలముల గదలించునంతలో ఫిరంగిసైన్యము శత్రుపక్షమునుండి యగ్నిపిండముల గురిపింప నారంభించినది. ఆమె సైన్యమునకు దిగ వచ్చుట కవకాశము లేకపోయినది.

తాతియా సైన్యములో నర్ధభాగము బేత్వానది దాటినది. మిగిలిన యర్ధభాగము దాటవలసి యున్నది. అట్టిస్థితిలో రోజ్ సైన్యములు వారి నెదుర్కొనినవి. అతని సైన్యములు

టికమక పడసాగినవి. మరుక్షణముననే ధైర్యస్థైర్యము లతో నెదుర్కొనినవి. అందు రాణి శిక్షణమిప్పించిన ఝాన్సీ సైన్యముతో నాంగ్లేయ యోధులు, నాశ్విక దళములు తల పడినారు. శత్రుసైన్యమున ననేకులు మృతినొందినారు.

'రోజ్' దేశీయసైన్యమును ముందుకు బంపినాడు. ఆ యిరువది యైదవ పటాలము నేపాలదేశ సైన్యము. అది హిమవత్పర్వత శ్రేణుల పాదప్రదేశమున ప్రభవించిన గూర్ఖాజాతులతో నిండినది. ఇంతలో కల్నల్ నేపియర్ నూతనసేనలతో వచ్చి యాంగ్లేయుల గలసికొనినాడు. యుద్ధము మహాభయంకరముగ కొలదికాలము సాగినది. ప్రస్తుతస్థితిలో నేను ఝాన్సీ కెట్టిసాయము చేయలేనను నిశ్చయముతో తాతియా తిరిగి కాల్పివైపునకు వెడలిపోయి నాడు. ఆంగ్లేయసైన్యములో నొకపటాలమును దరుము కొనుచు వచ్చిన కాల్పిసైన్యము ఝాన్సీనుర్గములో బ్రవేశిం చినది.

ఝాన్సీ రాజ్యమున శత్రువుల కాహారపదార్థములు లభించుటలేదు. తాతియా సైన్య తిరోగమనముతో వారికి కావలసినంత పదార్థము లభించినది మరల ఝాన్సీ ముట్టడికి బూనుకొనినారు. సన్నాహముల సిద్ధ మొనర్చుకొనుచున్నారు.

ఝాన్సీ రాణి చిత్తము ప్రథమమున నించుక చలించినది. దైనము తన కనుకూలము కాదని తలపోసినది. మరుక్షణము ననే ధైర్య మవలంబించి దుర్గరక్షణోద్యోగమున మానస

మును సుస్థిరమొనర్చుకొనినది, సైన్యముల హెచ్చరించినది. సరదారులకు, సిలేదారులకు నావశ్యకములైన యనుజ్ఞల నొసగినది. సైన్యము నుద్దేశించి యుద్బోధక వాక్యముల బలికినది.

"మిత్రిబలము మనకు సాయమొనర్చునన్న యాశ తీరినది. నేడు మనము స్వశక్తిపై నాధారపడవలెను. మరణమునకు మనము సంసిద్ధుల మైన నాడే భవిష్యత్తున బ్రతుకున్నది. మీ హృదయకుహరములలో నూత నాశాజ్యోతులు వెలిగింపుడు. మన పూర్వవీరుల స్మృతిపథముల నిల్పుడు. పోరాడుడు. మిమ్ము రక్షించుకొనుడు. స్వదేశమును, స్వజాతిని, స్వధర్మమును రక్షింపు" డనిన యామె వీరోచిత వాక్యములకు సైనికులు జయజయ ధ్వానము లొనర్చిరి. మిన్నులు మాఱ్మ్రోగ వీరారావము లొనర్చిరి. దుర్గములోని హర్షోద్వేగ నినాదములతో శత్రుహృదయములు దద్దరిల్లుచున్నవి.

3 ఏప్రిలు 1858. ఉదయారంభమునుండి యాంగ్లేయులు ఝూన్సీపై ముట్టడినారంభించినారు. ముఖద్వారముపై ఫిరంగీసైన్య మగ్నివృష్టి గురిపించుచున్నది, ఝూన్సీదుర్గమునుండి "మారో ఫిరంగీకో" అని గుల్మహమ్మద్ ప్రచండ కంఠస్వరము వినిపించినది. మరుక్షణమున శత్రుసేనపై నొక యగ్నికెరటము పయనించి వారిని జెల్లాచెద రొనర్చినది. అనతికాలములో వారు మరల తేఱుకొని మృత్యువును తిరస్కరించుచు ముందుకు సాగివచ్చినారు.

ఆంగ్లేయులు కోటగోడ లెగబ్రాకుటలో సుశిక్షితులు.

అందు జాను, మైకేల్, డిక్, ఫాక్సులు, అందెవేసిన చేతులు. ఝాన్సీరాణి సైన్యప్రధానులలో నొకడైన రఘునాధసింగు నిలచిన బురుజును బట్టుకొను యత్నములో గోడలపై నిచ్చెన గొలుసుల వేసి వారు యెక్కి వచ్చుచున్నారు.

దుర్గ మేటవాలైన గిరిశిఖరిపై నుండుట ఝాన్సీరాణి కుపకరించినది. వారి నామె సైన్యము ఖడ్గములతో నెదు ర్కొని రూపుమాపినది. ఇట్టి యత్నములు నిష్ప్రయోజనము లని వారు మరొకవైపునకు వెడలినారు. ఇంతలో కోట లోపలనుండి 'హరహర! మహాదేవ!!' యను నార్తనాద ములు రాణి చెవులబడినవి. లంచమిచ్చి మోసముతో నాంగ్లే యులు దక్షిణదుర్గద్వారమును బట్టుకొని ప్రవేశించి తుముల యుద్ధము లొనర్చుచు ప్రజల చిత్రవధ జేయుచున్నారు. భయ కంపిత గాత్రులై ప్రజలు నలుదెసల పరుగిడుచున్నారు.

'ఇక మృత్యువు తప్పదు'. ఝాన్సీ నిశ్చయ మొనర్చి నది. కాళీమూర్తివలె నాకృష్ట కృపాణముతో నశ్వమును నలుదెసల బర్వులెత్తించు చున్నది. ప్రజల చిత్రవధ కన్నుల బడినది. ఆమె కన్ను లెరవారినవి. ఆమె యున్మత్తురాలైనది.

సంకులసమర మారంభమైనది. ఖడ్గయుద్ధము భయం కరముగ సాగుచున్నది. హాహారావములు, సైన్యనిర్ఘోషలు, కరాళాట్టహాసములు, దుర్మరణారావములు, తమలో దాము పోరాడుకొను చున్నవి. ప్రధానద్వారము శత్రువుల వశమై నది. బురుజుల గాపాడు మంత్రులు కొందరు మరణించినారు. మోరోపంతు మొండెము తనముందు నడచి నేలపై దొరలు చున్నది.

ఝాన్సీరాణి శరీరము రక్తసిక్తమైనది. ఖడ్గము కరుకు వారినది. శత్రువులు నలుదెసల మూగి ముందుకు సాగి వచ్చుచున్నారు. ఆలస్యమైన నష్టకష్టముల పాలుగావించిన యీమహావీరమూర్తికి వారేమి యుపాయ మొనర్తురో !

అశ్వ మధిరోహించి గుల్మహమ్మద్ ఖుదాబక్షులు వచ్చి యెదుట నిలచినారు.

"రాణిసాహెబ్ ! దుర్గమును శత్రువులకు స్వాధీన మొనర్చుట యుక్తము"

"ఝాన్సీని ? నాకౌస్తుభమును ? శత్రువుల హస్తముల కందించుటా ? తుదిప్రాణ మున్నంత వరకును జరుగదు." రాణి యున్మత్తురాలివలె ననినది.

"మీరు పేష్వాసైన్యముల కలుసుకొని మరల స్వాతంత్ర్య సమరమును సాగింపవచ్చును గదా ? మీఝాన్సీ మీకు దక్కవలెనన్న..."

"ఔను. పేష్వాసైన్యముల చేరుకొనుటయే మన కర్తవ్యము" రాణి నిశ్చయమున కా సైన్యాధిపతు లిరువురును సంతసించినారు. రాణి కంగరక్షకులుగ పదునైదుగు రాశ్వికుల తీసుకొని నిశీథవేళ వా రుత్తరద్వారమును ప్రవేశించినారు.

గవని కాపలాదా రడ్డపడి ప్రశ్నింపగా నతనికి "మేము టిహ్రీ సంస్థానాధీశ్వరు డాంగ్లేయులకు శరణమిచ్చిన సైనికులము. సర్ హ్యూరోజ్ యాజ్ఞానుసారముగ సైన్యరక్షణ కేగుచున్నా" మని మోసగించి దుర్గమునుండి బయటపడినారు.

రాణి బేత్వానదిని దాటి యగాధమార్గమున నర్ధనిశీథ

మందు కాల్పిమార్గములో నడచుచున్నది. వెన్నుపై దత్త పుత్రుని దామోదరుని పట్టుసెల్లాలో గట్టుకొనినది. ఒకచేత నశ్వపల్యాణములు మరియొకచేత నుద్ధృతఖడ్గము నున్నవి. పదునైదశ్వములును నొక శలాకవలె వెంట నడుచుచున్నవి. ఒకప్రక్క గుల్మహ్మద్, మరొకవంక ఖుదాబక్ష్ మధ్యన రాణి పయనించుచున్నారు.

రాణి దుర్గమును వదలి కాల్పి పోవుచున్న దన్న వార్త సరదారులకు తెలిసినది. వారును సైన్యముల మరలించి రాణి వెనువెంట బయనమైనారు. ఆంగ్లేయులు సమస్తమును దెలుసుకొనినారు. లెఫ్టినెంటు బౌకర్ రాణిని కాలవిలంబన మొనర్పక వెన్నాడ నారంభించినాడు. ఇరువురి సైన్యమునకు గనుజూపుమేర దూరము లేదు. మరుసటి దిన ముదయవేళకు రాణి కాల్పి రాచబాటకు చేరినది. వెనుకవచ్చు రాణీ సరదారులు బౌకరుతో దలపడి యతనిని సైన్యసమేతముగ యమపురి కంపినారు.

కొంతసైన్యముతో, సరదారులతో, రాణి కాల్పి జేరినది. ముట్టడి ప్రారంభమైనది మొదలు లామె నిద్రాహారము లెరుగదు. నేడు కొంత స్వస్థత చిక్కినది. ఉషోదయవేళ వరకును నిద్రించి మేల్కొనది. తాతియా మరికొన్ని విప్లవసేనల కూర్చుకొని శత్రువుతో సమర మొనర్ప సన్నద్ధపడినాడు. ఝాన్సీరాణిరాక యతనికి నూతన చైతన్యమును గల్పించినది.

ఇరువురును స్వాతంత్ర్యసమరమును మరణాంతము వరకు సాగింప పునఃప్రమాణము లొనర్చినారు. కొంత సైన్యమునకు తాతియా నాయకత్వము వహించినాడు. మరి కొంత సైన్య

మును ఝాన్సీరాణి నడుపుట కంగీకరించినది. పీష్వా ప్రతినిధి శ్రీమంతు మరికొంత సైన్యమును పాలించుటకు బూనుకొని నాడు. కాల్పీనుండి నలుబదిమైళ్లు ముందుకువచ్చి 'కుంచి' యొద్ద సైన్యములు నిలచినవి.

లక్ష్మీబాయి సైన్యము బందానవాబు, సాగరమహా రాజు, వనపుర రాజులు పంపినది. వారు క్రమశిక్షణ మొందిన వారు కారు. కేవల ముత్సాహులు. సైన్యనిర్మాణ మామెకు నచ్చలేదు. కాని వారిని నడిపింపక తప్పదు. శత్రువుల క్రమ శిక్షణ మత్యున్నతమైనది. సాధనసామగ్రిలో వా రధికులు. అందు జనరల్ 'రోజ్' యాజ్ఞ కెట్టి యాటంకమును లేదు.

అట్టి గ్రీష్మసమయమును ప్రజ మున్నెన్నడును గని విని యెరుగరు. ఆంగ్లేయసైన్యము లా వేసగిని భరింప లేవని రాణి గమనించినది. ఫిరంగియుద్ధము పగలు పన్నెండుగంటల దాటినతరువాత ప్రారంభ మొనర్ప వలె నని శాసించినది.

యుద్ధ మారంభమైనది. ఆంగ్లేయుల పక్షమున నూతన సేనానాయకు లనేకులు యుద్ధ మొనర్చుచున్నారు. స్వాతంత్ర్య సైన్యము శక్తికొలది పోరాడినది. వ్యక్తిగతము లైన ధైర్యో త్సాహ క్రియ లనేకములు సైనికులు ప్రకటించినారు. ప్రయో జనము లేకపోయినది. 7 మే 58 న కుంచియొద్ద జాతీయసైన్య మునకు మరల నొక యపజయము!

సమరము సాగుచున్న సమయమున తాతియా కొంత సైన్యముతో నదృశ్యుడైనాడు. తిరోగమించుటలో రాణీ నాయకత్వమున స్వాతంత్ర్యసైన్యము ప్రకటించిన ధైర్య సాహసములను శత్రువులు వేనోళ్ల పొగడినారు. రెండు

మూడు మైళ్లవరకును తుములయుద్ధములు సాగించినారు. వారి ధైర్యము పిగిపోవుట లేదు; చెదరుటలేదు. విప్లవసైన్యములో నాశ్వికబలము కాల్బలమును, కాల్బల మాశ్వికమును నిందించుకొనుట కారంభించినారు. కొందరు ఝాన్సీని నిందించినారు. మరికొందరు బందానవాబును నిందించినారు.

రాణి ముందునకు వచ్చి కాల్పిమైదానములో సమస్త సేనల నుద్దేశించి "మహాయోధులారా! ఒకరినొకరు నిందించుట కిది సమయము కాదు. మన సర్వస్వము వినాశము నొందుచున్న సమయమున నీ యనైకమత్యమునకు దావీయకుడు. తాత్కాలికముగ దిరోగమించినాము - మరల శత్రువుపై బడక తప్పదు." అని వారిని రాణి యాశ్వాసించినది.

మే 22 న ఝాన్సీరాణి సమస్తసేనలతో యమునానది యొడ్డున నిలచి నూతనోత్సాహమును రగిల్చినది.

"సైనికులారా! అదుగో యమునామాయి! ఆ పవిత్రనీరముల గ్రహించి మాతృదేశముకొఱకు, స్వధర్మము కొఱకు, మాసర్వస్వముల బలిగావించుటకు సంసిద్ధుల మని ప్రమాణమొనర్పు" డని శాసించినది. ఆమె యాజ్ఞానుసారముగ విప్లవసైన్యములు ముమ్మారు ప్రమాణ మొనర్చినారు. వారి వీర శంఖధ్వానములకు యమునా కాళిందీ నదులు ప్రతిశబ్దించుచున్నవి.

ఆశ్వికచమూధాటికి రేగిన కెంధూళుల నకాలాస్తమయములు పొడకట్టు చున్నవి. దానిని దిలకించిన శత్రువులకు గుండెలు బెదరుచున్నవి.

జనరల్ రోజ్‌కు సహాయార్థము సర్వసైన్యాధ్యక్షుడు

కాలిన్ ఓక్ సేనానాయకుని బంపినాడు. అతడసామాన్య యోధుడు. బర్మా, నేపాళ యుద్ధములలో ప్రాభవము, ప్రజ్ఞ గడించి ఖ్యాతిగన్నవాడు. ఆంగ్లేయసైన్యము కాల్పిమైదానముల విడిసినది. ఎవరును ముందునకు వచ్చుటకు సాహసింపలేదు.

ఎంత కాల మిట్లు? రాణి యూనా డాశ్వికసైన్యమును నడుపుచున్నది. తన యాశ్వికసైన్యమును ముందుకు దూకించినది. పదునైదు నిముషములకాలము శత్రువు లనిశ్చితులుగ నున్న వారి సేన సమస్తమును యమదర్శనమున కేగియుండెడిది. 'ఓక్' తన వెంట నూతనముగ తెచ్చిన యుష్ట్రబలమును ముందునకు గదలించినాడు. దానితో స్వాతంత్ర్యసైన్యమున గల్లోలము చెలరేగినది. మునుపు వా రట్టి యుష్ట్రబలమును జూడలేదు. ఇదే సమయమని యాంగ్లేయులు సమస్తబలముల దరలింప నుభయపక్షములకు ఘోరయుద్ధము జరిగినది.

స్వసైన్యమున నీతి తరిగిపోవుచున్నది. శత్రువులు మహోత్సాహముతో బోరాడుచున్నారు. సమస్తవాహినిని హతమొనర్చుకొన్న నిక యాశకైన తావుండదు. మరల నొకరంగమున నెదుర్కొన యూహించి రాణి సైన్యమును మరియొక మార్గమును బట్టించి నడిపించినది.

శత్రువుల యదృష్టము పండినది. కాల్పి వశమైనది. నానాసాహెబు, తాతియాలు శ్రమపడి సంపాదించిన యాహార పదార్థములు వారి వశమైనవి. భూగర్భముల దాచియుంచిన యిరువదివేల పౌనుల మందుసామాను చిక్కినది. విజయోత్సాహముతో దన సైన్యముల కిట్లు జనరల్ రోజ్ పలికినాడు.

"సైనికులారా! మీరు వేయిమైళ్లు జయించినారు. ఇంతవరకు నేటికి నూరు ఫిరంగులు చిక్కినవి. నదుల నీదినారు, వనముల గడచినారు, పర్వతశ్రేణు లెగబ్రాకినారు. మహా సైన్యముల నురుమాడినారు మీ కఠినశిక్షణ ఫలితముగ నర్మద మొదలు యమున వరకున్న స్వర్ణఖండము మనకు వశ మైనది. మన సైన్యచరిత్రలో మీ పేరోచిత కృత్యములు సువర్ణాక్షరముల లిఖితములు కాగలవు. మీ పరిశ్రమకు తగిన ప్రతిఫలముల బహుమానరూపమున సంతతికాలముననే పొందగలరు."

సైన్యముల కభినందన వాక్యములు పలికి యారోగ్యమును జేకూర్చుకొనుటకై జనరల్ రోజ్ బొంబాయికి బయలుదేరినాడు. కాని ఝాన్సీరాణి యతని కట్టి యవకాశమునొసగ నిచ్చగింపలేదు.

కాల్పి శత్రువులకు వశమైన తరువాత విప్లవసైన్యములకు నిలువ నీడలేదు. ఆహారపదార్థములు లేవు నానాసాహెబ్ వార్తలు వినిపించుట లేదు. తాతియా యెట కదృశ్యుడైనాడో తెలియదు. గోపాలపురమును జేరుకొని సైన్యములు కర్తవ్య మాలోచింప సాగినవి.

"అపజయములపై నపజయములు. ఇ కెంతకాలము!" అని బందా నవాబు పలికినాడు.

"మాతృదేశమునకు ముక్తి యికలే" దని సాగర మహారాజ జనినాడు.

ఆమాట చెవిని బడిన మరుక్షణమే ఝాన్సీరాణి

కోపము సింహమువలె "నా కుత్తుకలో ప్రాణ మున్నంతవరకు కత్తి యూనాహాలు రాకూడదు" అని గర్జించి పలికినది.

"ఈస్థితిలో తాంతియా యున్న నెంత బాగుండెడిది!"

"తాంతియా యేమైనాడు?"

"తాంతియా నానాయొద్దకు కల్పికి వెడలి యుండవచ్చును."

"అది నేను నమ్మలేను. అతడు ప్రచండబల దేశభక్తుడు. మహారాష్ట్రదేశములో మహత్తర కార్యదీక్షకై సైన్యములు ప్రోహరించుచున్న యాగాగ్నికుండమునం దా స్వాతంత్ర్యాగ్ని తాంతియాను విస్మరింప నేర్చునా? అది కల్ల! అతడు వెట్టి తుచ్ఛుడు కాదు." అని రాణీసాహెబు పలికినది.

కాల్పి యుద్ధరంగమునుండి గ్వాలియరు మార్గమున తాంతియా తోపే పలాయనము చేసికొనినాడు. గ్వాలియరు మహారాజు శత్రువులకు మిత్రుడు. నేటి స్థితిలో గ్వాలియరు వంటి దుర్గము చేతనున్నగాని యాంగ్లేయులతో సమరము సాగించుట కవకాశము లేదు. తాంతియా గ్వాలియరు చేరుకొనిన మరుక్షణమునుండి సైన్యోద్యోగులలోను, రాజోద్యోగులలోను విప్లవబీజముల వెదజల్లినాడు. మహారాజును మోసగించియైన గ్వాలియరు కోటను తాంతియా వశము గావించి స్వాతంత్ర్యసమరము సాగింప సాధ్యపడుటకు వారు ప్రమాణము లొనర్చినారు. ఈ రాచకార్యమున కొకమాసము కాలము పట్టినది. ఈమహత్తర రాజకార్యమునకే యతడు కాల్పి యుద్ధరంగమునుండి యదృశ్యుడైనాడు.

స్వాతంత్ర్యయోధులకు గ్వాలియరు తుది సమరాంగణము. దానిని స్వీకరించుటలో మొదట గ్వాలియరు శాత

ఘాట్ విశేషములో లక్ష్మీబాయి పోరాడవలసివచ్చినది. పోరాటమున నోడిపోయినను సింధ్యామహారాజు వారికి సాయపడ నిచ్ఛగింపక నాంగ్లేయసహాయము మర్దించుచు తప్పించుకొని పారిపోయినాడు. ఝాన్సీరాణి యతనిని వెన్నంటు సైన్యముతో "అతడు ద్రోహి, విడిచిపెట్టండి. పారిపోనీ" యని పలికినది.

గ్వాలియర్ పీష్వానానాసాహేబు ప్రతినిధి శ్రీమంతు వశమైనది. 'ఫూల్ బాగ్'లో దర్బారు జరిగినది. అందు మంత్రులు, రాజనీతిజ్ఞులు, సరదారులు, శిలేదారులు, రాజపుత్రులు, పఠానులు, మహాల్దారులు, నరబ్బులు వారి స్థానముల నధివశించినారు. అమరచందు వశమొనర్చిన సింహాసనమున పీష్వా ప్రతినిధిగ 'శ్రీమం' తాశీనుడైనాడు. ఆయన రామారావు గోవిందుని ప్రధాన మంత్రిగను, తాతియాను సర్వసైన్యాధ్యక్షునిగను పట్టభద్రుల నొనర్చినాడు. శ్రీమంతు పీష్వా సైన్యములకు రెండులక్షల ధనమును బహూకరించినాడు. గ్వాలియర్ దుర్గము పట్టాభిషేకోత్సవములతో గన్నుల పండువుగ నొప్పినది.

ఆసందర్భమున ఝాన్సీరాణి పీష్వాకు గప్పముచెల్లించుచు సామంతిసంస్థానాధీశ్వరిగ నుండుట కంగీకరించినది. ఆమె యొనర్చిన వీరోద్రేకప్రసంగమునకు సభ యెల్ల ముగ్ధమైనది.

జనరల్ రోజ్‌కు సమస్తమును తెలిసినది. మహారాష్ట్రములో గాక పీష్వాకు గ్వాలియరులో బలము చిక్కుట విచిత్రమైన విషయము. అత డాశ్చర్యపడినాడు. శివాజీ, నానాఫడ్నవీస్ మొదలైన మహారాష్ట్రవీరుల స్వాతంత్ర్యాకాంక్షయే వీరి హృదయముల సుస్థిరమై యుండవచ్చునని యతడూహించినాడు.

నారము. ఆంగ్లేయులు జనరల్ స్మిత్, హ్యూరోజ్‌ల నాయ కత్వమున మరల రాణీసైన్యము నెదుర్కొన వచ్చినారు. వారిరాకను దూరమునుండి గమనించిన గుల్మహమ్మద్ వేగ ముగ వచ్చి "రాణీసాహెబ్! శత్రువులు మరల మనపై బడవచ్చుచున్నా" రని పలికినాడు. రాణి మందస్మిత ముఖయై 'రానిమ్ము. మన బలసాహసముల దెలుసుకొందు' రనినది. 'మీ మీ స్థానములలో నప్రమత్తతతో వర్తింపు' డని వారి కనుజ్ఞ నొసగి శ్వేతాశ్వమును యుద్ధభూమిని పరు విల్లి త్రొక్కించుచు నానందించుచున్నది.

ఆనాటి పగటెల్ల యుద్ధము మహాభయంకరముగ సాగినది. ఆనాడామె ప్రకటించిన ధైర్యసాహసముల గన్నుల పండువుగ జూచిన జనరల్ రోజ్ 'పాశ్చాత్య లోకమునందిట్టి వీరవనిత యొకర్తెయైన జన్మించినదా? 'జోన్ ఆఫ్ ఆర్క్' యీమె కొనగోటికి జాలదు. ఈమె మూర్తీభవించిన వీరము గాక యన్యముగా' దని మనస్సున సంభావించినాడు.

సాయంసమయ మాసన్నమగుచున్నది. రాణి పక్షము నుండి ఫిరంగిమోతలు వినిపించుట లేదు. సకాలమునకు సామాగ్రి యందియుండదు. ఆమెపై బడుటకిదియే సమయ మని జనరల్ స్మిత్ యొకమిడత 'హుస్సారు' లను ముందుకు జేరి రాణిని జుట్టుముట్టు డని యాజ్ఞాపించినాడు. శత్రువుల యాశ్వికసైన్య మామెను వేటకుక్కలవలె వెన్నాడుచున్నారు.

దూరమునుండి గమనించిన ఖుదాబక్ష్ యాశ్వికసైన్య ముతో వారిపై బడ వచ్చునంతలో నొక నూతనసేన యతనిపై దలపడినది. రాణిని శత్రువులు విలయాకారమున బంధించు

చున్నారు. ఆకొన్ని క్షణముల భయోత్పాతములు పొడచూపినవి. బేలతనములు మిన్ను ముట్టినవి. రాణి యిప్పటికిని లొంగ లేదు. అచంచలవిశ్వాసముతో పోరాడుచున్నది.

వెనుకనుండి యొక స్త్రీకంఠమున నార్తారావము వినిపించినది. అది మందర గొంతుక. రాయినాహేయమును రక్షించుటకు వచ్చుచున్న యామెపై నొక యాంగ్లేయుడు తలపడి కరవాలమెత్తి మొదర్చినాడు. రాణి యామెనిని మరుక్షణమున యమసదనమున కంపినది. 'హర హర మహాదేవ' సినాదములతో రాణి కరాళి గాళీమూర్తివలె విజృంభించి గతిసహ సమేతముల కాలము తొంటవించినది.

ఆమె యశ్వము నొక తిన్నెపై నడిపించుచున్నది. అది యొకదుముకు దుమికిన నావ్యూహమునుండి యామె తప్పించుకొననేది. నే డామె యధిరోహించినది నూతన నాశ్వము. క్రిందటి దినమున యుద్ధములో నామె యనురాగముతో బెంచి పాలించుకొనుచున్న యశ్వరాజము మరణించినది. ఆంగ్లేయుల యదృష్టముఫలించినది. చుట్టుముట్టిన యాంగ్లేయులతో నామె ఖడ్గయుద్ధ మొనర్చుసమయమున యొకని గుండెనుండి చిమ్మినరక్త మామె కంటబడినది. కనులు మూతబడుచున్నవి. హస్తమునఖడ్గము విహరించుట మానలేదు. ఇట్టి విషమస్థితిలో నొక యాంగ్లేయుడు శక్తినంతయు వినియోగించి యామె శిరస్సున మోదినాడు. ఆమె దక్షిణనేత్రము ముందుకువచ్చినది. అప్పటికిని రాణి 'శరణ' న లేదు. మరల నొక కత్తిపోటు హృదయభాగమున దగిలినది. రాణికి స్మృతి తప్పినది. నిశ్వసించుట గమనించి దేశముఖు రామచంద్రరావు

వారము. ఆంగ్లేయులు జనరల్ స్మిత్, హ్యూరోజ్‌ల నాయకత్వమున మరల రాణీసైన్యమున కెదురొడ్డిన వచ్చినారు. వారిరాకను దూరమునుండి గమనించిన గుల్మహమ్మద్ వేగముగ వచ్చి "రాణీసాహెబ్! శత్రువులు మరల మనపై బడవచ్చుచున్నా" రని పలికినాడు. రాణి మందస్మితము నొనర్చి 'రానిమ్ము. మన బలసాహసముల దెలుసుకొందు' రనినది. 'మీ మీ స్థానములలో నప్రమత్తతతో వర్తింపు' డని వారి కనుజ్ఞ నొసగి శ్వేతాశ్వమును యుద్ధభూమిని పరువల్లి త్రొక్కించుచు నానందించుచున్నది.

ఆనాటి పగలెల్ల యుద్ధము మహాభయంకరముగ సాగినది. ఆనా డామె ప్రకటించిన ధైర్యసాహసముల గన్నుల పండువుగ జూచిన జనరల్ రోజ్ 'పాశ్చాత్య లోకమునందిట్టి వీరవనిత యొక్కతెయైన జన్మించినదా? 'జోన్ ఆఫ్ ఆర్క్' యీామె కొనగోటికి జాలదు. ఈమె మూర్తీభవించిన వీరము గాని యన్యముగా' దని మనస్సున సంభావించినాడు.

సాయంసమయ మాసన్నమగుచున్నది. రాణి పక్షము నుండి ఫిరంగిమోతలు వినిపించుటలేదు. సకాలమునకు సామాగ్రి యందియుండదు. ఆమెపై బడుటకిదియే సమయమని జనరల్ స్మిత్ యెనిమిదవ 'హుస్సారు' లను ముందుకు జేరి రాణిని జుట్టుముట్టు డని యాజ్ఞాపించినాడు. శత్రువుల యాశ్విక సైన్య మామెను వేటకుక్కలవలె వెన్నాడుచున్నాను.

దూరమునుండి గమనించిన ఖుదాబక్స్ యాశ్విక సైన్యముతో వారిపై బడ వచ్చునంతలో నొక మాతిన సేన యతనిపై బడినది. రాణిని శత్రువులు వలయాకారమున బంధించు

చున్నారు. ఆమె సైన్యమున భయోత్పాతములు పొడజూపినవి. హాహాకారములు మిన్ను ముట్టినవి. రాణి యిప్పటికిని లొంగ లేదు. అచంచలవిశ్వాసముతో పోరాడుచున్నది.

వెనుకనుండి యొక స్త్రీకంఠమున నార్తారావము వినిపించినది. అది మందర గొంతుక. బాయినాహేబును రక్షించుటకు వచ్చుచున్న యామెపై నొక యాంగ్లేయుడు తలనుండి కంఠచ్ఛేద మొనర్చినాడు. రాణి యాతనిని మరుక్షణమున యమసదనమున కంపినది. 'హర హర మహాదేవ' నినాదములతో రాణి కరాళ కాళీమూర్తివలె విజృంభించి గతించు నిమేషముల కాలము తాండవించినది.

ఆమె యశ్వము నొక తిన్నెపై నడిపించుచున్నది. అది యొకదుముకు దుమికిన నావ్యూహమునుండి యామె తప్పించుకొనెడిది. నేడామె యధిరోహించినది నూతనాశ్వము. క్రిందటి దినమున యుద్ధములో నామె యనురాగముతో పెంచి పాలించుకొనుచున్న యశ్వరాజము మరణించినది. ఆంగ్లేయుల యదృష్టముఫలించినది. చుట్టుముట్టిన యాంగ్లేయులతో నామె ఖడ్గయుద్ధ మొనర్చుసమయమున యొకని గుండెనుండి చిమ్మినరక్త మామె కంటబడినది. కనులు మూతబడుచున్నవి. హస్తమునఖడ్గము విహరించుట మానలేదు. ఇట్టి విషమస్థితిలో నొక యాంగ్లేయుడు శక్తినంతయు వినియోగించి యామె శిరస్సున మోదినాడు. ఆమె దక్షిణనేత్రము ముందుకువచ్చినది. అప్పటికిని రాణి 'శరణ' న లేదు. మరల నొక కత్తిపోటు హృదయభాగమున దగిలినది. రాణికి స్మృతి తప్పినది. నిశ్వసించుట గమనించి దేశముఖు రామచంద్రరావు

మెరికలవంటి యోధులతో నా ప్రదేశమును చేరి రాణిని నిజాశ్వముపై జేర్చుకొని శిబిరమునకు వచ్చినాడు.

గుడారమున గంగాదాసు బావా తల్పమమర్చి విశ్రమింపజేసి శీతలజలమును దాహమిచ్చి యామెకు సేవ మొనర్చుచున్నాడు. రక్తస్నానమాడిన యాన్త్రములతోనే రాణి పర్యంకముపై మేనువాల్చినది.

"తాతియా!...సమరమును సాగింపుము. తల్లి దాస్య విముక్తికై తనువు లర్పింపు" మని యాజ్ఞాపించి తుదిక్షణమున దత్తపుత్రుని దామోదరుని దరిజేర్చుకొని ప్రేమ పొంగులువార 'దామోదరా!' యని శిరము నిమురుచు తుదిశ్వాస మొనర్చినది.

సూర్యకాంతి ప్రపంచము వీడినది. లక్ష్మి శరీరమును వదలినది.

రాణి యాశయము ఫలించినదా? లేదు. స్వాతంత్ర్య యుద్ధమున విజయము సంశయాస్పదముగ నున్నది. ఫలింప లేదా? ఫలించినది. భారతజాతి నిర్వీర్యము కాలేదని ప్రచండ పరప్రభుత్వము నెదుర్కొని యామె నిరూపించినది.

జూన్ 19 న గ్వాలియర్‌ను జనరల్ రోజ్ పట్టుకొని నాడు. రాణి మరణవార్త విన్న తాతియా సమరము సాగింప లేకపోయినాడు. మరల మరల రాణిమాటల జ్ఞప్తికి దెచ్చు కొని శత్రువుల జెండాడ నెన్ని యత్నములొనర్చిన నాతని హృదయము వెలుగులేని శూన్యగృహ మైపోవుచున్నది. మానసికవ్యథ కారణముగ నతడు బ్రిగడేర్ నేపియర్‌కు జిక్కిపోయినాడు.

ప్రథమస్వాతంత్ర్యయుద్ధ మంతటితో ముగిసినది. ఆ సమరవీరుల చరిత్రలు వీరగాథలై వెలసి భవిష్యత్కాలమున ననేక స్వాతంత్ర్య వీరహృదయక్షేత్రముల స్వేచ్ఛాబీజముల నాటి, వనముల పెంచి, ఫలముల పండించినవి.

అచంచలదేశభక్తికి, సేవాత్యాగములకు, ధైర్యసాహసములకు, ప్రజానురాగమునకు సంజ్ఞామూర్తియై లక్ష్మీబాయి నేడును కీర్తిశరీరముతో నారాధ్య దేవతయై నిలచినది.

లోకమాన్యుడు

"ఆంగ్లేయ ప్రభుత్వము మంచిదా? చెడ్డదా? అను ప్రశ్న లేదు. దాని గుణదోషములతో మన కేమి సంబంధము? అది పరప్రభుత్వము. అందును నదృశ్యము. రాజునకును ప్రజలకును సంబంధము లేని ప్రభుత్వము! ప్రభుత్వోద్యోగుల పాశవశక్తియే పాలించు ప్రభుత్వము!!

"స్వశాసనసర్వాధికారత్వము ప్రజాహస్తగతమై యుండుటయే స్వరాజ్యము.

"స్వరాజ్యకాంక్ష ప్రతివ్యక్తికిని జన్మహక్కు. అది చట్టసమ్మతమైనది."

ముక్తకంఠముతో నిర్భీతిగ ప్రథమస్వాతంత్ర్య యుద్ధా సంరంభము భారతీయప్రజల నుద్దేశించి కేకపెట్టిన మహావ్యక్తి 'మహారాష్ట్ర కేసరి'—బాల గంగాధర తిలక్!

బ్రిటిష్ ప్రభుత్వము దేశమాతను క్రమక్రమముగ శృంఖలాబద్ధ గావించినది. శక్తిసామర్థ్యములు క్షీణింప సామాన్యప్రజానీకము కర్తవ్యతావిమూఢమై పరప్రభుత్వ పాదతాడనములకు శిర మొగ్గుచున్నది. వివేకుల మని విర్రవీగువారు విదేశసంస్కార వ్యామోహితులు. దేశమున విద్యాగంధము లేదు. జాతీయభావములు లేవు. సుహృద్భావము శూన్యమైనది. విచక్షణాజ్ఞాన మావశ్యక మనిపించుచున్నది.

ఎటుచూచిన నంధకారము ! ఈ యంధకారమును తరిమికొట్టి స్వాతంత్ర్యభానూదయమున కనూరుడై యవతరించిన మహా తేజస్వి తిలక్ మహాశయుడు ! !

ఆయన జన్మభూమి ఛత్రపతి శివాజీవంటి వీరాధివీరుని కన్నతల్లి మహారాష్ట్రము ! శతాబ్దికాలము భారతసామ్రాట్టుగ దేశమును వీరోచితముగ పాలించిన బాలాజీ విశ్వనాథుని జననసీమ కనతిదూరముననున్న రత్నగిరి యావీరుని జన్మగ్రామము ! ! మొగలాయీ ప్రభుత్వాంతమున మహా యోధులని ప్రఖ్యాతిగన్న పీష్వాల 'చిత్పావన' వంశమున నతడు జన్మించినాడు. 'జననీ జన్మభూమిశ్చ స్వర్గాదపి గరీయసీ' అను మహామంత్రముపదేశించి కుమారుని మహావీరునిగ దీర్చిదిద్దిన మాతృమూర్తి జిజియా నాదర్శముగ స్వీకరించి వర్తించు వీరవనిత యాయన తల్లి ! ! ! పురాతన భారతీయ సంస్కారమెల్ల గరడుగట్టిన పుంభావ సరస్వతీమూర్తి తండ్రి-గంగాధర రామచంద్ర తిలక్ ! ! ! !

"తిలక్ మహాశయుడు శతాబ్దమునకు బూర్వము పుట్టియున్నచో నొక స్వతంత్రరాజ్యమును సృష్టించుకొని సామ్రాజ్యము నొడుచుకొన బోరాటము సాగించియుండెడివా" డని యొకసందర్భమున గోపాలకృష్ణ గోఖలే తన యాంగ్లేయమిత్రునితో ననినాడట ! ఇది తిలక్ మహాశయుని జీవితసర్వస్వమును వ్యక్తమొనర్పగల యభినందన వాక్యము. తిలక్ బాల్యమాదిగ జీవితాంతము వరకును ధర్మయోధుడు ! కర్మవీరుడు ! !

23 జులై 1856 నా డొక శుభక్షణమున జన్మించి బాల్యమునెల్లనొక వీరకుసుమముగ బాలగంగాధర తిలక్ గడిపి

గాటు శరీర పరిశ్రమ యొనర్చి సేవాత్యాగములకు తిలక్ బాల్యమునుండి క్రమశిక్షణ మొనర్చుకొనుట వలననే జీవితాంతము వరకెంతటి దీర్ఘకృషికైన నతడు వెనుదీయ లేదు. ఆయనను మహత్తర స్వేచ్ఛావీరు నొనర్చిన శక్తులలో నతని శారీరక బలమొకటి.

దేశీయులశక్తి నానాటికిని క్షీణించుచున్నది. ప్రభుత్వోద్యోగుల దురాగతములును బెచ్చుబెరుగుచున్నవి. ఎటజూచిన మృత్యువు! దేశమాత దుర్భరదారిద్ర్యము నతడు భరింపలేక పోయినాడు. స్వతంత్రమే సమస్తమునకు శరణ్యమని తిలక్ మానసమున తీర్మానించుకొనినాడు.

17, 18 శతాబ్దములలో స్వాతంత్ర్య సముపార్జనకై శక్తివంచన లేక పాటుపడిన మహారాష్ట్ర వీరయోధుల చరిత్రను తిలక్ 'జాతీయ గీత' గ బఠించినాడు. కురుక్షేత్ర మహాయుద్ధమున కర్తవ్యతా విమూఢుడైన యర్జునునకు రాజనీతిజ్ఞుడు శ్రీకృష్ణభగవానుడుపదేశించిన గీతను కంఠస్థమొనర్చినాడు. అందు కర్మవీర మతనికి ద్యోతకమైనది. 'భావుకలోకమున విహరించుటవలన బ్రయోజనమేమున్నది? కర్మక్షేత్రమున బ్రవేశించి నేను ధర్మయోధుడను గావలసినదే' యని తీర్మానించుకొనినాడు.

దుర్భర దుష్ట పరపరిపాలనకు దోడుగ భారతమున 1877 వ సంవత్సరమున క్షామదేవత వికటాట్టహాసములతో గరాళనృత్య మొనర్చుచున్నది. గంగాధరునికి నిద్ర లేదు; ఆహార మంతకు మునుపే లేదు. ఆలోచనాపరవశత్వమున సమస్తమును మరచినాడు. ప్రభుత్వము ప్రబలమైనది. దేశ

ప్రజలు శక్తిహీనులు. విజ్ఞాన రహితులు. దరిద్రులు. నిద్రితులు. జాతీయవిద్యలో స్వరాజ్య సమరారంభమునకు కృతనిశ్చయుడైనాడు. యువకలోకమును మేల్కొల్పినాడు.

'ప్రజల కాత్మను ప్రసాదింపుడు. వారిని మేల్కొల్పు' డని మహారాష్ట్రసీమలో యువక నాయకుడు విష్ణుచిత్త చిపళూన కర్ శంఖధ్వాన మొనర్చుచున్నాడు. అదియు సరిని గొంతు కను బోలినది. ప్రభుత్వముతో సమర మారంభింప వలెనన్న సమర యోధుల కూడకట్టుకొనవలెను. కళాశాలలో సహపాఠి గోపాలగణేశ అగర్కార్ గంగాధరుని కుడిభుజమై నిలతు నని ప్రమాణము చేసినాడు. ఇరువురును ప్రభుత్వోద్యోగముల స్వీకరింపమని ప్రతినలు గైకొనినారు. వారికి మరియొక మహారాష్ట్రవీరుడు నామజోషీ సహయోధు డైనాడు.

"ప్రభుత్వవిద్యా విధానము నెదుర్కొన వలెను. విజ్ఞాన నంతులలో బొడసూపుచున్న వైరితలలకు ప్రభుత్వ విద్యా విధానము కారణము. జాతీయవిద్యను ప్రసాదించిన కొలది కాలములో ప్రభుత్వము నెదుర్కొనగల యోధు లుద్భవింప గలరు."

ఈ నిశ్చయముతో మిత్రుల తోడ్పాటువలన తిలక్ 2 జనవరి 1880 న జాతీయ పాఠశాలను ప్రారంభించినాడు. భవిష్యత్తున త్యాగమూర్తుల, దేశభక్తుల, సేవాతత్పరుల సృజింప యోగ్యమగు నట్లు బుద్ధిబలమును సమస్తమును విని యోగించి యందలి విద్యావిధానము నేర్పా టొనర్చినాడు. సర్వస్వమును ధారపోసి పాఠశాలను నడుపుచు మహారాష్ట్ర మును దీర్ఘనిద్రనుండి మేల్కొల్ప గంభీరోపన్యాసము లొసం

గుచు కొంతకాలము తిలక్ మహాశయుడు గడిపినాడు.

ఆధునిక సమరాంగణములలో వార్తాపత్రికలు ప్రముఖ రంగభూము లని తిలక్ యేనాడో గ్రహించినాడు. పత్రికా సంపాదకుడై కొంత దేశీయప్రచారము సాగింప దలపెట్టి నాడు. ఆయన యాంగ్లవిద్యా వాసనలలో మునిగితేలుచు కేవల మాంగ్లేయ మానసపుత్రులై విద్యాధికుల మని విర్రవీగువారి మనోవీథుల జాతీయవిప్లవ బీజాంకుర మొనర్ప నాంగ్లేయభాషలో 'మహారాష్ట్ర' యను వారపత్రికను స్థాపించి నాడు. ప్రజాచైతన్యము కలుగవలె నన్న ప్రాంతీయభాషలో బ్రచార మవసరమని గుర్తించి మహారాష్ట్ర భాషలో 'కేసరి' యను పత్రికను బ్రకటించినాడు.

ఆయన నూతనాంగ్ల పాఠశాల, యనతికాలమున మహారాష్ట్రములోని ప్రథమ శ్రేణి పాఠశాలలలో ప్రథమ గణ్య మైనది. జాతీయతత్త్వముతో, స్వార్థత్యాగముతో, శ్రమించి ప్రజాహితమునకై తిలక్ ప్రకటించుచున్న పత్రికలు రెండును సమస్తప్రజల హృదయముల నాకర్షించి యందు స్థానమును గల్పించుకొనినవి. ఇందుకు ముఖ్యకారణము తిలక్ సామాన్యప్రజల దృష్టియం దుంచుకొని వ్యవహరించుటయే! వారికి రాజకీయ విజ్ఞానమును బ్రసాదింప బూనుకొనుటయే!!

సామాన్యజనుల కపచారము లొనర్చువారు పర దేశస్థు లైనను, స్వదేశస్థు లైనను వారిని నిశిత లేఖనీఖడ్గ ముఖమున నెదుర్కొనుట కాజాతీయవీరు డెన్నడును పత్రికా రంగమున వెనుదీయ లేదు. ప్రజావిద్రోహుల విషయమున నీ స్వపరవిభేధ రహితతయే తిలక్ మహాశయుని స్వరాజ్య

నాయకు కాంగ్రెసరు నొనర్చిన మహాగుణము.

ఈ నూతన నాయకుడు దేశమున విప్లవబీజావాప మొనర్చుచున్నా డని పరప్రభుత్వము గమనించినది. కాలము నకై వేచియున్నది. తిలక్ మహాశయుడు సామాన్యముగ శత్రువుల వశమగు శక్తిరహిత సమరవీరుడు కాడు.

తిలక్ మహాశయునకు సంస్థానాధిపతు లన్న నభిమానము విస్తారము. జీర్ణించిన భారతసంస్కృతి నల్పమాత్రముగ నైన నాయన వారిలో నానాడు చూడగలుగుచున్నాడు. ఆసంస్థానాధీశ్వరుల పూర్వచరిత్రలలో నాయనకు తేజకశక్తి లభించుచున్నది. ఆకారణముగ సంస్థానప్రభుత్వ విషయముల తిలక్ విశేషశ్రద్ధ వహించుచున్నాడు. అందునను కొల్హాపుర మనిన నాయనకు ప్రత్యేకాభిమానము.

ఆనాడు శివాజీరావు కొల్హాపుర సంస్థానాధీశ్వరుడు. ఇతడు పూర్వసంస్థానాధీశ్వరు డగు రాజారాం దత్తపుత్రుడు. తల్లి శక్వరీబాయికి నీతనికి బాల్యముననే మనస్పర్ధలు కలుగుటవలన నతనికి మత్తుపదార్థములు పెట్టించి, యున్మత్తు డనియో, మృతినొందినా డనియో రాజ్యమును మరియొక బంధువున కామె కట్టిపెట్ట దలపెట్టినది. దానికి 'బార్వే' యను నాంగ్లేయ కర్బారీ యామెకు నాయ మొనర్చు చున్నాడు. బార్వేకును రాణికిని మధ్య జరిగిన యుత్తరప్రత్యుత్తరము లెట్లో బయటపడి తిలక్ మహాశయుని పత్రికాలయమును జేరుకొనినవి.

ఇది విద్రోహకచర్య. అందును శివాజీవంశస్థునకు.

తిలక్ రక్తనాళము లుప్పొంగినవి. శివాజీరావు పక్షము వహింపక తీరదని నిశ్చయించుకొనినాడు.

'నేను పూర్వజన్మమున మహారాష్ట్ర ఛత్రపతి శివాజీ స్వాతంత్ర్యసేనలో నొక యోధుడ' నని తిలక్ నిరంతరమును మనమున భావించు చుండెడివాడు. అతని వంశస్థుని కపచారము జరుగుట కెట్లు సహించును?

మరుక్షణముననే పత్రికాముఖమున లేఖల ప్రచురించి సంపాదకీయమును వ్రాసినాడు. అందు జాతీయహృదయ ముట్టిపడ నాంగ్లేయ పాలనమును ఖండించినాడు. సమస్తమహారాష్ట్రమునను మరుదినమున నిది పొక్కిపోయినది. దేశీయ ప్రభు పక్షపాతము వహించి రచన యొనర్చి నందుకు తిలక్‌ను మహావీరునిగ ప్రజ పొగడినది. ఆయన పత్రికల ఖ్యాతి విస్తరించినది.

బార్వేదొర యీలేఖలు కల్పితము లని తిలక్‌లపై నభియోగము తెచ్చినాడు. ఆంగ్లేయప్రభుత్వ మతని కనుకూలము. కేసు నడుచుచున్నది. ఆయనయొద్ద ధనము లేదు. అట్టి స్థితిలో ధర్మవీరుడగు తిలక్‌కు ప్రజ ధనసహాయ మిచ్చినది. ప్రఖ్యాతనాయకుడు గోపాలకృష్ణ గోఖలే నాటకము లాడి తాను స్త్రీపాత్రలధరించి వచ్చిన ధనమును తిలక్ కిచ్చినాడు.

న్యాయాధికారి 'అనాలోచితముగ నీలేఖల ప్రచురించినా' వని తిలక్‌కు నాల్గుమాసములు శిక్ష విధించినాడు. ఆయన నిరపరాధి. పత్రికాలయమునకు వచ్చిన లేఖల ప్రచురించినాడు. లేఖల సత్యాసత్యములతో నాయనకు బనిలేదు. అయినను శిక్ష తప్పలేదు.

ఈశిక్ష దేశమును మేల్కొల్పినది. పూనాకళాశాల ప్రిధానాధ్యాపకుడు, వర్డ్స్వర్తు, అధ్యాపకుడు మాండలిక్ లు తిలక్ ను, నాయన మిత్రుడు అగర్కారును శిక్షనుండి తప్పింప విశ్వప్రయత్నము లొనర్చిరి. కాని యూవిప్లవవీరుల విడిచి పెట్టుటకు ప్రిభుత్వ మంగీకరింపలేదు. ప్రిజలు వారు నిర్దోషు లని సంక్షోభ మొనర్చినారు. వారి కేకల నది పెడచెవినిబెట్టి నది. 'ప్రిభుత్వము నీరీతిగ వేడుకొనుటకంటె విముక్తులై వచ్చిననాడు వారి కుచితస్వాగత మిచ్చి సత్కరించుట యుక్త మని' 'దీనబంధు' వంటి పత్రికలు పలికినవి.

కఠినశిక్ష ననుభవించి మిత్రుడు అగర్కారుతో తిలక్ డోంగ్రీజైలునుండి విముక్తుడైనాడు. ప్రజలు పురప్రిముఖులు నఖండస్వాగత మొసగినారు. సమాధాన మొసగుచు తిలక్ "మేము కారాగారములకు వెరచువారము కాము. ధర్మరక్షణము మావిధి. దానికై యెన్ని సమరములనైన యొనర్చుటకు మేము వెనుదీయము. మా జీవితాశయమును, కర్తవ్యమును మరచిపోము. ధైర్యసాహసములతో వీరులమై వర్తింతు" మని పలికినాడు. ప్రజలకు దమపైగల ప్రీతినుగ్గడించుచు కృతజ్ఞతాపూర్వక వాక్యములు పలికి వారి జోహారులతో నిరువురును సెలవుగైకొనినారు.

తిలక్ 1884 నుండి మహారాష్ట్రి యువకలోకమును నడిపించు నాయకుడైనాడు. పూర్వము సృజించిన పాఠశాల, తరువాత నేర్పాటుచేసిన కళాశాల దేశమున జాతీయభావముల వెదజల్లుచున్నవి. పూనాలో దక్కను విద్యాసంస్థ నేర్పాటు చేసి దాని యధ్వర్యమున విద్యావిధానము సాగుటకు బ్రియ

త్నము లొనర్చినాఁడు. ఆ విద్యాసంస్థలు రెండును నిత్యప్రవర్థమానము లగుచున్నవి. అవ తిలక్ మహాశయుని సమరాంగణములు వర్థిల్లుచున్న వన్నమాట!

స్వాతంత్ర్యమునకును సంఘనిర్మాణమునకును సన్నిహిత సంబంధమున్న దని తిలక్ మహాశయుఁ డేనాఁడో గమనించినాఁడు. కాని ప్రభుత్వసహాయముతో నూతనసంస్కరణలను గొనివచ్చుట కాయన యిష్టపడెడివాఁడు కాఁడు. సాంఘిక పరివర్తనమునకు మనస్సులు మారవలె నని యాయన యభిప్రాయము.

సంఘసంస్కరణవాదు లాయన నపార్థమొనర్చుకొని పండిత పక్షపాతి, పూర్వాచార పరాయణుఁ డని తూలనాడుచు వచ్చినారు. సంఘసంస్కరణ విషయమున నాయనకును మిత్రుఁడు అగర్కార్ నకును మధ్య మనస్పర్థ లేర్పడినవి. నిజాశయములు క్రమములైనవని నమ్మిన తిలక్ అగర్కార్ వంటి యాప్తమిత్రులైన విడనాడుటకు వెనుదీయ లేదు. ఆశయముల కడ్డువచ్చిన నాత్మబంధువులనైన బరిత్యజించుటయే యావీరుని లక్షణము.

మనస్పర్థలు కారణముగ అగర్కార్ 'కేసరి' పత్రికా సంపాదకత్వమునకు రాజీనామా నిచ్చినాఁడు. కర్మవీరుఁడగు తిలక్ యాభారమును దానే వహించుచున్నాఁడు. దక్కను విద్యాసంస్థ జీవితసభ్యులకు, కార్యనిర్వాహక వర్గమునకును గల పరస్పరసంబంధ నిర్ణయమును గురించి మతభేదము లేర్పడినవి. జీవితసభ్యులు సర్వకాలము విద్యాసంస్థకే వినియోగింప

వలెనని తిలక్ యభిప్రాయము. అట్లైనగాని యీ సమర భూములు శత్రువిజయ సాధనములు గావు; అందు వీరు లుద్భ వింపరు.

ఆయనది స్వరాజ్యసమర ప్రచారకసంఘ తత్త్వము. అట్టి సేవాత్యాగములు గలవ్యక్తులు లభింపరను నిర్ణయముతో మిగి లినవారు దానికి వ్యతిరేకించినారు. ప్రభుత్వసహాయ మర్థించి సంస్థను పెంపొందించుట వారి యభిప్రాయము. పరప్రభుత్వ సహాయ మర్థించుట వలన జాతీయతా భావము నశించునని తిలక్ నమ్మకము.

ప్రయోజనము లేదు. వ్యతిరేకు లధికసంఖ్యాకులు. విద్యాసమరాంగణము ప్రభుత్వపరము కాక తప్పదని నిశ్చ యించుకొని నూతన రంగభూముల నన్వేషింప నాసంస్థకు 1890 నవంబరు నెలలో రాజీనామా నిచ్చినాడు. అందువలన కళాశాల కొక జాతీయభావనా సంపన్నుడు, గణితశాస్త్రనిధి, యుపజ్ఞగల సంస్కృతభాషా శాస్త్రాధ్యాపకుడు కరవైనాడు.

ప్రభుత్వ మింతలో 'నూత నాంగీకార చట్టమును' ప్రవేశపెట్ట తలపెట్టినది. దీని మూలమున సంఘసంస్కరణ మెట్లున్నను విభేదములు పొడజూపు చున్నవి. నాయకుడు గమనించినాడు. అతనికి స్వతస్సిద్ధమగు విప్లవశక్తితో జాతీ యైక్యతకై దానిని వ్యతిరేకించినాడు.

వైవాహిక విషయికమగు నీచట్టమును ప్రవేశపెట్టిన దేశమున కలతలు పుట్టింప వచ్చునని తమపాలన మందువలన నిరభ్యంతరముగ సాగిపోవుననియును ప్రభుత్వము తలచినది.

కాని మహారాష్ట్ర కేసరి వానిని సింహబలముతో నెదుర్కొని నాడు.

దేశమున ధర్మరక్షణము కొనసాగవలెనన్న న్యాయ శాస్త్ర విజ్ఞాన మావశ్యకమని గుర్తించి తిలక్ పండితుడు న్యాయపరీక్షల కొందర నుత్తీర్ణుల నొనర్ప న్యాయశాస్త్ర పఠనమందిరమును ప్రారంభించినాడు. ప్రజాక్షేమకరములగు రచనలతో 'కేసరి' 'మహారాష్ట్ర' పత్రికలను నడిపి ప్రజల నుద్రేకించుచున్నాడు.

1894 లో తిలక్ మహాశయుడు పూనాలో బాపత్ కేసును గురించి విశేషముగ శ్రమించినాడు. అది బరోడా సంస్థానమునకు సంబంధించినది. బరోడా సెటిల్మెంటు శాఖో ద్యోగి బాపత్ పై ప్రభుత్వ రాజకీయశాఖ ఘోరమగు నభి యోగము తెచ్చినది. అందు నిరర్థకముగ నసత్యదుష్పరిపాల నకై యొకవ్యక్తి బలియైపోవుట సహింపలేక తిలక్ యతని పక్షము వహించి న్యాయవాదిగ న్యాయస్థానమున ప్రభుత్వము నకు వ్యతిరేకముగ నతని రక్షింప యత్నించినాడు. అది బరోడామహారాజు ప్రతిష్ఠను కాపాడుటయైనది. న్యాయస్థాన మున బాపతును రక్షించు సందర్భమున జేసిన తిలక్ కృషి యాయన శక్తిసామర్థ్యములను, కార్యశూరతను వేనోళ్ల చాటుచున్నది. ఇందు తిలక్ విజయము నొందినాడు; ప్రభుత్వ మోడినది కాని పసి పట్టినది.

బాపత్ కేసు మూలముగ తిలరు రాజకీయ సమరాం గణమునుండి తాత్కాలికముగ తొలగుట గాని, శ్రద్ధతో గార్యనిర్వహణ మొనర్పకుండుట గాని జరుగలేదు. ప్రస్తుత

మాయన జాతీయకాంగ్రెసుకు కార్యదర్శిగ లేడు. బొంబాయి రాష్ట్రీయసభ నేర్పాటుచేసి దానికి తానే కార్యదర్శియై యెదుమహాసభలు చేయించి తిలక్ మహారాష్ట్రమున రాజకీయ స్వరాజ్యవాతావరణమును సృజించినాడు.

1853 లో హిందూ మహమ్మదీయుల కంఠఃకలహములు చెలరేగినవి. అనేక నూతనసమస్యలు ప్రారంభమైనవి. తిలక్ వీరుడు మరల రంగస్థలమున నగ్రగామియై నిలచినాడు. సమైక్యతకు బాటుపడినాడు.

ఈ విద్వేషములకు ముఖ్యకారకులు దూరదృష్టిలేని కొలదిమంది ఆంగ్లో-యిండియన్ యుద్యోగులు. దీనికి ముఖ్యకారణము లార్డు డఫ్రిన్ నెలకొల్పిన 'విభజించి పాలించు' సిద్ధాంతము. ఇట్టి సందర్భమున పక్షపాతము వహింపకుండుట ప్రభుత్వ కర్తవ్యము. ప్రభుత్వోద్యోగులు హిందువుల పక్షము వహించి మహమ్మదీయులను, మహమ్మదీయుల పక్షము వహించి హిందువుల రెచ్చగొట్టుటవలన కలిగిన ఫలితాంశమే యిది' యని ముక్తకంఠముతో నిర్భయముగ బలికినాడు.

ఆ సందర్భమున ప్రత్యేకముగ బొంబాయి గవర్నరు హారిస్ ప్రభువును, నతని కార్యదర్శిని దోషులని ప్రకటించినాడు. ప్రభుత్వోద్యోగులు కనులెఱ్ఱ జేసినారు. దానికి ప్రతిగ మహారాష్ట్ర కేసరి మరల గర్జించినాడు. 'కేసరి' పత్రికాముఖమున హిందూ ముస్లిముల సఖ్యతకు యత్నమొనర్చినాడు; వారిలో నూతనోజ్జీవమును బోసి సోదర భావముతో మెలగనేర్పినాడు.

55 నాటికి తిలక్ విద్యాధికులందును వీరవర్యుడని

ఖ్యాతి గడించుకొనినాడు. రాష్ట్రీయ శాసన సమితికి రెండు మారులు ప్రజలాయనను సభ్యునిగ నెన్నుకొనినారు; ఆయన సేవాత్యాగములయెడ భక్తిసూచకముగ పూనానగర పుర పాలక సంఘాధ్యక్షునిగ వరించి గౌరవించినారు. ఈసదవకాశ ముల స్వీకరించి తిలక్ ప్రజాజీవితరంగముల ప్రవేశించి వాటిని స్వరాజ్య యుద్ధరంగములుగ మార్చుకొనినాడు; లోకమాన్యు డైనాడు.

అనతికాలముననే మహారాష్ట్రమునం దంతటను జాతీయ సంస్థలు ప్రారంభమైనవి. జాతీయనాయకుల జన్మదినోత్సవము లొనర్చుట పరిపాటియైనది. సమస్తమును నడిపించు మహాశక్తి తిలక్ పండితుడు.

పూనానగరమున శివాజీ జన్మదినోత్సవములో నొక సందర్భమున మూర్తీభవించిన జాతీయతవలె మహోపన్యా సము గావించి యాయన యిట్లన్నాడు.

"మన దేవతలను, జాతీయవీరులను గౌరవించి పూజిం చుట వారి కొరకుకాదు. మనకొరకే. అందువలన మనలో దేశభక్తి, జాతీయభావములు పెంపొందును. ఉన్నతాదర్శ ములు, జీవితలక్ష్యములు మనకు ద్యోతకము లగును.

"నేటి యువకులు జాతీయములు గాని విదేశాశయము లను, విదేశాచారములను వెర్రిగ ననుకరించుచున్నారు. దాని వలన విశేషప్రమాదములు సంభవింపగలవు. ఈయంధాను కరణము జాతి నైతికశీలమునకు గొడ్డలిపెట్టు. చిరకాలము దీని నిట్లే సాగనిచ్చిన గల్గు ఫలితాంశము జాతిపతనము! దేశదౌర్భాగ్యము!!

"మనను మనము గౌరవించుకొనుట నెరుగవలెను. అది మన ప్రాచీనులను, మన సంస్కృతిని గౌరవింపనేర్చిన నాడే యలవడగలదు. ఆత్మనింద సన్యాసిజీవితమున కుపకారి కావచ్చును. కాని జీవితక్షేత్రమున కర్మవీరునకు నిరుపయోగము.

''అత్యధికమైన స్వోత్కర్ష యును దూష్యమే. అది దేశమాత మెడకైనను ప్రమాదకారి. దాని వలన వృద్ధిలేదు. వృద్ధిలేకున్న మరణ మన్నమాట" ఇట్టి వాక్యరత్నముల నెన్నిటినో యీ గంభీరోపన్యాసమున నాయన యొలికించినాడు.

శివాజిజన్మదినోత్సవముల జరిపించుటకు తిలక్ యొక యుద్యమము నారంభించినాడు. కేసరి పత్రికలో నొక వ్యాసము ప్రకటింప (23 ఏప్రియల్ 1895) మహారాష్ట్రులు రాయఘుడ దుర్గములో నున్న శివాజీస్థూపమును బునర్నిర్మాణ మొనర్చుట కిరువదివేల రూప్యముల నిచ్చినారు. నిర్మాణమైనది. ప్రతివర్షమున నచ్చట నాజాతీయవీరుని స్మారకోత్సవములు జరుగుచు వచ్చినవి. ఆపద్ధతి ననుసరించి గ్రామగ్రామముల శివాజీపండుగలు ప్రజలు లోకమాన్యుని యీదేశమున జరుపుకొనుచున్నారు.

1896 లో బొంబాయి రాష్ట్రమున మున్నెన్నడును ప్రజ లెరుగని ఘోరక్షామము వచ్చినది. వారష్టకష్టములు పడుచున్నారు. వారినాయకుడు చూచి సహింపలేకపోయినాడు. ప్రభుత్వ మౌదాసీన్యము వహించినది. తిలక్ రణరంగమున లేఖనీఖడ్గముతో ప్రవేశించినాడు. పీడితప్రజానీకము నుద్దేశించి గంభీరముగ నిట్లు 'కేసరీ' పత్రికాముఖమున గర్జించినాడు.

"గ్రామదేవత వికటహాసములు వినిపించుచున్నవి. ఆమె కరాళతాండవమున మిన్నుమన్నెరుగక మీరు తల్లడపడుచున్నారు. ఈచావుబ్రతుకుల సంధిలోనైన ప్రభుత్వోద్యోగులు మిమ్ము పీడింప మానలేదు. భయపడకుడు!

"మన విక్టోరియా మహారాణి మనల నందర క్షేమముగ నుండుమని కోరుచున్నది. భారతప్రభుత్వ వాంఛయు నదియే. ధైర్యవిరహితులు కాకుడు. గ్రామమునకు బలికాకుడు. పన్నులు చెల్లింప మీయొద్ద ధనములేకున్న ప్రభుత్వోద్యోగులకు వెరచి సమస్తము నమ్ముకొనకుడు.

"మృత్యుముఖమున బ్రవేశించుచున్నను మీకు ధైర్యసాహసము లబ్బలేదా? ఔను! లేదు. మనది కేవలము గొఱ్ఱెజాతి. ఇట్టి గ్రామ మిగ్లండు దేశమున వచ్చిన బ్రభుత్వమెంత యాందోళన పొందెడిది? ఆప్రధానమంత్రి ప్రభుత్వమును వారముదినములలో బ్రజలు తారుమారొనర్చెడు వారు"

గ్రామనివారణార్థము తిలక్ ప్రభుత్వమున కనేక సూచనల నొనర్చినాడు; 'గ్రామ చట్టము' నమలుపరచ వలసినదని ప్రభుత్వమును వేడుకొనినాడు. పూనానగరమున దక్కువ ధరలకు ధాన్యమమ్ము విపణివీధుల నేర్పాటు జేయించినాడు. షోలాపూరు, నాగపూరు లోని 'సాలె' వా రనుభవించు బాధల భరింపలేక వారికి సహాయనిధు లేర్పాటుచేయించినాడు. స్థానికనాయకులతో సంప్రతించి ప్రభుత్వసహకారముతో గ్రామనివారణ మొనర్ప నొక ప్రణాళికను సిద్ధముజేసి ప్రభుత్వమున కందజేసినాడు.

ఇట్టి యాందోళన మెన్నడును ప్రభుత్వము సహింప లేదు. అందును ప్రజాహృదయమును జూరగొని విప్లవతత్వముతో ప్రజలకు ప్రభుత్వము నెదుర్కొన శక్తినిచ్చు తిలక్ ప్రణాళికను ప్రభుత్వోద్యోగు లంగీకరింతురా? మహారాష్ట్ర సర్వజనిక సభచే నోర్తిడి జేయించినారు. ప్రభుత్వమే పెడ మొగముపెట్టి 'పీలుకా' దని పలికినది. లోకమాన్యుడు నిరుత్సాహ మొందనివాడు. జాతీయకాంగ్రెసు నాయకులపై విరుచుకొనిపడినాడు. ఆనాడు జాతీయకాంగ్రెసు పాశ్చాత్య సంస్కార వ్యామోహితుల చేతులలో నున్నది. సామాన్య ప్రజ కందు స్థానములేదు.

కేసరిపత్రికలో "క్షామము దేశమున నూతన దృక్పథమును గల్పించినది. ప్రజలు మేల్కొనినారు. ఇకనైన జాతీయ మహాసభా నాయకులదృష్టి మార్పునొందక తీరదు.

"మా యార్తరవములు చెవియొగ్గి విను డని ప్రభుత్వముతో ద్వాదశవర్షములు మొరబెట్టుకొనినాము. ప్రయోజనము గగనకుసుమ మైనది. మన తీర్మానములు వారి హృదయమున నాటుకొనలేదు. ప్రజాసహాకారముతో జట్టి సమ్మతమైన పోరాటము సాగించి వానిని వారిచెవులలో బలవంతముగనైన ప్రవేశపెట్ట వలసిన కాల మాసన్న మైనది. మనము విద్యాధికుల మను గర్వ ముజ్జగించి యజ్ఞానులైన గ్రామీణులతో నిరంతరసంబంధ మేర్పరచుకొనవలెను. వారికి సమాన గౌరవప్రతిపత్తుల నిచ్చి పోరాటమునకు వారిని మేల్కొల్పుటయే నేడు నాయకుల కర్తవ్యము.

"ఆనాడుగాని జాతీయమహాసభ యను నామము

సార్థకము కాదు. నాయకులకు విజయము చేకూర'' దని మోమోటము లేక పలికినాడు ఉబుసుపోకకు రాజకీయరంగ మున బ్రవేశించిన వ్యక్తులహృదయముల నీమాటలు భయో త్పాతముల కలిగించినమాట వాస్తవము. ఇట్టి వీరోచితవాక్య ములతోనే తిలక్ మహాశయుడు ప్రజాహృదయ సింహాసన మున నధినేతగ పట్టభద్రుడైనాడు.

క్షామము వెనుక పట్టినది. పూనాలో 'ప్లేగు' తాండవిచి పెట్టుచున్నది. నాయకుల మనుకొనిన మహనీయులందరును భయరహిత ప్రదేశములకు పలాయనమంత్రము పఠించు చున్నారు. లోకమాన్యుడు నమ్మిన సేవాదళముతో ప్లేగు నెదుర్కొనినాడు. పత్రికా ముఖమున ప్రభుత్వమును బ్రజలకు సేవాధర్మముగ భావించి సాయమొనర్ప వలసినదని కోరినాడు.

శివాజీపండుగలు గ్రామగ్రామమున బరిపాటి యైపోయి నవి. దాని మూలమున జాతీయభావ వ్యాపనమొనర్చి ప్రజా నీకములు స్వరాజ్య సమరవీరులుగ దీర్చిదిద్దుట కవకాశము గలిగినది. పూనానగరమున తిలక్ మహాశయు డొసగిన యొక యుపన్యాసము కేసరి పత్రికలో బ్రకటితమైనది (15 జూను 97).

తరువాత కొంతకాలమునకు పూనానగరమున 25 జూను న 'రాండు', 'అయెర్ట్సు' అను నిర్వు రాంగ్లేయుల నెవరో హత్యగావించినారు. తత్ఫలితముగ తిలక్ మీద రాజ ద్రోహ నేరమును బ్రభుత్వము మోపినది.

ఆర్గురు రాంగ్లేయులను, ముప్వురు దేశీయులను 'జ్యూ రర్లుగ' [పంచాయతీదార్లు] న్యాయస్థానము నియమించినది.

ఆంగ్లేయులు తిలక్ 'దోషి' యని దేశీయులు 'నిర్దోషి' యని అభిప్రాయపడుటవలన ముఖ్యన్యాయాధికారి దోషియని కఠిన శిక్ష జెప్పి పదునెనిమిది మాసములు కారాగారవాసమును విధించినారు.

తిలక్ యీ కేసుమూలమున కొంత ప్రచారమొనర్ప 'ప్రీవీ కౌన్సిలు' కు గొనిపోయినాడు. ప్రయోజనము కనుపింపలేదు. కాని తిలక్ వీరుడు విఖ్యాతుడైనాడు. జగద్విఖ్యాత పండితులు, తిలక్ మిత్రులు, మాక్సుముల్లరు, విలియం హంటర్లు విక్టోరియా మహారాణి నొత్తిడి జేయుటవలన ప్రభుత్వమా 'మహారాష్ట్ర' సింహమును గారాగారమున బంధింపలేక 6 సెప్టెంబరు 1898 న విముక్తునొనర్చినది.

ఆరునెలలలో శరీరస్వస్థతను జేకూర్చుకొని చెన్ననగరమున జరిగిన జాతీయకాంగ్రెసు మహాసభకేగి స్వరాజ్యోపన్యాసము లిచ్చి తిలక్ సింహళదేశ భారతీయుల దర్శించి వారిని మేల్కొల్పినాడు.

తాయిమహారాజుకు తిలక్ స్నేహితుడు. మరణ సమయమున నతని డాయన నొక 'ట్రష్టీగ' నియమించినాడు. ఆమహారాజు దత్తపుత్రుని విషయమున తిలక్ యాంగ్లేయుల నెదుర్కొన వలసివచ్చినది. ధర్మవీరుడగు నాయన వెనుకంజ వేయలేదు. తిలక్‌పై తప్పుడుసాక్ష్య మిచ్చెనను నేరారోపణము జరిగినది.

జిల్లాజడ్జి ఆష్టను తిలక్ చిక్కినచో శిక్షింప కాచుకొనినాడు. తిలక్‌ను 'దోషి' యని తీర్మానించి చట్టసమ్మతములుగాని సభ లేర్పాటుచేయించుట, మోసము, కొట్లాటలు

మొదలగు వానిలో నాయన పాల్గొనుటచే వాటిని గురించి యును విచారణ జరుప వలసినదని ప్రభుత్వము నర్థించినాడు. ఇది కేవల మాంగ్లేయ దౌర్జన్యము. తిలక్ సహింపలేదు. 'ప్రివీకౌన్సిలు' కప్పీలు జేసినాడు; అందు పరిపూర్ణవిజయ మొందినాడు. ఇది ప్రభుత్వోద్యోగులపై లోకమాన్యుని విజయము !

1905లో వంగరాష్ట్రవిభజన జరిగినది. అందువలన యావద్భారతమున నూతనాందోళన మారంభమైనది. దేశ మున స్వదేశ, స్వరాజ్య, బహిష్కరణ, జాతీయవిద్యలను నవీనశక్తు లుద్భవించినవి. తిలక్ రాజకీయరంగమున మహా వీరునివలె దుమికినాడు. కార్యశూరతతో స్వదేశవస్తు ప్రోత్సా హమునకు, విదేశవస్తు బహిష్కారమునకు బూనుకొనినాడు. గంభీరోపన్యాసము లొసగి 'స్వరాజ్య మన భారతపరిపాలన మున భారతీయులకు స్వతంత్ర ముండుట' యని నిర్వచించి యాయనస్వరాజ్య స్వరూపము కన్నులకు గట్టునట్లు విశద మొనర్చినాడు.

కాంగ్రెసు రాజకీయములు కర్మవీరుడగు తిలక్ మహా శయునకు దృష్టికలిగింప లేకపోయినవి. కర్జన్ ప్రభువు దౌర్జన్య యుతముగ ప్రభుత్వమును సాగించుచు సామ్రాజ్యతత్త్వముతో స్వేచ్ఛగ సంచరించుచున్నాడు. మితవాదులు ప్రభుత్వమును ధిక్కరింపలేరు. అత్యావశ్యముగ యోధులు కాంగ్రెసు సంస్థలో ప్రవేశించి తీవ్రముగ కార్యనిర్వహణ మొనర్ప వలసిన సమయ మది.

మితవాదులు భారతరాజ్యాంగ చట్టముననుసరించి

చట్టసమ్మతముగ ప్రభుత్వవిధానమున మార్పులు గొనిరావలెనని పలికినారు. తిలక్ తీవ్రవాది. తీవ్రవాదులకు నాయకుడు. 'భారతమున నొక రాజ్యాంగ మున్నదా?— చట్టములొనర్చువా రాంగ్లేయులు. వారికిని మనకును విరోధమైన జట్టసమ్మతమగు పోరాట మెట్లు సాధ్యపడు నని' మితవాదుల నాయనప్రశ్నించినాడు. కలకత్తా కాంగ్రెసు మహాసభలో "దేశము పూర్ణస్వారాజ్యమును, స్వపరిపాలనమును బొందుటయే కాంగ్రెసు చరమలక్ష్యము. ఒకవంక ప్రభుత్వమును బ్రార్థించుచు, జట్టసమ్మతమైన పోరాటమును సాగింపవచ్చును. అది చాలదు. స్వదేశి, బహిష్కరణ, జాతీయవిద్య యను మహాస్త్రత్రయమును బ్రయోగించి యొకవంక స్వశక్తితో స్వారాజ్యస్థాపన మొనర్చుటయును నత్యావశ్యక మని" యుద్ఘోషించిన వాక్యములు జాతీయవాదుల నాకర్షించినది. వారికి సమరాగ్రేసరుడు, మహానాయకుడు లోకమాన్యుడైనాడు.

1906 లో మితవాదులు తిలక్ లేని సందర్భమున స్వదేశి, బహిష్కరణ, జాతీయవిద్యల త్రోసిపుచ్చినారు. తరువాత తిలక్ మహావీరుడు "ఇది యాత్మహత్య" యని ఘంటాపథముగ బలికినాడు. సూరత్ లో జాతీయవాదుల నందర జేర్చి అరవింద్ ఘోష్ నాయకత్వమున నొక మహాసభ నాయన జరిపించినాడు.

"ఇరువురమును [అతివాదులు, మితవాదులు] దేశాభ్యుదయమునకు బాటుపడువారమే. మనమధ్య స్పర్ధ లుండ నవసరము లేదు. జాతీయవాదు లొకయడుగు ముందుండదలచి

నారు. 'బహిష్కరణ' జాతీయవాదుల సమరసాధనము. ఇది కేవల మాంగ్లేయ వస్తుబహిష్కరణతో నాగునది కా" దని సుహృద్భావముతో గర్మవీరుడు తిలక్ పలికినాడు.

తిలక్ 1908 లో రాష్ట్రమంతయును యాత్రజేసి 'రాష్ట్రమాత' యను నూతనపత్రికను స్థాపించి, జాతీయ విద్యతో బ్రభుత్వము నెదుర్కొన 'సమర్థ' జాతీయవిద్యాలయమును నిర్మించినాడు. పూనామండల జాతీయమహాసభ జరిపించి 'ఇక స్వరాజ్య మిమ్మని ప్రభుత్వము నర్థింపను. ఇందలి తీర్మానము లెల్ల ప్రజల కనుశాసనము' లని ప్రకటించినాడు.

ప్రభుత్వాదాయముపై బ్రజాదృష్టిని మరలించి మద్యపానమును నిరోధింప యువకుల బ్రేరేపించినాడు. స్వయంసేవక వీరుల సృజించుకొని కల్లుదుకాణముల సమరాంగణముల గావించి తిలక్ ప్రభుత్వము నెదుర్కొనినాడు. ఫలితాంశము సేవకుల 'పికెటింగు', ప్రభుత్వపు 'లాఠీచార్జి' లు, అరెస్టులు.

వంగదేశవిభజనము వలన యువకరక్త ముప్పొంగి వారిలో గొందరు సాయుధవిప్లవవాదులు కసిపట్టలేక నాంగ్లేయుల బయపెట్టుటకై హత్యలొనర్చినారు. మితవాదులు వారిని ద్రోహులని తెగడినారు. సమరప్రియుడు తిలక్ మనమున వారి దేశభక్తిని శ్లాఘించియు పైకిపొగడలేదు; తెగడలేదు.

"వంగదేశములోని కొందరు యువకుల రక్త ముప్పొంగినది. హత్యలు జరిగినవి. ప్రజాభిప్రాయమును లెక్కింపక పాశవశక్తితో నణగద్రొక్క నాంగ్లేయోద్యోగులు యత్నించుటయే వీనికి ముఖ్యకారణము. ఇది మా విశ్వాస" మని

యాయన పత్రికటన యొనర్చినాడు. బొంబాయిగవర్నరీ రచనను జూచి 'ఇది సిప్పుతో చెరలాట' మనినాడు. బ్రిటిష్ కుటిలపాలనమును సహింపలేక తిలక్ యీకాలమున లేఖినికి బదు నెక్కించి ప్రయోగింప నారంభించెను. తత్కారణముగ బ్రిభుత్వ మాయనపై రాజద్రోహ నేర మారోపించి విచారించుచున్నది. మనోనిశ్చయముతో తిలక్ 'నేను నిర్దోషి' నని ప్రకటించినాడు. 'ఇందు మరణించిన స్వర్గము. జయించిన రాజ్యపాలన' మను నర్థముగల గీతావాక్యమును జూడవచ్చిన స్నేహితుల నుద్దేశించి యాతడు పలికిన దీసందర్భముననే.

విచారణ ముగిసినది. ఆరుసంవత్సరములు కఠిన కారాగారశిక్ష ప్రభుత్వ మాయనకు విధించినది.

'నీ వేమైన జెప్పదలచితివా?' యని న్యాయాధిపతి లోకమాన్యుని ప్రశ్నించినాడు.

"మీ తీర్మాన మెట్లున్నను నేను చెప్పదలచిన దొకటే. నేను నిర్దోషిని. ఈన్యాయస్థానమును మించిన, పరమేశ్వర న్యాయాస్థాన మొక టున్నది. నేను స్వేచ్ఛగ నుండుటకంటె నిట్లు బాధితుడ నౌట వలననే నా జీవితాదర్శము వృద్ధిపొందు నని భగవాను డుద్దేశించి నట్లున్నా" డని తిలక్ సమాధానము చెప్పినాడు.

బర్మాదేశములోని మాండలే కారాగారమున నారు సంవత్సముల శిక్షననుభవించి తిలక్ 1914లో విముక్తుడైనాడు. చెఱసాలలో నున్నపు డాయన స్వదేశమును గురించియు, స్వరాజ్యమును గూర్చియు తీవ్రముగ నాలోచించినాడు.

భారతదేశమునకు బ్రిముఖ తత్వగ్రింథమని పరిగణిత మగు చున్న గీతను బరిశీలించి యాకర్మవీరు డది కర్మప్రతిపాద్య మగుగ్రింథ మని నిరూపింప 'గీతారహస్యమును' రచించి నాడు.

తిలక్ పండితుడు సమస్తమును విమర్శనా బుద్ధితో దిల కించు స్వభావముగలవాడు. ఇంతకు బూర్వమున్న సిద్ధాంత మును విస్ల వద్మృష్టితో బరికించి సత్యాన్వేషణ మొనర్చుట యన నాయనకు విశేష కుతూహలము. ఆర్యుల ప్రిథమనివాసము మధ్య 'ఆశియా' యను పాశ్చాత్య సిద్ధాంతముపై దండెత్తి యది యుత్తరధ్రువ ప్రాంతమని నిరూపించుట కాయన పూర్వమే 'ఆర్కిటిక్ హోమ్ యిన్ ది వేదాస్' యను నుద్గ్రింథమును ప్రచురించి జగద్విఖ్యాతి గనినాడు.

తిలక్ మహావీరుని యరువది యొకటవ జన్మదినోత్సవ మును మహారాష్ట్రిమున వైభవోపేతముగ 1915లో మిత్రులు జరిపించినారు. ఆసందర్భమున నాయన భూత భవిష్య ద్వర్త మాన భారతమును విమర్శనాత్మక బుద్ధితో బరిశీలించి యిట్లు పలికినాడు.

"నాదృష్టికి నిరంతరమును శ్రమ, కష్టనిష్ఠూరములు మాత్రమే కనిపించుచున్నవి. మన స్వప్న స్వరాజ్యమున కింక నెన్నియో సమరములు సాగింపవలెను. ప్రజాక్షేమకరములైన కార్యకలాపముల జక్కబెట్టుటకు పరమేశ్వరు డాయురారోగ్య ములు ప్రసాదించుగాక!"

జన్మదినోత్సవమునాడు ప్రిజ లొసగిన లక్షరూప్యముల బహుమానమును తిలక్ స్వరాజ్యోద్యమమునకే వినియోగింతు

నని పలికినాడు. అసందర్భమున నొసర్చిన గంభీరోపన్యాసమున కును, బెల్గాము — 1 మే '16, — అహమ్మదాబాదులో — 31 మే ' 16 — స్వపరిపాలనను గురించి చేసిన ప్రసంగముల కును బ్రిభుత్వము గగ్గోలుపడినది.

"ఈయాంగ్లేయ ప్రభుత్వపు నీడను మనము నిలువ వలెను. కాని యల్లునివలె నేర్పడిన రాజకీయ కార్యదర్శి మన కక్కర లేదు. భారత దేశద్రవ్యము నెవరు వ్యయింపవలయునో పన్నుల నెట్లు విధింప వలయునో మనము తీర్మానింపవలెను.

"నేటి ప్రభుత్వము లోపభూయిష్టము. ఇందుకు కారణము స్వరాజ్యము మనకు లేకపోవుటయే. రాణి ప్రకటన యొకరీతిగ నున్నది. ఉద్యోగులపాలన యొక రీతిగ నున్నది.

"మా కధికారము కావలయును. అది మాచేతులలో నుండవలె" నని చెప్పుటకు దగిన ధైర్యసాహసములైన నధమ పక్ష మీా కుండవలయును. ప్రభుత్వసేవకులు ప్రజాసేవకుల మని భావించున ట్లొనర్పవలెను. ప్రయత్నించిన మీా కిది సుసాధ్యము"

1 జూను 16 న అహమ్మదాబాదులో నొసగిన మరి యొక యుపన్యాసమున 'తిలక్ మహారాజ్ కు జై' యను నినాదముల మధ్య

"స్వరాజ్య మబ్బనియెడల స్త్రీవిద్యాభివృద్ధి కలిగినను, పారిశ్రామికాభివృద్ధి కలిగినను, సంఘసంస్కరణము కలిగినను నిష్ప్రయోజనము. ఇవన్నియును స్వరాజ్యభాగములు. మనకు స్వేచ్ఛ కావలయును. దానివలన నధికారము, జ్ఞానము లభించు" నని ముక్తకంఠముతో దీక్షాపరుడై స్వరాజ్యాందో

శన మొనర్చినాడు.

ఈయుపన్యాసములలో ప్రభుత్వోద్యోగులను 'ధాన్యపు కొట్ల కాపలాదార్లు,' 'దేవతకును మనకును మధ్య పూజారులు' నని పేర్లుపెట్టుటవలన వాని గఠినవాక్యములుగ బ్రభుత్వము భావించినది. సర్కారు తిలక్‌పై జామీను కేసు తెచ్చిరి. విచారణ జరిగినది. ప్రథమమున 'దోషి' యని తీర్పు వచ్చినది. హైకోర్టువారు నిర్దోషియని తీర్మానించి జామీను శిక్షను దొలగించినారు.

ప్రభుత్వము 'తిలక్ కాలమునాడే హిందూ ముస్లిములకు సఖ్యతలేదు; స్వరాజ్యమిచ్చుట యెట్లు పొసగు' ననుచున్నది. 'రాష్ట్రప్రభుత్వములను కేవలము మాముస్లిము సోదరుల కిచ్చిన నాకు సంతోషము. కేవలనిమ్నజాతుల కిచ్చిన నాకు పరమసంతోషము' అని రాజనీతిజ్ఞతతో ప్రభుత్వ కుటిలత నెదుర్కొనినాడు.

1916 వ సంవత్సరమున స్వపరిపాలనను గురించి విశేష ప్రచారము సాగించి తిలక్ యింగ్లండుకు రాయబారమున కేగ నిశ్చయించినాడు. ప్రజ లామోదించినారు. అనేకములైన యంతరాయముల మూలమున గొంతకాలము ప్రయాణ మాగినది. నిరాశపొందక నాంగ్ల దేశమున కేగి లోకమాన్యు డాంగ్లేయులతో భారతభూమి నెంత యవినీతికరముగ ప్రభుత్వోద్యోగులు పాలించుచున్నారో వెల్లడించినాడు; విషయవిస్తర పరిజ్ఞానముతో గన్నులగట్టినట్టు భారతీయుల దుస్థితిని వారికి విస్తరించినాడు. ఆమహనీయుని గంభీరోపన్యాసములకు లండనుప్రజ మంత్రముగ్ధు లైనారు. విజయముతో నాయన

తిరిగివచ్చినాడు.

ప్రపంచప్రథమసంగ్రామము సాగుచున్న కాలము స్వరాజ్యసంపాదనమున కనుకూలమని గ్రహించి తిలక్ నాయకత్వమున నేలొన్న భారతీయులు స్వపరిపాలనకై చేయు నాందోళనము తీవ్రతరముగ సాగుచున్నది. ప్రభుత్వము జాతీయసంస్థలను సభలను నిషేధించినది. తిలక్ సమరము సాగింప బోత్సహించి కాంగ్రెసుచే 'అసహాయోద్యమ' 'చట్టతిరస్కార' తీర్మానములు చేయించినాడు. 'రాజ్యాంగమున మార్పుల కొన్నిటినైన ప్రవేశపెట్టినట్లు ప్రయత్నింప వలసిన'దని మాంటేగూ షెమ్సుఫర్డులను భారతదేశమునకు ప్రభుత్వమంపినది. వారి ప్రణాళికను జూచి తిలక్ "తిలక్ దర్శించిన స్వరాజ్య మిందు లేదు. ఇది రవిలేని యుషస్సు" ని పలికినాడు.

తిలక్ మహాశయుని లేఖనినుండి 1895లో 'స్వరాజ్య' మను శంఖారావము వినిపించినది. జాతీయకాంగ్రెసును బహుళసమరములు సాగించి ప్రజాసంస్థగ జేయ నామహాత్ముడు యత్నించినాడు. అది 1916లో లక్నో కాంగ్రెసు కాయన యధ్యక్షుడగుటతో నీడేరినది. ఆసంవత్సరమున మితవాదుల, జాతీయ తీవ్రవాదుల సమైక్యమొనర్చి 'ఐక్య సమర' మారంభింప వలసినదని యాదేశించినాడు. ఇంతలో 'క్రొత్తగొంతుక' తో భారత రాజకీయరంగమున గాంధిజీ నూతన నాయకుడుగ నవతరించినాడు. వృద్ధాప్యము కారణముగ సమరాంగణము నుండి విరమింపదలచిన తిలక్ మహాశయు డాయన కత్యానందముతో స్వాగతవాక్యములు పలికినాడు.

తిలక్ సమరాంగణమున నిలచినాడు. 'ప్రభుత్వమున

కాయన యన్న వెఱపు; మితవాదులకు జంకు; ఉద్యోగుల కసహ్యము. కాని లోకమాన్యుడు దేశీయులకు దేవతామూర్తి!

"అతని ప్రతిభావ మతినిశితమైనది. అతని పాండిత్యము ప్రాక్పశ్చిమముల వినుతిగన్నది. అతడొక అయస్కాంతము. నాయకుని కత్యావశ్యములైన దయాదాక్షిణ్యములు, కార్యనిశ్చయ పరిజ్ఞానము, స్థిర సంకల్పము, నీతి విచక్షణత, కార్యాచరణము, సామాన్య జనాదరము నతనిలో బుంజీభవించినవి. రాజకీయరంగమున బ్రవేశించి యతడు విప్లవశంఖారావ మొనర్చుచున్నాడు. ఇక భారతము నిద్రించుట కల్ల"

ఇవి యాంగ్లేయ ప్రభుత్వము 'భారతీ యాసంతృప్తి' కి గారణముల బరిశీలింప నంపిన శత్రుపక్షము వాడగు సర్. వాలంటైన్ షిరోల్ మాటలు.

స్వేచ్ఛా సమరయోధుడై భారతమును మేల్కొల్పిన వాడు లోకమాన్యుడు!

మరణసమయ మాసన్నమైనప్పు డామహానుభావుడు సోదర భారత స్వరాజ్యవీరులను, ప్రజల నుద్దేశించి 'భయపడకు' డని పునీత విశ్వాసముతో నొక మహాసందేశ మిచ్చినాడు. అది గీతలోని క్రింది ప్రవచనము.

"యదా యదా హి ధర్మస్య గ్లాని ర్భవతి భారత
అభ్యుత్థాన మధర్మస్య తదా ఽ త్మానం సృజా మ్యహమ్"

'ఏనాడు ధర్మగ్లాని సంభవించునో యానా డుద్ధరించుటకై నే నవతరింతు' నని యీకృష్ణపరమాత్ముని వాక్య తాత్పర్యము.

గాంధిజీ

జీవితమున నిరువది వత్సరములు సత్యముతో బరిశోధ నల సల్పి సత్యాగ్రహ సమరముల గైకొనిన విజయములతో మహాత్ముడు 1915 జనవరి నెలలో నాఫ్రికానుండి స్వదేశము దిరిగివచ్చినాడు. సామ్రాజ్యతత్వపు టినుపపాదములక్రింద మ్రగ్గుచున్న భారతీయ సోదరుల నుద్ధరింప నూతనసాధనము లతో నాయనుభవజ్ఞుడు విచ్చేయుచున్నా డని సమస్తభారత ముప్పొంగుచున్నది.

నౌకదిగిన మరుక్షణముననే గాంధిజీతో సంప్రదింప నొక పార్సీ పత్రికావిలేఖరి వచ్చి యాంగ్లేయభాషలో సంభా షణ నారంభించినాడు. బాపూజీ మొట్టమొదటనే "సోదరా! నీవు భారతీయుడవు. నేనును భారతీయుడను. నా మాతృ భాష గుజరాతీ. ఆంగ్లేయభాషలో నన్నెందుకు బ్రశ్నించు చున్నావు? దక్షిణాఫ్రికాలో నివసించుటవలన నామాతృ భాషను మరచిపోయినా నని భావించినావా? నేను బారిష్ట రును గనుక నాభాషలో మాట్లాడుట యుదాత్త మ్మని తలచి నావా?" యని యడిగెను. ఇట్టి స్వదేశాభిమానముతో మహా త్ముడు మాతృదేశమునకు తిరిగివచ్చినాడు.

గాంధిజీ వెలుగుకాగడావలె విదేశమునుండి వచ్చి నాడు. ఆయన దేశమునకు నేర్పిన ప్రథమపాఠ మభయము.

బ్రిటిష్ ప్రభుత్వ భయము, సైన్య భయము, భూస్వాముల భయము, ఋణదాతల భయము, నిరుద్యోగ భయము, సర్వ వ్యాప్తమైన యీభయము నెదుర్కొని ధిక్కరింపు మని మహాత్ముఁ డుచ్ఛకంఠమున నాసేతు హిమవత్పర్యంతము వినునట్లు కేకపెట్టినాడు. భయనిద్రనుండి మేల్కొల్పుటయే యీవిశిష్ట సమరనేత ప్రథమ విజయవిధానము.

'నేను బానిసగ నుండ నంగీకరింపలేను. నిర్భాగ్యుడైన నిది నాదేశమని సగర్వముగ వ్యవహరింపగల భారతమునకై నే పాటుబడుదును. నాభారతమున వర్గభేదము లుండవు. సహజసౌహార్ద్రిముతో సమస్తప్రజ లందు సుఖజీవన మొనర్తురు. అం దస్పృశ్యత లేదు. సమానప్రతిపత్యమే దాని ముఖ్యసూత్రము.

''భారతీయసంస్కృతి కేవలము హిందూసంస్కృతి కాదు, ఆట్లే యిస్లాంసంస్కృతియును గాదు; మరే యితర సంస్కృతియును గాదు. వీటన్నిటిని సమ్మేళన మొనర్చుకొని యుద్భవించిన విచిత్ర సంస్కృతి, విశిష్ట సంస్కృతి. సమస్త సంస్కృతివాయువులు నా యింటిముందు వీచుగాక! కాని వాటిశక్తికి నేనెగిరిపో దిరస్కరింతును. నేను మరియొకని యింట చోరునివలె చొరబడి జీవింపలేను. భిక్షుకుడనై గాని, బానిసవలెగాని బ్రతుకలేను.''

ఇవి మహాత్ముఁడు భారతదేశమునకు వచ్చిన ప్రథమ వర్షమున గావించిన మహోపన్యాసములలోని ప్రముఖాంశ ములు. ఈవాక్యములలో మహాత్ముని సమరదృక్పథము సమస్త మును వ్యక్తమగుచున్నది. సమైక్య మొనర్చుకొని ప్రబలశత్రు

వును స్వాతంత్ర్యేచ్ఛతో, సౌభాగ్యభారత నిర్మాణమునకై సమరమొనర్ప నీవాక్యములు జాతిని ప్రేరేపించినవి. ఆ మహానుభావుని కల్మష రహితము, సత్యయుతము, భయవిరహితము నైన వాగమృతమును గ్రోలి యనతికాలమున దేశము 'సమరనేత'గ వరించినది.

ప్రపంచ ప్రథమ మహాసంగ్రామ మైపోయినది. బ్రిటిష్ ప్రభుత్వము స్వరాజ్యము నర్థించుచున్న భారతీయుల కన్నుల నీరు తుడుచుటకై ఫిబ్రవరి 1917 న మాంట్యేగు, ఛెమ్సుఫర్డు సంస్కరణల బ్రకటించినారు. రాజప్రతినిధి యంగీకారమును బొందిన మరుక్షణమునుండి యవి వ్యవహారములోనికి వచ్చును. దేశమున నాసంస్కరణములకు వ్యతిరేకోద్యమ మారంభమైనది. మహాత్ముడు వీటి కంగీకారము నీయవలదని రాజప్రతినిధిని బ్రార్థించినాడు. ప్రభుత్వ మంగీకరించినచో సత్యాగ్రహ సమర మారంభింతు నని ప్రకటించినాడు.

ఆయన సత్యాగ్రహ మొక యసమానసాధనము. దానిని ప్రయోగించుటయందు మహాత్ము డసహాయశూరుడు. అం దాయన కచంచల విశ్వాసము. అది శక్తివంతము, పవిత్రము. మాంట్ - ఫర్డు సంస్కరణలు వచ్చినవి. 1 మార్చి 19 న మహాత్ముడు "మేము వీనిని తిరస్కరింతు" మని ప్రభుత్వమును హెచ్చరించినాడు. భారతప్రజల నందులకై ప్రమాణమును స్వీకరింపవలసినదిగా ప్రబోధించినాడు. యావద్భారత మా మహానాయకుని పిలుపు వినినది. ప్రభుత్వమున కీ నూతననాయకుని భాష క్రొత్తది. దానిని గలతపెట్టినది.

మహాత్ముడు ప్రకటించిన 'హరితాళ్' [6 ఏప్రియల్ ' 19] జయప్రదముగ జరిగినది. దీనితో మహాత్ముని నాయకత్వమున స్వాతంత్ర్య సమరచరిత్రలో నూతనాధ్యాయ మారంభ మైనది.

గాంధిజీ ప్రథమమునుండి బ్రిటిష్‌వారికి మిత్రుడు. భారతదేశమునకు దిరిగివచ్చిన నాటినుండి ప్రపంచ మహాయుద్ధ మున వారికి సాయపడు డని దేశీయప్రజల నుద్బోధించినాడు. మాంట్ఫర్డు సంస్కరణలు రాబోవుముందు ప్రభుత్వమునకు సంస్కరణలవిషయమున దోడ్పడమని దేశమును గోరినాడు. అట్టివాడు పంజాబును రక్తస్నాన మాడించిన జలియన్‌వాలా బాగ్ హత్యలు, పంజాబు దురంతములు చూచి బ్రిటిష్ ప్రభుత్వమును 'సైతాను ప్రభుత్వ' మని ముక్తకంఠముతో బలికినాడు.

బ్రిటిష్‌ప్రభుత్వము పరుసతనము వహించుచున్న కాలది భారతజాతి గర్వ ముడుకెత్తుచున్నది. వారొనర్చుచున్న యవమానము లిక భరింప శక్యములుకా వని నిశ్చయించుకొని నది. కష్టసాగరముల స్వాతంత్ర్యనౌకను నడిపింప సమర్థు డగు నావికుడు మహాత్ముడే యని తీర్మానించుకొనినది.

'20 లో కాంగ్రెసు ప్రత్యేక మహాసభ జరిగినది. దేశ మున వివిధప్రాంతములనుండి మహానాయకు లనేకులు విచ్చేసి నారు. స్వాతంత్ర్య సమరమునకై ప్రముఖతీర్మానము లొనర్తు రని దేశము కాచుకొని కూర్చొనినది. 'సహాయ నిరాకర ణోద్యమ' తీర్మానమును బ్రవేశపెట్ట మహాత్ముడు మూర్తీభ వించిన భారతహృదయమువలె వేదికపై జేరినాడు. 'మహాత్మా

గాంధీకి జై' 'ఇంక్విలాబ్-జిందాబాద్' యను వీరనినాదము లతో సభ కల్లోలిత మగు చున్నది. ఆనా డగ్రనాయకులుగ బరిగణితు, లగుచున్న పాల్, బిసెంటు, జిన్నాలు మహాత్ముని కేవల మాశావాదిగను, స్వప్నవీధుల విహరించు నున్మత్తుని గను, కార్యవివేక విహీనునిగను భావించినారు.

నాగపురము కాంగ్రెసులో మహాత్ముని సహాయనిరా కరణతీర్మానమునకు బూర్ణవిజయము చేకూరినది. మిత వాదులు, కేవల రాజతంత్రజ్ఞులు, సమరవ్యతిరేకులు కొందరు కాంగ్రెసునుండి వెడలిపోయినారు. నూతననాయకుని యడుగు జాడల నడువ జైతన్యయుతులు, సమరవీరులు, స్వతంత్ర్యాభి లాషులు నయిన పండిత మోతీలాలు నెహ్రూ, దేశబంధు చిత్తరంజన దాసు, హాకీం అజ్మలు ఖాను, డాక్టరు అన్సారీ, అలీసోదరులు ప్రతినలు గైకొనినారు.

"మాంట్ - ఫర్డు సంస్కరణాల ననుసరించి రాబోవు చున్న యెన్నికలను బహిష్కరింపు" డని సత్యాగ్రహ సమర నేత మహాత్ము డాదేశించినాడు. శాసనసభలలో బ్రవేశించి ప్రభుత్వముతో బోరాడుట కింతటితో నాయన స్వస్తిజెప్పు టలో విజయ మొందినాడు. ప్రతిభావంతు లెవ్వరును వాటిలో బాల్గొన లేదు. శాసనసభలను గేవల ముద్యోగప్రియులకు, బిరుదవ్యామోహితులకు, భూస్వాములకు, 'జో హుకుము'లకు వదలిపెట్టినాడు. రాజప్రతినిధి సలహాసంఘు మేర్పాటైనది. అందలి వ్యక్తులందరును బ్రభుత్వ సామ్రాజ్యతత్వమునకు దాళము వేయువారు. నూతన సంస్కరణాల ప్రారంభోత్సవ మొనర్ప భారతప్రభుత్వము వేల్సుయువరాజు నాహ్వానించి

నది. ప్రజాహృదయముల నగ్నిజ్వాలలు చెలరేగినవి. సత్యాగ్రహోద్యమమునకు నిశ్చితమైనది.

మహాత్ముని సందర్శన సంభాషణా ఫలితముగ చిత్తరంజనదాసు నాగపుర కాంగ్రెసునుండి తిరిగివచ్చిన తరువాత న్యాయవాదివృత్తికి దిలోదక మిచ్చినాడు. పూర్వము తా ననుసరించు నాంగ్లో - యిండియన్ జీవితవిధానమును మాన్చుకొని కేవలమొక 'రాజకీయ సన్యాసి' యైనాడు. వంగదేశీయ విద్యార్థులకు కేక పెట్టినాడు. వారు కళాశాలల బహిష్కరించి బయటకు దండోపతండములుగ విచ్చేసినారు. మహాత్ము డా సందర్భమున కలకత్తా కేగి నూతన జాతీయ విద్యాలయ నిర్మాణ మొనర్చినాడు. ప్రభుత్వము జాతీయవాదులపై జేయి చేసుకొనుచున్నది.

వంగదేశమున చిత్తరంజనుడు కారాగారమున నున్నాడు. మహమ్మదాలీని ప్రభుత్వము పంజాబు కారాగారమున బంధించినది. ఆనాడు దేశమున హిందూమహమ్మదీయ విభేదములు లేవు.

మహాత్ముని నాయకత్వమున సత్యాగ్రహ సమరము సాగుచున్నది. రాజప్రతినిధి రీడింగుప్రభువు యువరాజురాకకు దేశస్థితిగతు లనుకూలముగ లేవని గ్రహించినాడు. మాను కొనిన బ్రిటిష్‌గౌరవమునకు భంగము వాటిల్లును.

17 నవంబరు 21 న యావద్భారతమున యువరాజు రాకనుగురించి మహాత్ముని యాదేశానుసారముగ 'హర్తాళ్' జరిగినది. రీడింగుప్రభు వేమి యభాస కానున్నదో యని భయపడి జాతీయనాయకులతో సంప్రదింప నొక సభ

నేర్పాటుజేయ నిశ్చయించుకొనినాడు. చిత్తరంజనునితో తంతి సంప్రదింపులు జరిపినాడు. 'మహాత్ము డంగీకరించినాడా ?' యని రాజప్రతినిధిని దేశబంధువు ప్రశ్నించినాడు.

వెంటనే యతడు మహాత్ము నర్థించినాడు. మహాత్ము డంగీకరించినాడు. కాని యీసమరనేత యుక్తిపరుడు. సభకు మౌలానా మహమ్మదాలీ వచ్చి తీరవలె నని నిబంధన మేర్పాటు చేసినాడు. ఇది వంచన మని గ్రహించి రీడింగుప్రభు వంగీకరింప లేదు.

నూతన సంస్కరణల ప్రారంభోత్సవ మొనర్ప యువ రాజు బ్రిటన్నుండి వచ్చినాడు. జాతీయభారత మందుకు వ్యతి రేకతను ప్రకటించి యుత్సవములలో పాల్గొన విరమించినది. అతనికి నిర్జనము నిరలంకృతమునైన ఢిల్లీ స్వాగత మిచ్చినది. క్రోధము రాజప్రతినిధిని బాధించుటచే జాతీయవాదుల తీవ్ర ముగ ప్రభుత్వము శిక్షించుచున్నది.

ఇట్టి స్థితిలో నహమ్మదాబాదున కాంగ్రెసుమహాసభ జరిగినది. గాంధిజీ సహాయ నిరాకరణ తీర్మానమును కార్య వర్గమువారిచే సౌద్యోగికముగ నంగీకరింపజేసినాడు. మరి యొక మారు తన సాధనాశక్తిని ప్రభుత్వమునకు ప్రదర్శింప గృత నిశ్చయుడై సత్యాగ్రహ సమరయోధుల జేకూర్చుకొను చున్నాడు.

బొంబాయిలో గొలదికాలమునకే సర్వపక్షమహాసభ యొకటి శంకరనాయరు అధ్యక్షతన సమావేశమైనది. ప్రభుత్వ ముతో సంప్రదింపులు జరిపి సంధి యొనర్చుకొనుటకు దీర్మాన మైనది. మహాత్ముడు మొదట 'సమరమును సాగించుటయే

యుచిత' మని పలికినాడు. బ్రిటిష్‌వారి తత్వ మానాయకుని కవ గత మైనట్లు మరెవ్వరికిని కాలేదు. శక్తిని జూచిగాని వారు భయపడ రని గాంధిజీ నిర్ణయము. కాని సంధి పద్ధతి కాయన వ్యతిరేకి కాడు. రాజ్యతంత్రజ్ఞత వెల్లడియగునట్లు 'వ్యక్తిగత ముగ నే నీతీర్మానమున కంగీకరించుచున్నాను' అని పలికినాడు.

ప్రభుత్వ మీతీర్మానమును లెక్కబెట్ట లేదు. పాశవ శక్తితో భారతమును బాలింపగల మను ధైర్యము దాని కణు మాత్రమును దరుగలేదు.

భారతహృదయమును జూరగొన్న మహానాయకుడు గాంధిజీ భారతముకంటె విచిత్రవ్యక్తి. తొలగద్రోసుకొని బ్రతుకువాడు కాడు. శక్తి సంపన్నుడు. తన్ను నడిపించుకొను టయే కాదు, ఇతరులను నడిపింపగలడు. ఆయన శంఖధ్వానము వినిపించిన మరుక్షణమున యావద్భారతమును సత్యాగ్రహ సమరరంగము కాగలదు. నిరంతరమును తన్ను, దేశమును, సాధనమును బరీక్షించుకొని యగణితశక్తిని సంపాదించుకొనిన మహాత్మునకు బ్రభుత్వ మన్న భయ మేమున్నది? ఆ దేశభక్తుడు నిజసేవా త్యాగ ధర్మములు కారణముగ కిరీటము లేని చక్ర వర్తి యైనాడు.

నూతనసంస్కరణల రద్దుగావింప యత్నింపని పక్షమున 'సత్యాగ్రహ సమర మారంభించి బార్డోలీలో జట్టతిరస్కార మొనర్తు' మనియును, 'ఇది ప్రజావాంఛిత' మనియును 1 ఫిబ్రవరి 1922 న రాజప్రతినిధికి దెలియపరచినాడు.

చట్టతిరస్కార మన నేమో ప్రభుత్వ మెరుగును. మహా త్ముడు పూర్వము 'చాంపరాన్, కైరాలలో వ్యక్తిగతముగ

దానిని పరిదర్శించి చూచినాడు. రాజప్రతినిధి రీడింగుప్రభువు భయపడి మహాత్ముడు సూచించిన గడువులో నొక సర్వపక్ష మహాసభ నేర్పాటుచేసి బ్రిటిష్‌ప్రభుత్వ పక్షమున స్వరాజ్యమును గురించి వెనుకటి పాట పాడినాడు.

మహాత్ముడు నిజనేతృత్వమున నడిపింప దలపెట్టిన బార్డోలీ సమరారంభమునకై సమస్తదేశము నడ్రెత్తి జూచుచున్నది. సంయుక్తరాష్ట్రములలో గోరక్‌పూరు యొద్ద చౌరీ చౌరాలో కాంగ్రెసుసేవాదళ మూరేగుచుండ ప్రభుత్వ మాపినది. క్రోధోద్వేగమైన ప్రజ కొంద రుద్యోగులపై బడి 'హింసాకాండ' జరిపినారు.

మహాత్ము డహింసావాది. ఆయన మతమున నది మానవ విముక్తిసాధనము. ప్రేమరూపము. చౌరీచౌరా వార్త మహాత్ముని చెవిన బడినది; భరింపలేకపోయినాడు. తన యుద్ధవిధానమున కింకను గొలదికాలము పట్టునని నమ్మి బార్డోలీ యుద్యమము నాపించినాడు. కారాగారమున నున్న జవహరువంటి మహానాయకు లిందుకు క్రుద్ధులైనారు. మహాత్ముడు తానొనర్చిన దుచితకృత్య మని వాదించినాడు. ప్రభుత్వముతో 'నే నోడిపోతి' నని పలికినాడు. 'అపజయము నంగీకరింపని వ్యక్తికి విజయ మనునది కల్ల' యని మహాత్ముని సిద్ధాంతము.

అటుపిమ్మట మహాత్ముడు పత్రికాముఖమున బ్రభుత్వముతో సమర మారంభించినాడు. ఆయనది పదునుగల భాష. పలుకు భావగర్భితము, అవక్రము, సత్యయుతము, భయరహితము.

ఆయన జాతీయోద్యమ సాధనముగ 'యంగ్ ఇండియా' యను పత్రికను స్థాపించి యాపత్రికాముఖమున దేశమున కుద్బోధించు చుండెడివాడు. అందు 'నిగళ విచ్ఛేదము', 'భక్తి వితానము' మొదలైన ప్రముఖ వ్యాసముల బ్రచురించినాడను నేరమున ప్రభుత్వ మాయనపై రాజద్రోహమునకై న్యాయ స్థానమునం దభియోగము గొనివచ్చినది. న్యాయాధిపతి 'నీవు నిప్పుడో నాడుకొనుచున్నా వని యెఱుగుదువా?' అని గద్దించి నాడు. 'ఔను నిప్పుడో నాడుకొనుచున్నా నని నే నెఱుగు దును. అదే నా చిరకాంక్ష. స్వేచ్ఛగ నన్ను వదలిపెట్టిన మరియు నిట్లాడుకొందును. అది నాకర్తవ్యము. నెరవేర్పకున్న దేశమునకు దప్పినవాడ నగుదు' నని గాంధిజీ సమాధాన మొసగినాడు. ఎంతటి స్థిరచిత్తము! ఎంతటి చిత్తశుద్ధి!!

ప్రభుత్వ మామహావీర పుంగవున కారుసంవత్సరములు కారాగార శిక్షవిధించినది. కొంతకాలము మహాత్ముడు రాజ కీయ రంగమునుండి యదృశ్యుడైనాడు. ఆరోగ్యమున నసం తృప్తి కలుగుటవలన బ్రభుత్వము భయపడి బాపుజీని రెండు వత్సరముల తరువాత కారాగారమునుండి విముక్తు నొనర్చినది. మధ్యకాలమున కాంగ్రెసులో మరల మార్పువచ్చినది. శాసన సభలలో బ్రవేశించి ప్రభుత్వము నెదుర్కొన నిశ్చితమైనది.

మహాత్ముని మనస్తత్వమున నెట్టిమార్పును గలుగలేదు. అహింసా, సత్యాగ్రహ, నిరశనవ్రత సాధనములపై నాయ నకు నమ్మకము దినదిన ప్రవర్ధమాన మగుచున్నది. సబర్మతీ ఆశ్రమమును స్థాపించి యట తన నూతన మతమున బరిపూర్ణ విజ్ఞానమును జేకూర్చుకొన దప మొనరించుచు కాలము

గడుపుచున్నాడు.

'భారతీయులు స్వరాజ్యప్రదానమున కెంతవర కర్హులో బరిశీలింప వలసిన' దని బ్రిటిష్‌ప్రభుత్వము సైమన్‌నాయకత్వమున 27 నవంబరులో నొక 'వర్గము' నేర్పాటుజేసి భారతదేశమున కంపినది. వారితో సంప్రదించుటకు ముందుగ జాతీయ నాయకు లొక సర్వపక్ష మహాసభ నేర్పాటు జేసుకొనినారు. ఆసందర్భముననే చారిత్రాత్మకమైన 'నెహ్రూ ప్రణాళిక' యవతరించినది.

కాంగ్రెసు మహాసభ దీని నంగీకరింపవలసి యున్నది. మోతీలాలు నెహ్రూ [1927] కలకత్తా మహాసభలో దానిని బ్రవేశపెట్టుటకు బూనుకొనినాడు. ఆసభలోని యభ్యుదయ వర్గమువారు శ్రీనివాసఅయ్యంగారు, జవహరు, సుబాస్‌బాబుల నాయకత్వమున వ్యతిరేకించినారు. 'అధినివేశ స్వాతంత్ర్యమిచ్చిన జాలు' నన్న నెహ్రూ ప్రణాళికలోని యంశముతో వా రేకీభవింపలేదు. ఈస్వాతంత్ర్య వీరులలో నిట్టి బేధాభిప్రాయములు పొడజూపుటవలన దేశమునకు బ్రమాదము; పరప్రభుత్వమున కది నూతనశక్తి.

స్వాతంత్ర్యసమరనేత గాంధిజీ యిది గుర్తించినాడు. ఇరువురకును సంధిగావించుట కర్తవ్యమని యుచితజ్ఞతతో '31 డిసెంబరు' 29 లోపల ప్రభుత్వ మధినివేశ స్వాతంత్ర్యమును బ్రకటించిన స్వీకరింతుము; లేకున్న పూర్ణస్వరాజ్యవాదులు ప్రచార మొనర్చి సమరము సాగింప వచ్చునని' యొక తీర్మానమును బ్రవేశపెట్టి విషమస్థితినుండి కాంగ్రెసు

సంస్థను దేశమును దప్పింప యత్నించినాడు.

నూతనరాజప్రతినిధి ఇర్విన్ సీమకేగి బ్రిటిష్ లేబరు ప్రభుత్వముతో సంప్రదించి భారతభూమికి తిరిగివచ్చి 'భారతీయుల కధినివేశ స్వాతంత్ర్య మొసగ ప్రభుత్వము నిశ్చయించి' నట్లుగ నొక దీర్ఘప్రకటన గావించినాడు. అం దెటజూచిన రాజ్యతంత్రము ద్యోతకమగుచున్నది.

మహాత్ము డాశావాది. ఢిల్లీలో సర్వపక్షమహాసభ నొకదాని నేర్పాటుచేయించి భారతీయులు వాంఛించు 'నధినివేశ స్వాతంత్ర్య స్వరూపమును వ్యక్తమొనర్చుచు' నొక తీర్మానమును వ్రాసి యందు బ్రవేశపెట్టినాడు. సర్ తేజ్ బహదూర్ సప్రూ వంటి రాజకీయవేత్త యాతీర్మానమున కనుకూలించిన పిమ్మట నాయకుడు దానిని ప్రభుత్వమునకందజేసినాడు.

రాజప్రతినిధి గృహమున 23 డిసెంబరు '29న జాతీయనాయకులతో సంప్రదింపులు జరిగినవి. మూడుగంటలు చర్చలుసాగినవి. ఆంగ్లేయులు హిందూముస్లిములను విడదీయుటొక తంత్రముగ బెట్టుకొనినారు. సారాంశము సమస్తమును విఫలమైనది.

ఉద్రేకోల్బణ మప్రతిహతముగ నున్న సమయమున లాహోరులో కాంగ్రెసుమహాసభ జరిగినది. పండిత జవహారులాలు నెహ్రూ అధ్యక్షోపన్యాసమున ధైర్యసాహసముల వెదజల్లినాడు. మహాత్ముడు స్వయముగ "పరిపూర్ణస్వరాజ్యమే కాంగ్రెసు చరమ లక్ష్య" మని యుద్ఘాటించి యొక తీర్మానమును బ్రవేశపెట్టినాడు. అందు 'ఈతీర్మానముతో నెహ్రూ

రాజ్యాంగ ప్రణాళిక రద్దయినది; సమస్త సభ్యులును రాబోవు సమరిమున పాల్గొన వలసిన' దనియు గోరినాడు.

"స్వాతంత్ర్యోద్యమ ప్రథమసోపానముగ, నూతన సిద్ధాంతమున కనుగుణ్యముగ కేంద్ర, రాష్ట్రప్రభుత్వ శాసన సభల బహిష్కరింపవలసినదని, కాంగ్రెసు సభ్యుల నాదేశించుచున్నది. కాంగ్రెసు నిర్మాణాత్మక కార్యక్రమమును సాగింపవలసినదని యీసంస్థ దేశమును గోరుచున్నది. అవసరమని తోచిన ప్రదేశముల 'పన్నుల నిరాకరణ' ప్రారంభించుటకు 'చట్ట తిరస్కారము' ను నడిపించుటకు అఖిల భారతకాంగ్రెసు కార్యవర్గమున కధికార మీప్రజాసభ కల్పించుచున్న" దని మహాత్ముడు తీర్మానము చేయించినాడు.

రాజప్రతినిధి శాసనసభలో లాహోరుతీర్మానమును వినిన తరువాత నొక ప్రసంగ మొనర్చినాడు. మహాత్ముడు దానిపై 'కాంగ్రెసువాదియైన ప్రతివ్యక్తియును నేటి సంభాషణకు రాజప్రతినిధికి నమస్కరింపవలసి యున్నది. అందువలన వాతావరణము విశదమైన' దనినాడు.

యుద్ధారంభమునకు బూర్వము మహాత్ముడు సంధికై మరలనొక యత్నము చేసినాడు. పదకొండు ముఖ్యసూత్రములుగల యొకపత్రమును ప్రభుత్వమునకు, బంపినాడు. అందు ముఖ్యమైనవి- పరిపూర్ణ మద్యనిషేధము, భూమిపన్ను తగ్గింపు, ఉప్పుపన్ను రద్దు, ఉద్యోగి వేతనముల తగ్గింపు, స్వరక్షణమునకాయుధ ప్రదానము.

"అతిస్వల్పములు, నత్యావశ్యకములు నైన నీయంశముల ప్రసాదించి మమ్ము తృప్తిపరచిన రాజప్రతినిధికి 'అసహాయో

ద్యమము' 'సత్యాగ్రహ' మను మాటలు వినిపింపవు. అప్పుడు పరిపూర్ణ వాక్స్వాతంత్ర్య మున్న నే సభ యందైనను కాంగ్రెసు పాల్గొనగల" దని మహాత్ము డాలేఖలో నిష్కర్ష జేసినాడు.

ప్రభుత్వము వీటికి సమాధానమును జెప్పలేదు. లాహోరు కాంగ్రెసు మహాసభలో సమస్తజాతికి నైక ప్రతినిధివలె 'పరిపూర్ణ స్వరాజ్యమే తక్షణ లక్ష్య' మని ముక్త కంఠముతో యావద్భారతమును, ప్రపంచమును విన గాంధిజీ పలికినాడు. స్వాతంత్ర్య దినోత్సవము వచ్చినది. కోటికంఠములు ప్రమాణపత్రముల స్వీకరించినవి. మహాత్ముడు శక్తిని కొలుచుకొనినాడు; సమరారంభమునకు సిద్ధపడినాడు.

30 ఫిబ్రవరి '30న కాంగ్రెసు కార్యవర్గము అహమదాబాదులో సమావేశమై మహాత్ముని సత్యాగ్రహ సమరనాయకునిగ బట్టభద్రునొనర్చి స్వేచ్ఛానుసారముగ యుద్ధమును సాగింపుడని కోరినది.

"కార్యవర్గతీర్మానము నాస్వేచ్ఛానుసారముగ సమరమును సాగింప ననుజ్ఞయిచ్చినది. భంగ్యంతరముగ నిది నన్ను బంధించినది. దీనినే బహుకాలమునుండి నే వెదకుచున్నాను. వ్యక్తిగతముగ నా కీతీర్మానము రాజకీయ మనుటకంటె మతవిషయకము. ... ఇతఃపూర్వ మెన్నడును నే నిట్టి కార్యభారము వహింపలేదు. అట్టిస్థితి యేర్పడక పోవుటయే యిందుకు కారణము. నన్ను నడపించునది 'అహింస' యైన సమస్తమును సంపన్నము కాగలదు. నా చట్టతిరస్కారము ప్రేమాభ్యర్థనము. అది ప్రమాదకర మైనది. కాని చుట్టుకొని యున్న హింసకంటె ప్రమాదకారి కాదు. చట్టతిరస్కార

ముతోబాటు — వెన్నాడు హింసయున్న దెసనుండి ప్రమాదము కలుగవచ్చును. అది యేదిక్కునుండి వచ్చినను బార్డోలీ వలె వెనుబాటు లేదు. తుది ప్రాణివరకును సమరము సాగి తీరవలసినదే. ఇంతకుమించి మానవు డొనర్పగలిగిన దేమియు లే" దని గాంధిజీ లోకము విన నుద్యమారంభవేళ ననినాడు.

మహాత్ముడు కేవలయోధుడు కాడు; రాజనీతిజ్ఞుడు. ప్రపంచదృష్టిలో బ్రభుత్వమును గించపరచుట వలన నైతిక బలము చేకూరునని యామహానాయకుని నమ్మకము. అది యాయన రాజనీతి! మరల నొకయత్న మొనరించిన నెట్లుండును?

రాజప్రతినిధికి సమస్తమును విస్తరించి గాంధిజీ యొక లేఖ వ్రాసినాడు. అతడు ముక్తసరిగ "న్యాయవిరుద్ధమును, ప్రజాశాంతికి భంగకరము నైన మార్గము నవలంబింప మీరు నిశ్చయించి నందుకు నేను చింతించుచున్నా" నని సమాధానము నంపినాడు.

"ప్రభుత్వ పదదళిత భారతమున న్యాయము, ప్రశాంతి యెట నున్న?'' దని గాంధిజీ యనుకొనినాడు.

మహాత్ముడు సత్యప్రియుడు. తంత్రజ్ఞుల దలక్రిందు జేయగల మేధాశక్తి యాయన కున్నది. స్వచ్ఛహృదయముతో లోకమెల్ల మెచ్చుకొన భయరహితుడై యిట్లు సమాధాన మిచ్చినాడు.

"వినమ్రుడనై నేను రొట్టె నిమ్మని ప్రభుత్వమును ప్రార్థించినాను. ప్రతిగ నాకొక పాషాణము లభించినది. రాజప్రతినిధి సమాధానము నాకాశ్చర్యము గలిగింపలేదు. నాలేఖ

లోని వాక్యముల నక్షరశః జరిగించి తీరుదును. న్యాయవిరుద్ధము, ప్రజాశాంతికి భంగకరము నైన మార్గమును నే నూహించినమాట వాస్తవమే.

"నేడు భారతమునం దున్న న్యాయము బ్రిటిష్ యుద్యోగుల యిచ్ఛ తప్ప వేరేమున్నది? దేశ మెఱిగిన శాంతి కారాగార ప్రశాంతి. నేడు భారత మెల్ల నొక విశాల కారాగారము. నే నీన్యాయమును దిరస్కరింతును; ఈ ప్రశాంతిని భగ్న మొనర్తును.

"స్వేచ్ఛకై నేడు భారతదేశ ముక్కిరిబిక్కిరి యగుచున్నది. దానికి క్రమోచ్ఛ్వాస నిశ్వాసముల నొడగూర్చుటకై దుఃఖభూయిష్టమగు నీ నిర్బంధ శాంతిని భగ్న మొనర్పక తప్పదు. ఇదే నా పవిత్రకర్తవ్య మని నే భావింతును."

సోదర సత్యాగ్రహ సమరవీరుల నుద్దేశించి సమరనేత గాంధిజీ "మన యాదర్శము బలయుతము; విధానము పునీతము. సత్యమును పరిత్యజింప నంతవరకును సత్యాగ్రహుల కపజయములేదు. రే పారంభము కానున్న మన సమరము విజయవంత మగుటకు భగవానుని వేడుకొను చున్నా"నని సబర్మతీ ఆశ్రమమునుండి సందేశమిచ్చినాడు.

12 మార్చి విజయమో, మృత్యువో! సూర్యోదయారంభవేళ సబర్మతీ ఆశ్రమమునుండి 'దండియాత్ర' మహాత్ముడు ప్రారంభించినాడు. కాకలు దీరిన నూతన కదన యోధులు కొందరు సత్యాగ్రహు లాయన వెనుక నడుచు చున్నారు. 'మహాత్మాగాంధీ కి జై' నినాదములతో నొక మహాజనసముద్ర మాయనవెనుక మహోత్సాహముతో ననుసరించు

చున్నది.

మహాత్ముడు డెబ్బదితొమ్మిదిమంది సమరసైనికులతో నన్లి, బరేజా, నవగాం, ఐస్న, మతర్, నాడియడ్, బొరైలి, దభన్, ఆనంద్‌ల మీదుగ 18 మార్చినాడు బొర్సద్ చేరినాడు. ప్రతిగ్రామమునందును బ్రజలామహానాయకు నఖండస్వాగతవాక్యములతో నాహ్వానించినారు. గాంధిజీ సేవా, ధన సహాయ మర్థించినాడు. ఊహకు మించి యవి లభించినవి. ఆయన సేనలో నున్న క్రమశిక్షణము ము న్నెన్నడును కని విని యెరిగినది కాదు.

6 ఏప్రియలు 30 ఉదయము 8–30 గంటలకు మహాత్ముడు సత్యాగ్రహసైన్యముతో కలసి ఉప్పుచట్టముల దిరస్కరించినాడు. ఒక మృణ్మయపాత్రతో సహజలవణమును గ్రహించి యట "ఉప్పుచట్టము ననుసరించి ప్రభుత్వమిచ్చు శిక్షణను ధిక్కరింపగల ప్రతివ్యక్తియును యిచ్చ వచ్చిన ప్రదేశమున స్వేచ్ఛగ నుప్పుచేసుకొన వచ్చు" నని ప్రకటించినాడు.

అర్ధనిశాసమయమున మహాత్ముడు కరాది కాంగ్రెసు శిబిరములో నిద్రించుసమయమున బ్రిభుత్వ మాయనను బందీనొనర్చి ఎరవ్రాడ కారాగారమునకు దీసుకొనిపోయినారు. అంతటితో సమస్తము సమసిపోవునని ప్రభుత్వము తలచినది.

యావద్భారతమున చట్టతిరస్కారములు జరిగినవి. ప్రతి రాష్ట్రమునను కాంగ్రెసు శిబిరములపై ప్రభుత్వోద్యోగులు ముట్టడులు సాగించినారు. నాయకులు, సేవాదళములు లాఠీచార్జీలకు, కారాగృహ నిర్బంధములకు గురియైనారు. ప్రముఖ నాయకు లైన వల్లభాయి, జవహారు ప్రభృతులు జైళ్లలో

మ్రగ్గుచున్నారు. అయినను ప్రజల యుద్రేకము తరుగలేదు. స్త్రీ, బాల, వృద్ధ భేదములు లేక సమస్తవర్గములవారును మహానాయకుని యడుగుజాడల నచంచల విశ్వాసముతో నడచినారు.

ఆసేతు హిమాచలపర్యంత భారతమున నుప్పుచట్టముల దిరస్కరించుటతో బాటు విదేశ వస్త్రబహిష్కరణము, మద్యపాన నిరోధములు సాగినవి. లక్షలాది గ్రామములు గార్చిచ్చువలె ప్రజ్వరిల్లి ప్రభుత్వవనముల దహింప దలకొన్న యుద్యమమును రూపుమాపుటకు ప్రభుత్వము సమస్తశక్తుల వినియోగించినది; దౌర్జన్యమునకు బూనుకొనినది.

ఎర్రవాడజైలులో నున్నను మహాత్ముని మూర్తియే సమరము సాగించుచున్నది. ప్రతిగ్రామ మొక యుద్ధరంగమైనది. అయిదు నెలలు సత్యాగ్రహ సమరము సాగినది.

మహాత్ముడు స్వాతంత్ర్య గురుదేవుడై యర్జునులవంటి మహాయోధులను, కృష్ణభగవానుని వంటి రాజనీతిజ్ఞులను సృష్టింపగలిగినాడు. ఇది సమస్తమును మహాత్ముని విజయము! నిరుపమాన విజయము!!

కారాగారమున నున్నపుడు విదేశ పత్రికావిలేఖరు లాయనను దర్శింపవచ్చినారు. వారితో 'నేడైనను నేను సంధికి సంసిద్ధుడనే' యని మహాత్ముడు వాక్రుచ్చినాడు. వారా మహాత్ముని యాత్మబలమునకు, సత్యప్రియత్వమునకు, నిరుపమాన త్యాగములకు ముగ్ధులై 'కారాగారమున బద్ధుడైన మహాత్ముడు భారతీ యావతారమూర్తి. ఈనాడైన ప్రభుత్వ మాయనతో సంధిగావించుకొనుట ప్రభుత్వమునకును బ్రపం

చమునకును లాభదాయక' మని యుద్ఘోషించినారు.

సత్యాగ్రహ సమరమున మహాత్ముడు రఘుళిపించిన 'మొత్తనికత్తి' బ్రిటను హృదయాంతరాళమున బొడిచినది. ఆర్థిక బహిష్కరణముతో బ్రిటిష్వర్తకము దెబ్బతినినది. 'ఖద్దరు' వ్యాపనముతో లాంక్షైర్ కార్మికులు కడగండ్ల పాలైనారు. ప్రభుత్వమునకు లొంగక తప్పినది కాదు. విప్లవనేత మహాత్మునితో ప్రభుత్వము స్నేహపూర్వకముగ సంధియత్నము లారంభించినది. తత్ఫలితమే 12 నవంబరు' 38 నాటి రెండవ రౌండుటేబిల్ సమావేశము.

గాంధిజీ యాశయసిద్ధి యాసమావేశమునలన జేకూర లేదు. అఖిలభారత జాతీయకాంగ్రెసు కేకైక ప్రతినిధిగ నాసమావేశమున భారతదేశ స్థితిగతులు సామాన్యబ్రిటిష్ ప్రజలు విన, ప్రపంచము విన బలుకుట కవకాశము లభించినది. గాంధిజీ మృదులవక్తృత్వము, సముచిత పరిహాసము, నచంచల విశ్వాసము, సత్య వాక్ప్రియత్వము — ఇన్ని మాటలేల? నామహామూర్తి దివ్యత్వము ప్రపంచదృష్టిని భారతదేశముపై కేంద్రీకరించినది.

సమావేశాంతమున మితవాద పక్షనాయకుడు సర్ తేజ్ బహదూర్ సప్రూ 'భారతదేశమున శాంతియుత వాతావరణమును గల్పించి రాజకీయరంగమును జక్కదిద్దు కొనుట కవకాశ మి' మ్మని బ్రిటిష్ప్రధానమంత్రి మేక్డొనాల్డును వేడుకొనినాడు. తత్ఫలితముగ ప్రభుత్వము కాంగ్రెసు కార్యవర్గసభ్యులను 25 జనవరి 31 న విడుదల జేసినది. మిత

వాదులు కొందరు మహాత్ముని దర్శించి కాంగ్రెసు ప్రభుత్వ ముల మధ్య సంధిప్రయత్నము లొనర్చినారు.

గాంధిజీ రాజప్రతినిధి ఇర్విన్‌ను జూడగోరినాడు. పక్షము దినములు సుదీర్ఘములుగ సంభాషణలు సాగినవి. 'గాంధీ – ఇర్విన్' సంధి జరిగినది. మహాత్ముడు సత్యాగ్రహ సమర మాపినాడు.

కాలచక్రము భ్రమించుచున్నది. మహాత్ముని సుదీర్ఘ సమరవిధాన ముప్పొంగెడు నుడుకురక్తముగల యువకలోకము నకు సంతృప్తి గలిగించుటలేదు. కార్మికలోకమును మేల్కొ ల్పిన కాంగ్రెసు సంస్థను ధనికవర్గసంస్థ యనివారు నిందింప నారంభించినారు. వారిలో చైతన్యము సముజ్వలమై పొడకట్టు చున్నది.

28 మార్చి 31. కరాచీ కాంగ్రెసుసమావేశములో 'గాంధీ – ఇర్విన్' సంధిషరతులను విమర్శించి వ్యతిరేకించి నారు. అధ్యక్షుడు వల్లభాయిపటేల్ 'నేను కర్షకాధ్యక్షుడ'నని ప్రకటించినాడు. మహాత్ముడు 'ధనికవాది' యను నిందను భరింప లేకపోయినాడు. భవిష్య త్స్వరాజ్యమున సర్వమానవుల ప్రాథమికహక్కుల నుద్ఘాటించుచు కొన్ని తీర్మానముల ప్రవేశ పెట్టి వారిని శాంతపరచినాడు.

కరాచీకాంగ్రెసునుండి తిరిగివచ్చి నాయకులు 'సత్యా గ్రహ సమరమున శాంతిరంగమగు నిర్మాణకార్యక్రమమునకు బూనుకొనినారు. మద్యనిషేధము, విదేశవస్తు, వస్త్రబహిష్కర ణము దేశమున దీవ్రతరముగ సాగుచున్నవి. వివిధరాష్ట్ర ప్రజలు గాంధి – ఇర్విన్ సంధి షరతుల పాటించి మహాత్ముని

యాజ్ఞానుసారముగ చట్టసమ్మతముగ బ్రవర్తించుచున్నారు. ప్రభుత్వపక్షమునుండి సంధి కనేక వ్యతిక్రమములు జరుగుచున్నవి. "మీ ఆంగ్లేయప్రభుత్వ నైతికబల మింతేనా ?" యని మహాత్ము డుచ్చైస్స్వనమున గర్జించినాడు.

తత్కారణముగ నూతనరాజప్రతినిధి వెల్లింగ్టన్ – గాంధిజీ మరల నొక సంధి గావించుకొనినారు. పిమ్మట నొక 'రౌండ్ టేబిల్ సమావేశము' బ్రిటిష్‌ప్రభుత్వ వాంఛ ననుసరించి జరిగినది. అదియును భారతీయప్రజలకు బ్రయోజనకారి కాలేదు. కాని శాంతియుతముగ పాలనమొనర్తు మని మహాత్ముడు వాగ్దానమును గైకొని లండనునుండి తిరిగివచ్చినాడు.

లండనులో బ్రభుత్వము చెప్పిన దొకటి; భారతమున ననుసరించు చున్న విధాన మొకటి. వంగ, సంయుక్తరాష్ట్రములలో నది దురంతములకు బూనినది. వాయవ్యసరిహద్దురాష్ట్రమున కాల్పులతో నిత్యమును బ్రజల విప్లవమునకు పురికొల్పుచున్నది. ప్రముఖనాయకుల నందర సనతికాలములో గారాగారముల బంధించినది.

మహాత్ముడు 'బ్రిటిష్ ప్రభుత్వము భారతదేశమునకు స్వేచ్ఛను బ్రసాదింప దలపలే' దని నిశ్చయ మొనర్చుకొనినాడు. మరల నొకమారు జాతిశక్తిని బ్రదర్శింపక తప్పదని తలపోసినాడు. 'ఈ ప్రభుత్వచర్య లన్నిటికిని దాత్పర్యము మన మధ్య సుహృద్భావము లుప్తమైన దనియేనా ? భవిష్యత్కాలమున వ్యవహరింపవలసిన విధానమునుగూర్చి కాంగ్రెసుకు నా సలహా నిచ్చుటకుముందు మిమ్ముకలుసుకొన మనినారా ?'

యని రాజప్రతినిధికి దంతివార్త నంపినాడు.

సమాధానము వచ్చినది. ప్రభుత్వము 'నా విధానమున నెట్టి లోపములే' దని సమర్థించుకొనినది. కాంగ్రెసు అగ్రనాయకులను నిందించినది. విప్లవాంతమును జూచిగాని విశ్రమింపనని బెదరించినది. గతసత్యాగ్రహ సమరము 4 మార్చి 31 లో నంతమైనది. శాంతిసమయమున నది సర్వవిధముల సత్యాగ్రహ సమరయోధుల నెదుర్చొన సన్నాహము లొనర్చుకొని తానే కాలుద్రువ్వి కయ్యమున కాహ్వానించినది.

30 లో జరిగిన సమరమున గుజరాత్ లోని గ్రామములు ప్రభుత్వదౌర్జన్యములకు విశేషముగ గురి యైనవి. గాంధిజీ ప్రియానుచరు డగు వల్లభాయితో నాగ్రామముల కేగి ప్రజల నాశ్వాసించి రావలె నని తలపెట్టినాడు. నేడో రేపో వారు బయలుదేర వలసియున్నది. ప్రభుత్వము వా రిరువుర నిర్బంధించి కారాగారమునకు జేర్చినది.

ప్రియనాయకుల నిర్బంధవార్తలు భారతదేశము నలుదెసల జేరుకొనిన మరుక్షణముననే సమరారంభ మైనది. తీవ్రరూపమున నెదుర్కొని యోధవరుల ప్రభుత్వము శిక్షించుచున్నది.

బ్రిటిష్ ప్రధానమంత్రి మాక్డొనల్డు కుటిల రాజనీతి నిష్ణాతుడు. మతకలహ బీజముల ప్రభుత్వము దేశమున పూర్వమే నాటినది. అవి నే డంకురించినవి. వాటి నండచేసుకొని మతప్రాతినిధ్య సూత్రమును బ్రయోగించి సమరసైనికుల విడదీసి విప్లవమును రూపుమాప నెంచి యతడు 17 అగష్టు 32 న 'కమ్యూనల్ అవార్డు' ను బ్రయోగించి

నాడు. దీనికి మహాత్ముడు వ్యతిరేకింపక మానడు. 'మీకు స్వపరిపాలన మొసగు వేళ మీనాయకుడే యక్షుపడుచున్నా' డని చెప్పవచ్చునని యతడు భావించినాడు. శాసనసభలలో నిమ్న జాతులకు ప్రత్యేకస్థానముల గల్పించినాడు. 'విభజించుచు పాలించు' నీ బ్రిటిష్ రాజనీతిని మహాత్ముడు కనిపెట్టినాడు.

గాంధిజీ సెప్టెంబరు 22 నుండి దీనిని ధిక్కరించుచు నామరణాంత 'ముపవాసదీక్ష' స్వీకరింప నిశ్చయించి నట్లు ప్రభుత్వమున కెరుకపరచినాడు. ఈ నిరశనవ్రత మహాస్త్రముతో బ్రపంచము సమస్తమును కలతపడినది. తీవ్రముగ బ్రిటిష్ ప్రభుత్వచర్యను ఖండించినది. ప్రభుత్వ ప్రధానమంత్రికి నిజ నిశ్చయమును మార్చుకొనక తప్పినదికాదు.

హరిజనోద్ధరణ వ్యాప్తికి సేవాదళమును వృద్ధిచేయుటకై మహాత్ముడు బహుకాలమునుండి కృషించుచున్నాడు. అయినను కావలసి నందరు సేవకులు లభింపలేదు. దానికిని, హృదయ మాలిన్య క్షాళనార్థమును గాంధిజీ యిరువది యొక్కదినములు నిరశనవ్రతదీక్ష నారంభించినాడు. దీక్షారంభ ప్రథమ దివసముననే ప్రభుత్వ మాయనను గారాగారమునుండి విముక్తు నొనర్చినది. మహాత్ముడు కొంతకాలము సత్యాగ్రహసమర మాపినాడు.

నిగ్గుదేరిన సమరయోధబలమును సేకరించుకొని మరల మహాత్ముడు వారికి వ్యక్తిసత్యాగ్రహ మహామంత్ర ముపదేశించి '30 ఆగష్టు 1న రాస్ గ్రామమునకు యాత్రకై బయలుదేరు వేళ బ్రభుత్వమాయనను బంధించినది. నాలుగు దినముల తరువాత నెరవాడ గ్రామమును దాటి పూనా

నగరమున నివసింప వలసిన దని శాసించినది. మరుక్షణముననే మహాత్ము డాశాసనమును ధిక్కరించినాడు. తిరిగి బంధించి ప్రభుత్వ మొకసంవత్సరము గాంధిజీకి గారాగారవాస శిక్ష చెప్పినది.

నాయకుని యాదేశానుసారముగ కాంగ్రెసుసేవకు లొకరి వెంట నొకరు వ్యక్తిసత్యాగ్రహ మారంభించినారు. సమస్త కారాగారములును గాంధిసేనలతో నిండిపోయినవి. దౌర్జన్యముతో నెంత యెదుర్కొన యత్నించినను ప్రభుత్వము పొంగిపొరలి పైబడుచున్న చైతన్య మహాసముద్రముల నాప లేక పోవుచున్నది.

ప్రభుత్వమును దల్లడిలజేయ మహాత్ముడు జైలులో నిరశనదీక్షా మహాస్త్రమును బ్రయోగించినాడు. ప్రభుత్వము చలింపలేదు. మహాత్ముని శరీరస్థితి నీరసించినది. ప్రభుత్వోద్యో గులు శ్రద్ధవహించి యాయనను పూనా వైద్యశాలకు జేర్చి నారు. ప్రాణభయకారణముగ ప్రపంచమున గగ్గోలు ప్రారం భమైనది. మహాత్ముని ప్రభుత్వము 23 ఆగష్టున విడుదలచేసి నది. సత్యాగ్రహ సమరనేత కిది మరియొక విజయము.

'34. కాంగ్రెసులో మార్పువచ్చినది. సత్యాగ్రహ సమరవిధానము మాని తాత్కాలికముగ శాసనసభా ప్రవేశ మొనర్ప నిశ్చయమైనది. అది విని ప్రభుత్వముతో సహకరింప నిచ్చగించినా రను నమ్మకముతో నది కాంగ్రెసుపై నిషేధము తొలగించినది.

'35. రాజ్యాంగచట్టమును సిద్ధమొనర్చి ప్రభుత్వము దానిని 37 లో నమలుకు దెచ్చినారు. ఎన్నికలు జరిగినవి.

కాంగ్రెసు పాల్గొనినది. అఖండ విజయము చేకూరినది. నిత్య వ్యవహారములలో గవర్నర్ల జోక్యము కలిగించుకొన మని వాగ్దాన మొనర్చిన పక్షమున మంత్రివర్గముల నేర్పాటు గావింతు మనినారు. ప్రభుత్వాంగీకారముతో కాంగ్రెసు మంత్రివర్గము లేర్పాటైనవి. ప్రభుత్వము నడచుచున్నది.

ద్వితీయ ప్రపంచమహాయుద్ధ మారంభమైనది. ప్రభుత్వము భారతదేశమును యుద్ధమున దింప యత్నించుచున్నది. మహాత్ముడు గమనించినాడు. "ప్రజాభీష్టము లేక భారతమును యుద్ధములోనికి దింపరాదు. 'యుద్ధము — శాంతి' రెంటిని నిర్ణయింప ప్రజలు శక్తివంతు" లని సబర్మతీ ఆశ్రమమునుండి గద్దించి పలికినాడు. ప్రభుత్వము కాంగ్రెసును యుద్ధసహాయ మర్థించినది. కాంగ్రెసు కార్యవర్గము సమావేశమై నాయకుని పలుకున కనుగుణ్యముగ నిట్లుపలికినది.

"మీకు సాయ మొనర్ప సర్వదా సంసిద్ధులము. కాని యొక మహోన్నతాశయమునకై పోరాడుసమయమున సరి సమానుల మధ్యనే సహకారము లభింపగలదు. ప్రజలు మహాత్ముని నాయకత్వమున స్వాతంత్ర్యమును సంపాదింప మహోన్నత త్యాగము లొనర్చినారు. వారు సర్వదా ప్రజా ప్రభుత్వమును, స్వేచ్ఛను కాంక్షింతురు. మీరొనర్చు యుద్ధము సామ్రాజ్యవాదుల వలసరాజ్యముల రక్షణార్థమైనచో దానితో భారతీయ ప్రజ కెట్టి సంబంధమును లేదు. భారతదేశమునకు స్వాతంత్ర్యమును ప్రకటింపుడు. మీకు సమస్తసహకారమును లభించును."

సమాధానముగ "యుద్ధానంతరము సర్వపక్షముల

తోను, సమస్త వర్గములతోను, సంస్థాన ప్రభుత్వవర్గములతోను సంప్రదించి '35 ఇండియా చట్టము' న నవసరమగు మార్పులచేతు" మని రాజప్రతినిధి లిన్లిత్‌గో యతిజాగరూకతతో నొక ప్రకటన గావించినాడు. మహాత్మునికి సత్యాగ్రహము జనించినది.

"బ్రిటిష్ ప్రభుత్వ మాపగలిగినంత వరకును భారతమునకు ప్రజాప్రభుత్వము కల్ల" అని వ్యాఖ్యానించినాడు. ప్రజాప్రభుత్వమును పొందవలె నన్న ప్రభుత్వము నెదుర్కొని దాని శక్తిని క్షీణింపజేయుటయే కర్తవ్య మని మహాత్ముని భావము. కాంగ్రెసు కార్యవర్గముచే గాంధిజీ 'ఇది కేవలము సామ్రాజ్య తత్వము. మీతో యుద్ధమున సహకరింప' మని తీర్మానము చేయించినాడు. యుద్ధవిషయమున బ్రిటిష్‌ప్రభుత్వమున కెట్టి సహకారము నీయవల దని మంత్రివర్గములకు తాఖీదు లందజేయించినాడు.

ప్రభుత్వమునకు కాంగ్రెసునకును బెడిసినది. కాంగ్రెసు మంత్రులు పదవులకు రాజీనామా లిచ్చినారు.

మహాత్ముడు సమర మొనర్చు చున్నను బ్రిటిష్‌వారి సుహృద్భావమును లుప్త మొనర్చుకొన లేదు; మైత్రి సూత్రమును ఛేదింప లేదు. ఇట్టి క్లిష్టస్థితియందును "బ్రిటన్ వినాశనమున మేము స్వాతంత్ర్యమును గోర" మని ఘంటాపథముగ పలికినాడు. 7 జులై 40 న భారత స్వాతంత్ర్యమును బ్రకటించి కేంద్రమున 'తాత్కాలిక జాతీయ ప్రభుత్వము' నేర్పాటు జేయించిన తా మేనాడైన యుద్ధమున బ్రిటన్‌తో సహకరించుటకు సిద్ధముగ నున్నా మని కార్యవర్గముచే బలి

కించినాడు. యుద్ధాగ్నులమధ్య దహించుకొని పోవుచున్న బ్రిటిష్ ప్రభుత్వమున కిందులో కొంత శీతలత్వము ద్యోతక మైనది. రాజప్రతినిధిని బిలిపించి సంప్రదించి బ్రిటిష్ యుద్ధకాల ప్రధానమంత్రి చర్చిల్ యతనిచే (8 ఆగష్టు) నొక నూతన ప్రకటన జేయించినాడు.

గాంధిజీ సునిశితబుద్ధితో నా ప్రకటనను బరిశీలించి 'బ్రిటన్ నిరూపించు స్వాతంత్ర్య భారతమునకును, కాంగ్రెసు నిరూపించు స్వేచ్ఛా భారతమునకును మధ్య నొక యఘాతి మున్నది. రాజప్రతినిధి ప్రకటనతో నది విస్తరించిన' దని యొక మహావాక్యమును గాంధిజీ బలికినాడు. సమరనేత భావము నమస్త భారతమున కవగత మైనది.

భారతమునకు యుద్ధాగమనము మహాత్ముని సంచలింప జేసినది. నూతన పరిణామమున సత్యాగ్రహసమర విధాన మె ట్లనుగుణ మగునో గాంధిజీకి బోధపడలేదు. ఆయన యనుచరులలోనే ప్రముఖులైన కాంగ్రెసువాదులు దానిని వ్యతిరేకించుచున్నారు. సాయుధబలముల నెదుర్కొన సత్యాగ్రహ సమరవీరులు సమర్థులు కారని వారి వాదము. గాంధిజీ కెవ్విధమైన హింసాత్మక చర్య లన్న నిష్టములేదు. కాని కాంగ్రెసునకు స్వయంనిర్ణయ మొనరించుకొన ననుజ్ఞయిచ్చి నాడు. ఇతరు లెట్టి తీర్మాన మొనర్చినను సమరనేత గాంధిజీ యిష్టమే భారతప్రజానీకమున కభీష్టము.

క్లిష్టస్థితిలో గార్వరహితతను మహాత్ముడు సహింపలేక పోయినాడు; రచనలు సాగించినాడు. అవి దేశమునకు నూతన

చైతన్యమును ప్రసాదించినవి. 'కేవల వాక్స్వాతంత్ర్యమున కైనను నాయకత్వము వహించి సత్యాగ్రహ సమరమును సాగింపు' డని యనుచరులు మహాత్ముని వేడుకొనినారు. ముందు వెనుక లాలోచించి ప్రజోద్యమ మారంభించుట క్షేమ కరము కాదని మహాత్ముడు నిర్ణయించి 'నే నొనర్చు సమ రము కేవలము బ్రిటిషు ప్రభుత్వము పట్ల నైతిక వ్యతిరేక భావమును బ్రకటించుటయే' యని వ్యక్తి సత్యాగ్రహ మారంభించినాడు.

ప్రభుత్వము బ్రిటిష్ యుద్ధమంత్రి వర్గములోని క్రిప్సును భారతదేశమునకు రాయబారిగ నంపినది. అతడు '42 మార్చి నెలలో భారతదేశమునకు వచ్చి సంప్రదింపులు విఫలము లగుట వలన నేప్రియలు నెలలో నింగ్లండు చేరినాడు. అతని మూలమున నైనను ప్రభుత్వము యుద్ధానంతరము భారతదేశ మునకు బ్రిజాస్వామికమును బ్రకటింప యత్నింతుమని వాగ్దా నము మాత్రమే యొనర్చినది. మహాత్ముడు క్రిప్సుప్రతిపాద నను "ముందుతారీకు వేసి బ్రద్దలైపోనున్న బ్యాంకున కిచ్చిన చెక్కు" అని ముక్తసరిగ నొకమాటతో పరిహసించినాడు. కాంగ్రెసు అధ్యక్షుడు అజాద్ "ఇట్టి ప్రతిపాదనలకు 'కాం గ్రెసు అంగీకరింప నేర" దని విస్పష్టముగ మహాత్ముని వాక్య ముల కనుగుణముగ పలికినాడు.

క్రిప్సు దేశము నుద్వేగములో ముంచి వెడలిపోయి నాడు. ఒక వంకనుండి బర్మారంగమున నవిజేయులై జపాను వారు భారతముపైబడ వచ్చుచున్నారు. ఇట్టి స్థితిలోనైన ప్రభుత్వవిధానమును వ్యతిరేకింపక తప్పదని మహాత్ముడు నిశ్చ

యించినాడు.

సబర్మతీఆశ్రమమున కొంతకాలము నిశ్చలమౌన సమునితో తపస్సు సాగించినాడు. 'నూతన తారకమంత్రము దర్శించినాడు. అప్రియత్నముగ నా మహానాయకుని నోట వైదొలగు' డను మహావాక్యము ముద్భవించినది.

8 ఆగష్టు '42 న కాంగ్రెసుచే 'వైదొలగు' డను తీర్మానమును చేయించి ప్రభుత్వమున కందజేసినాడు. జాతీయ భారతమున నది నూతన యుద్ధనినాద మైనది. ఈతీర్మానము ననుసరించి బ్రిటిష్‌వారు తక్షణమే భారతప్రభుత్వమును పరిత్యజించి, వైదొలగనిచో నాయకత్వము వహించి 'యావ ద్భారతమును సమరరంగము గావించి యహింసాశక్తితో నెదుర్కొనక తప్ప' దని గాంధిజీ బెదరించినాడు. 'తీర్మానమున పరదేశీయులపట్ల నాచరణలో ద్వేషమున కేమాత్ర మాస్పా రము లేదు. వీరు పరదేశీయు లన్న భయమున్న నే ద్వేషమునకు దావున్నది. ఆభయము లేనినాడు ద్వేషమే లేదు.' అని తీర్మానమును సమరనేత సమరసభావముతో వివరించినాడు.

"భారతము కొరకును, సంయుక్త రాష్ట్రముల క్షేమము కొరకును బ్రిటిష్‌రాజ్యపాలన మంతమొందు టావశ్యకము. ఆపాలనము నింకను కొనసాగించుట భారతమును శక్తి విహీన మొనర్చుట. మా దేశాభ్యుదయము నరికట్టుట స్వరక్ష ణకును, ప్రపంచస్వేచ్ఛకును భారతజాతి సహాయపడ నేరనిస్థితిని కల్పించుట" అని మహాత్ముడు కాంగ్రెసు కార్యవర్గముచే దీవ్రమగు తీర్మానమును జేయించినాడు.

'వైదొలగు' డను తీర్మాన మెంత సాహసో పేతము!

అందును యుద్ధసమయమున ! సంప్రదింపుల కవకాశము లేదు. ప్రభుత్వము మండిపడినది. మహాత్ముని, కాంగ్రెసుకార్యవర్గము, నితర ప్రముఖ నాయకుల నది బందీల నొనర్చినది. కేంద్ర, రాష్ట్ర, పట్టణ, గ్రామ కాంగ్రెసుసంస్థల రాజద్రోహ సంస్థలుగ నిషేధించినది. ప్రచండములగు శిక్షల పాల్జేయ సిద్ధపడినది.

నాయకులకారాగార నిర్బంధముతో దేశ ముద్రిక్తమైనది. యావద్భారతమున విప్లవము చెలరేగినది. హింసాత్మకచర్య లారంభించినవి. సాయుధబలములతో కొందరు వీరుల సైనికోద్యోగు లెదుర్కొనినారు. సమస్తవిధముల బ్రభుత్వమును తారుమా రొనరింప యత్నించినారు. వారు తరలి మార్గముల విచ్ఛేదించి, తపాలాఫీసుల దహించి, రైలు మార్గముల నెదుర్కొనినారు.

భారతమున జరుగుచున్న హింసా ప్రతిహింసల 'కే మాత్రము నేను బాధ్యుడను కా' నని విస్పష్టముగ గాంధిజీ ప్రకటించినాడు. అది 'వైదొలగు' డను తీర్మానమును నిరాకరించి నాయకుల బందీనొనర్చు నుద్రిక్తపరవశులైన ప్రజ లొనర్చిన యున్మత్తకృత్యములు కాని సత్యాగ్రహసమరనేత యాజ్ఞానుసార మనుయాయు లొనర్చిన సమరముకాదు.

'మహాత్ముని విడుదల యొనర్పు' డని వర్గ, మత, వైషమ్యము లెల్ల మాని సమస్తభారతమును బ్రభుత్వము నేకకంఠమున వాంఛించినది. వారు పెడచెవి బెట్టినారు. తత్కారణముగ రాజప్రతినిధి కార్యవర్గ సభ్యులెల్లరును రాజీనామా లిచ్చినారు. ఇది మహాత్మునకు వినూతన విజయము.

'నైదొలగు' డను మహాత్ముని శాసనమునకు భిన్నముగ ముస్లింలీగ్ అధ్యక్షుడు జిన్నా 'విభజించి – నైదొలగు' డని పట్టుబట్టినాడు. నూతన రాజప్రతినిధి వేవెల్ 'రాజకీయముగ, నార్థికముగ, భారత మేకైకము. అవిభాజ్య' మనియును, దాని భౌగోళికస్థితిని మార్చ వీలులే దనియును బ్రకటించినాడు.

గాంధిజీ చెరసాలనుండి విముక్తుడైన తక్షణమే జిన్నాతో 'భేటీలు' జరిపినాడు. సఖ్యము కలుగలేదు. 'మీలో మీ కభిప్రాయ భేదము లున్న స్వాతంత్ర్యము నిచ్చు టెట్లని' బ్రిటన్ మరల పాతపాట పాడినది. ప్రభుత్వ మేర్పాటుచేసిన సిమ్లా సమావేశమును నిష్ప్రయోజన మైనది.

1945 – 46 క్రొత్త యెన్నికలు జరిగినవి. సింధు, వంగరాష్ట్రములలో దప్ప మిగిలిన సమస్తరాష్ట్రములలోను కాంగ్రెసున కఖండ విజయము చేకూరినది. రాష్ట్రప్రభుత్వముల గాంగ్రెసు నడుపుచున్నది.

మహాత్ముని సమరఫలితముగ నమాత్యత్రయము — పెథిక్ లారెన్సు, అలెగ్జాండరు, క్రిప్సు — భారతదేశమునకు రాయబారమునకై వచ్చినారు. క్రమముగ 'రాజ్యాంగ నిర్మాణ సభ' యేర్పాటైనది.

జులై 47' నెలలో బ్రిటిష్ పార్లమెంటు 'ఇండియా స్వాతంత్ర్య చట్టమును' బ్రకటించినది. మహాత్ముని సమర ఫలితముగ భారతీయులకు స్వాతంత్ర్య మవతరించినది. 'అధినివేశ రాజ్యాంగముగ' కొంత కాల ముండి నే డామహావీరుడు నెహూ్రు నాయకత్వమున స్వతంత్రప్రతిపత్తితో 'గణరాజ్య'

[రిపబ్లిక్] మైనది.

మహాత్ముడు భారతనౌకను స్వాతంత్ర్య సమర మహా సముద్రముల నడిపించి యొక యొడ్డునకు జేర్చిన నావికుడు. సత్యప్రియత్వము, అచంచల విశ్వాసము, అనుపమాన కార్య దీక్ష, త్యాగము, సేవ, నిర్భీతి, గాంధిజీలోని మహానాయక లక్షణములు.

ఆయన సమరవిధాన మాశాపూరితము; అపూర్వము; మైత్రియుతము. 'సత్యాగ్రహ' మాయన పరగా పవిత్ర సాధనము.

బాపూజీ వీరపుంగవుడు; అగ్రగామి !! పురుషోత్త ముడు !!!

నేతాజీ

ద్వితీయ ప్రపంచమహాయుద్ధము తీవ్రతరముగ సాగుచున్నది. కలకత్తా ప్రెసిడెన్సీ కారాగారమునుండి ప్రభుత్వమున కొక లేఖ చేరినది [26–10–40] — అం దిట్లున్నది.

"బ్రిటిష్ ప్రభుత్వము నన్ను పశుశక్తితో గారాగారమున బంధింప నిశ్చయించినది. ఇందుకు నే నంగీకరింపలేను. విడుదల యగుటయో మరణించుటయో నిశ్చయము కావలెను. మృతినొందుట వలన దాత్కాలిక ప్రయోజన మణుమాత్ర ముండ దని నే నెరుగుదును. అయినను నా జాతి జీవించి యున్నంత వరకు నది నిరర్థకము కాదు."

"నామృతి భవిష్యద్భారతమున స్వాతంత్ర్యయోధుల కుత్సాహ బీజము కాగలదు. ...

"జగత్తులో సమస్తమును నశింపక దప్పదు. కాని భావము, లాదర్శములు, స్వప్నములు వినాశము నొందవు. ఏ యాశయమున కొక త్యాగి ప్రాణముల బలియిచ్చునో యది సహస్ర హృదయక్షేత్రముల బునరుజ్జీవించును. ...

"జాతిబ్రతుకునకు వ్యక్తుల బలి యావశ్యకము. నా పునీత భారతము పౌరుషోపేతమై స్వాతంత్ర్య సముపార్జన మొనర్పవలె నన్న నేను మరణింపక దీరదు. ...

"బానిసబ్రతు కొక మహాశాపము. అన్యాయముతో

నక్రమముతో సంధిగావించి జీవించుట మహాదోషము; జీవింప దలచిన జీవము లర్పించుట సనాతన ధర్మము. వీనిని మరచి పోకు డని స్వదేశీయుల నే హెచ్చరించుచున్నాను."

మూర్తీభవించిన స్వాతంత్ర్యేచ్ఛ వలె నిట్టిలేఖను వ్రాయగల వా డెవరు ? — బోసుబాబు !

ప్రభుత్వ మాయనను విడుదల జేయకున్న మరణాంత ముగ 'నిరశన వ్రతదీక్ష' బూను నట ! బలవంతముగ నాహారము నిప్పింప యత్నించిన సమస్త శక్తితో వ్యతిరేకించు నట ! ! 29 నవంబరు' 40 న దీక్ష నారంభించు నట!!

ప్రభుత్వము తాఖీదు మరల మరల జదువుకొన్నది. ఆయన దృఢనిశ్చయమున కాశ్చర్యపడినది. ఆయన యొక యసామాన్య వ్యక్తి. సమస్త ప్రపంచమున స్వాతంత్ర్య వీరుడని ప్రసిద్ధిగన్న మహాపురుషుడు ! విడుదల జేసిన నూరకొను వాడుకాడు. మరణింప నిచ్ఛగించిన యావద్భారతమున కార్చిచ్చు రగుల్చు కొన్నట్లు. చల్లార్ప దాని తరముగాదు.

తమ యసమర్థత లోకమునకు వెల్లడికాకుండగ బోసు బాబును ప్రభుత్వము కారాగారమునుండి విముక్తుని జేసి, యనేక నియమముల విధించి, కలకత్తాలో గృహాపరిసరములు దాటరా దని శాసించినది, కన్నుల వత్తిడుకొని కనిపెట్టు చున్నది. భారతస్వాతంత్ర్యమే జీవితలక్ష్యముగ నిరంతరము కృషి యొనర్చుచు, శారీరక మానసిక వ్యథలతో నా మహాశూరు డాశయసిద్ధికై యుపాయాన్వేషణ మొనర్చుచు కాలము గడుపుచున్నాడు.

బోస్ బాబు కలకత్తానుండి 1941 ఫిబ్రవరి నెలలో

సంతర్ధాన మైనట్లు వార్తాపత్రికలు ప్రకటించినవి. స్వల్పకాల మునకు బూర్వమే యాయనతో సంపాదించిన సర్దారు శార్దూలసింగ్ కవిషీర్ "భారతమున కిక స్వాతంత్ర్యము కల్ల యని విసిగి వేసారి బోసుబాబు సన్యసించి దక్షిణ దేశములో నే పుణ్యక్షేత్రముననో కాలముగడుప వెడలియుండు" నని యొక ప్రకటన జేసినాడు. ప్రభుత్వము కురుక్షేత్రమున సన్యాసి వేషమున నున్న బోస్ బాబును బట్టుకొన్నట్లు ప్రథమమున నొక ప్రకటన గావించి తరువాత దిద్దుకొన్నది. భారత స్వాతంత్ర్య సమరాంగణమున నగ్రగామియై నేడు సన్యసించినా డన్న వార్తలను దేశము నమ్మలేకపోయినది. మహాభారత కురువృద్ధుల యాత్మల దన్నావహింప వేడుకొన వెడలి యుండ వచ్చు నని యది భావించినది.

దేశమున కొంతకాలము బోసుబాబుమాట వినిపింప లేదు. అచంచల కార్యాచరణదీక్షతో నాదేశభక్తుడు కష్ట నిష్ఠూరముల కోర్చి కాబూల్ మార్గమున జర్మనీ ముఖ్యపట్టణ మగు బెర్లిన్ నగరమును జేరుకొనినట్లు జర్మన్ ఆకాశవాణి ప్రకటించినది. అది విన్ననాడు జాతీయభారత మానంద తరంగ డోలికల నోలలాడినది. బోసుబాబు సైన్యముతో సరి హద్దుల ప్రవేశించి సమరము సాగించుచునని నిశ్చయించినది.

బోసుబాబు దూరాలోచనాపరుడు. స్వప్నవీధుల విహరింపని కార్యశూరుడు. ప్రపంచ రాజకీయముల సూక్ష్మపరిశీలనా జ్ఞానమున నవగత మొనర్చుకొన్న రాజనీతిజ్ఞుడు. ఆయన ప్రథమ ప్రపంచ మహాసంగ్రామానంతరము జరిగిన

వర్సైల్సు సంధికి క్రమముగ వ్యతిక్రమములు కలుగుట గమ నించి దూరదృష్టితో ద్వితీయ మహాయుద్ధము తప్పదని నిశ్చయ మొనర్చినాడు. అట్టి సమయము భారతస్వాతంత్ర్య సముపార్జ నమునకు యోగ్యమైనదని నమ్మి యాశుభక్షణమునకై వేచి యున్నాడు. అట్టి స్థితిగతు లేర్పడినవి. దేశమున సాగుచున్న సమరమునకు సహాయకారిగ సాయుధ విప్లవము కొంత సాగింపవలె నని యూహించి యాయన జర్మనులతో సఖ్య మొనర్చుకొని యుండును.

తూర్పు ఆశియాలో మార్చి 1942 లో భారత స్వాతంత్ర్యసమితి యేర్పాటైనది. దాని పర్యవేక్షణ క్రింద భారత జాతీయసైన్యము (అజాద్ హింద్ ఫౌజు) దేశ విము క్తికై స్వాతంత్ర్య సమరము సాగింప దలచినది. వారికి సాయ మొనర్ప వలసిన జపానువారితో సంబంధ బాంధవ్యములు సక్ర ముగ లేవు. అట్టి స్థితిలో వారు జర్మనీనుండి సుబాస్ బాబును తూర్పుఆసియాకు వచ్చి భారత జాతీయసైన్యముతో సమరము సాగింపు డని యాహ్వానించినారు.

అరచేత ప్రాణములతో, నత్యపాయకరమైన ప్రయాణ మొనర్చి బెర్లిన్ నుండి జర్మను, జపాను జలాంతర్గాములలో బోసుబాబు సింగపూరు జేరినాడు. ఆంగ్లేయ పాలనలో నున్న సముద్రములలో నతని జలాంతర్గాములు నడచినవి. విశ్వాస మాయనను కాపాడినది! దేశభక్తి యాయనచే నట్టి సాహస కృత్య మొనరింప జేసినది!!

1943 జులై 2 న దేశీయులకు దర్శన మిచ్చుటకు ముందు పీనాంగు మీదుగ జపాను ముఖ్యనగర మగు టోక్యో

కేగి, యాపరిభుత్వముతో నత్యావశ్యకములగు సంప్రదింపులు జరిపి, సర్వయత్నములును మాతృదేశ స్వాతంత్ర్యమున కను కూలము లని గ్రహించి సింగపూరుకు విచ్చేసినాడు.

4, జులై. రంగూన్‌లో కాథీభవనములు జనసమర్ద ముతో గిటకిట లాడిపోవుచున్నవి. బోసుబాబు దర్శనార్థము విదేశములవారు చైనీయులు, జపానీయులు, మలయావాసులు, నితరులు వచ్చినారు. మిత్రరాజ్యముల పతాకలమధ్య త్రివ ర్ణాంచిత భారతపతాక స్వాతంత్రవిదాహామునకా యన్నట్లు కొనలాడించుచున్నది. అలంకృతమైన యున్నతవేదికపై నుద యభారతమును దిలకించి మందహాస మొనర్చుచున్న మహా త్ముని తైలవర్ణచిత్ర మున్నది. వేదికకు ముందు భారతజాతీయ సైన్యము, వారివెనుక తూర్పుఆశియా రాజ్యముల నుండి యా మహాసభకు బ్రతినిధులుగ వచ్చిన భారతీయులు నుపవిష్టులై యున్నారు.

'ఇం క్విలాబ్—జిందాబాద్,' 'మహాత్మా గాంధికీ జై', 'బోసుబాబుకు జై,' హర్ష నినాదములతో భవనములు ప్రతిశబ్దించుచున్నవి. మూర్తీభవించిన శౌర్యగర్వమువలె నవ నతముగాని శిరముతో, సమదృష్టితో, సాలప్రాంశువైన శరీర ముతో, సభాంగణమును బ్రవేశించి వేదిక నలంకరించి యెదుట నున్న సమస్త మానవలోక హృదయముల బోసు బాబు మందస్మితముతో జూరకొనినాడు.

ఆమహాయోధుని బుష్పమా లాలంకృతు నొనర్చి, స్వాగతవాక్యములు పలికి భారతస్వాతంత్ర్య సమితి పూర్వా ధ్యక్షుడు రస బిహారీ ఘోష్ నిరుపమాన త్యాగముతో

జాతీయ స్వాతంత్ర్యోద్యమ నాయకత్వమును స్వీకరింపు డని యర్థించినాడు. మహోజ్వల శిల్పమూర్తివలె వేదికపై నిలచి బోసుబాబు కార్యభారము వహింప నంగీకారమును దెలిపిన మరక్షణమున 'నేతాజీ కీ జై', 'ఇంక్విలాబ్—జిందాబాబ్' వీరనినాదములతో నాభవనములు ప్రతిధ్వనించినవి.

నేతాజీ రస బిహారీ నభినందించి భారతీయ సోదరుల నుద్దేశించి యొక మహోపన్యాస మొసగినాడు.

''స్వరాజ్యాకాంక్షులైన భారతీయులకు గార్యరంగమున బ్రవేశింపవలసిన సమయ మాసన్నమైనది. నేటి యుద్ధపరిస్థితులలో గార్యాచరణమునకు గ్రిమ శిక్షణ మావశ్యకము. ఈ తూర్పురాజ్యములలోని భారతీయు లెల్లరు నేకవాహినియై రాబోవు మహాసమరమునకు సిద్ధమౌకండు.

"స్వదేశమున బోరాడుచున్న సమరయోధులకు గార్యకర్తలుగ దేశభక్తులైన భారతీయులు నే డెందరో విదేశముల వ్యవహరించుచున్నారు. వారు మును పొనర్చినదియును ముందొనర్ప బోవునదియును భారత స్వేచ్ఛకొరకే. దేశీయుల యాశయములకు వ్యతిరిక్తముగ గాని, భారతసౌభాగ్యమునకు వ్యతిరేకముగగాని మన మెన్నడును బ్రవర్తింపము.

''కేవల స్వయంకృషి మూలకములైన సేవాత్యాగములవలన సముపార్జించిన స్వేచ్ఛనే మనము చిరస్థాయిగ నిలుపుకొన గలము. అంతమున విజయము మనదే. అంత మాత్రమున శత్రువుల శక్తి యల్ప మని మనము భావింప రాదు. మన సంకల్పములకు దాత్కాలికముగ నెట్టి యాటంకములు కలిగినను వానికి మనము సర్వదా సంసిద్ధులము.

"ముందున్నది శత్రువులతో మహాసమరము. అది శక్తివంతము. నీతి విరహితము. కుటిలము. క్రూరము. మన స్వాతంత్ర్యమునకై నేడు సాగింప నున్న యీచరమయాత్రలో నాకలిదప్పుల నెదుర్కొనవలెను; కష్టముల గరకు బారవలెను; బలవంతముల బయనింపవలెను; మృత్యువును బరిహసింప వలెను.

"ఇట్టి యగ్నిపరీక్షల కాగిననాడే విజయము మీది. మీరిందులకు సంసిద్ధులై వర్తించి బానిసవృత్తిలో మగ్గి నిర్భాగ్యమైన మన పవిత్ర భారతమునకు స్వేచ్ఛా సౌభాగ్యముల సంపాదింతు రని నా దృఢ నిశ్చయము"

నేతాజీ ప్రసంగమును విన్న భారతీయు లెల్లరును మంత్రముగ్ధులైనారు. వారి రక్త ముడుకెత్తినది. శరీరము లుప్పొంగినవి. భారత పురాతన ప్రాభవము, నేటి దౌర్భాగ్యస్థితి కన్నులగట్టినది. భవిష్యత్తు వారికి ద్యోతకమైనది. వా రాయనలో నొక స్వాతంత్ర్య సమరయోధుని, మహానాయకుని దర్శించినారు. ఆత్మవిశ్వాసముగల యామహాత్ముని పిలుపునకు నిలువెల్ల జలించి సమస్తమును ధారవోసి నడిపిన బాటను నడువ నిశ్చయించినారు.

అమెరికా స్వాతంత్ర్య నేత జార్జి వాషింగ్టనుకు ప్రత్యేక సేన యున్నది. ఇటలీ స్వేచ్ఛాప్రదాత గారిబాల్డికి సమరశిక్షణ పొందిన సేవాదళ మున్నది. భారతమునకు జాతీయ విముక్తి సైన్యము లేదన్న కొరత యొకటి పూర్వము నేతాజీని బాధ పెట్టుచుండెడిది. కెప్టెన్ మోహన్ సింగు కృషి ఫలితముగ నాయన కది యప్రయత్న పూర్వకముగ లభించినది.

25 ఆగస్టు '43 నేతాజీ భారత జాతీయసైన్యమునకు సర్వసైన్యాధ్యక్ష పదవిని స్వీకరించినాడు. సైన్యముల నిట్లు బోధించినాడు.

"భారత విముక్తి సేనకు నాయకత్వ పదవిని స్వీకరించుట కన్న భారతీయుడై పుట్టినందుకు సార్థకత యేమున్నది? ఇది నాకు మహానంద కారణము! గర్వకారణము!!

"ఎత్తుకొన్నది మహత్తర కార్యభారమని నే నెరుగుదును. ఎట్టి విషమస్థితిలోనైన నా భారతీయులకై కర్తవ్యపాలనమున నావశ్యకమగు శక్తిని బ్రసాదింపవలసినదని భగవంతుని వేడుకొనుచున్నాను. భారతీయ నాయకత్వమున నీసేన నిర్మితమైనందుకు ప్రతి భారతీయ హృదయమును గర్వింప వలసినదే.

'చలో ఢిల్లీ' మీయుద్ధ నినాదము. మనలో నెందరీ స్వేచ్ఛాసమురమును గడచి జీవింతురో నే నెరుగను. కాని యంతిమ విజయము మనదే నని నే నెరుగుదును. మనలో మిగిలిన వీరులు బ్రిటిష్‌సామ్రాజ్య శ్మశానవాటి యగు 'ఎఱ్ఱకోట' లో విజయప్రదర్శనములు జరిపిననాడు గాని మన కార్యభారము తీరదు.

"మీరు భారత జాతీయగౌరవమునకు గార్యకర్తలు. మూర్తీభవించిన భారతీయాశయములు. ఏసైన్యమునకు మాతృదేశముపై నచంచల భక్తివిశ్వాసములో, సర్వకాల సర్వావస్థలయం దేసైన్యము కర్తవ్యమును నిర్వర్తించునో, యే సైనికులు నిరంతరము ప్రాణత్యాగ మొనర్ప సంసిద్ధులో వారజేయులు. ఈ యాదర్శత్రయమును మీ హృదయకోశముల లిఖించుకొనుడు."

నేతాజీ దృక్పథము సమస్తము వారి కనగత మైనది. వారి హృదయము నాత డోడుచుకొనినాడు. భక్తిప్రేమశ్లో డము సర్వస్వమును వా రాయన కర్పించినారు.

సైనికుల భోగట్టాలు సిద్ధమైనవి. సైన్యవిభాగములు జరిగినవి. సేనానాయకు లేర్పాటైనారు. వారికి నేతాజీ శిక్షణ శిబిరముల నేర్పాటుచేయించినాడు; వారిని దేశసేవాతత్పరులు గను, స్వార్థరహితులుగను, త్యాగమూర్తులుగను దీర్చిదిద్ది నాడు. వారిలో జాతి, మత, ప్రాంతీయ వైషమ్యములు లేవు. శిక్షణము నవ్యభారతమున కనుగుణము.

"స్వయముగ నేను భారత జాతీయ సైన్యమున జేరి నాను. భారతదాస్యవిముక్తికి నాజీవితము నంకిత మొనర్చు చున్నాను. నా సర్వస్వము నొడ్డి మాతృదేశమునకై పోరాడు దును. ఈసేవలో నే నెట్టి స్వార్థము నాసింపను. సమస్త భార తీయులు నాకు సోదరులు, సోదరీమణులు — నా దృష్టిలో మత, భాషా, రాష్ట్ర విభేదములు లేవు"

అని ప్రతిసైనికుని యొద్దనుండి ప్రమాణమును గైకొని నేతాజీ సైనికులకు సంసిద్ధులు కండని యనుజ్ఞ నిచ్చినాడు.

ప్రపంచమున కింతకు బూర్వమే ఆజాద్ హిందు ఫౌజును గురించి యాకాశవాణి ముఖమున 5 జులై 43 న నేతాజీ యెరుకపరచినాడు.

బ్రిటిష్ వారితో యుద్ధమును బ్రకటించుట యన్న సామాన్యముకాదు. అంతర్జాతీయములగు ననేక విషయముల బరిశీలించిన గాని యొప్పదు. కేవల సైన్యము చాలదు. ప్రత్యేక ప్రభుత్వము కావలెను. అందుకై నేతాజీ యొనర్చిన కృషి

ఫలించినది.

21 అక్టోబరు '43 – నాడు తాత్కాలిక స్వతంత్ర భారత ప్రభుత్వోత్సవమును వైభవోపేతముగ సింగపూర్‌లో జరిపించి దానికి నధ్యక్షపదవిని నేతాజీ స్వీకరించినాడు.

"తుది నిశ్వాస ముండునంతవరకును భారత దేశమును, నా ముప్పది యెనిమిది కోట్ల భారతీయులను దాస్యవిముక్తుల నొనర్ప సుభాస్ చంద్రబోసు యను నేను పవిత్రయుద్ధము కొనసాగింతు నని పరిపూర్ణ ప్రమాణమును పరమేశ్వర సాక్షిగ స్వీకరించుచున్నాను. నిరంతరమును భారతీయ సేవకుడనై భారత సోదర సోదరీమణుల సౌభాగ్యమునకే శ్రమింతును. ఇది నా పవిత్ర కర్తవ్యము. స్వేచ్ఛా సంపాదనానంతరము దానిని సుస్థిరము గావింప నాశరీరములోని తుది రక్తబిందువువర కొలికింతును."

— ఇది బోసుబాబు గైకొనిన ప్రమాణము.

తదుపరి తాత్కాలిక ప్రభుత్వసభ్యులు నేతాజీయెడ సంపూర్ణవిశ్వాసమును ప్రకటించుచు నుపన్యసించి యాయన యడుగుజాడల నడతు మని ప్రతిన జేసినారు. నేతాజీ యొకదీర్ఘ ప్రకటన జేసినాడు. అందు 1857 నాటి ప్రథమ స్వాతంత్ర్య సంగ్రామ చరిత్ర స్మృతమైనది. సురాజిద్దౌలా, హైదరాలీ, టిప్పుసుల్తాన్, వేలుతంబి, అప్పాసాహెబ్, బాజీరావు, లక్ష్మీబాయి, తాతియాతోపే, కుంవరసింగ్, నానాసాహెబుల వంటి విప్లవవీరుల పవిత్రనామము లుటంకితములైనవి. కాంగ్రెసు జన్మమాదిగ స్వేచ్ఛాసంపాదనకై కావించిన వివిధ యత్నముల నాయన పేర్కొనినాడు.

"దొంగతనములతో, దోపిడులతో, క్షామములతో, మోసములతో, మృత్యువులతో, దేశీయుల హతాశుల గావించి సుహృద్భావమును కోల్పోయి, బ్రిటిష్ ప్రభుత్వము భారత దేశమున నేడు మహోపద్రవమున నున్నది. ఈ దుర్బల ప్రభుత్వ చరమచిహ్నమును రూపుమాపుట కొక యగ్నిజ్వాల చాలును. భారత విముక్తి సైన్యము తలపెట్టిన మహత్తర కార్య మిదియే!

"స్వాతంత్ర్యమున కుషోవేళ యగు నీనాడు తాత్కాలిక ప్రభుత్వము నేర్పాటుజేసుకొని యాప్రభుత్వపు పతాకచ్ఛాయలలో తుదిసమరము సాగించుట భారతీయుల కర్తవ్యము. మహానాయకు లందరును స్వదేశమున కారాగారములలో నున్నారు. ప్రజ లానిరాయుధులు. అందువలన నట్టి ప్రభుత్వమును భారతమున నెలకొల్పుటకు గాని, దాని నిర్వహణమున స్వాతంత్ర్యసమరమును సాగించుటకు గాని యవకాశము లేదు. అందువలన భారతీయులకు తూర్పుఆశియాలోని భారతీయ సోదరుల తోడ్పాటుతో 'అజాద్ హింద్' తాత్కాలిక ప్రభుత్వమును స్థాపించి తామే నిర్మించుకొనిన అజాద్ హింద్ ఫౌజు సహాయమున చరమ స్వాతంత్ర్య సమరమును సాగించుట కర్తవ్యము.

"ఈ తాత్కాలిక ప్రభుత్వము ప్రతిభారతీయుని భక్తి భావమునకు సర్వాధికారి. ప్రతిపౌరున కీ ప్రభుత్వము సమాన ప్రాతినిధ్యమును, మత స్వాతంత్ర్యమును వాగ్దాన మొనర్చుచున్నది. దేశమునందలి సమస్త ప్రాంతముల శాంతి సౌఖ్య

సౌభాగ్యముల వృద్ధిపొందించుట, కుతంత్రములతో విదేశీయ ప్రభుత్వము సృష్టించి పెంచిన వైమనస్యముల రూపుమాపుట, కీ ప్రభుత్వము తీర్మానించినది.

"పరమేశ్వర నామ ముచ్చరించి, వెనుకటి తరముల భారతీయుల నేకజాతిగ మలచిన మహాదేశభక్తుల నామ ముచ్చరించి, భారతీయ సంస్కృతికై వీరత్యాగముల మరణిం చిన మహావీరుల నామముచ్చరించి, యీ ప్రభుత్వపు జెండా నీడల నిలచి పోరాడ వలసిన దని భారతీయ మహాప్రజను నేను పిలుచుచున్నాను.

చారిత్రాత్మకమగు నీ పత్రికపై నేతాజీ తాత్కాలిక ప్రభుత్వసభ్యుల స్వహస్తముల జేయించినారు. ఆయన ప్రభు త్వమును ప్రపంచములోని యనేక ప్రభుత్వము లంగీకరించి నవి. జపాను ప్రభుత్వము యుద్ధసమయమున బ్రిటిష్‌వారి నుండి కైవసమొనర్చు కొనిన అండమాను, నికోబార్ ద్వీప ముల నేతాజీ పరమొనర్చినది. ఈద్వీపములలో విప్లవవీరుల నందర బ్రిటిష్‌వారు బంధించి బాధలు పెట్టుచు వచ్చిరి. ఆ ద్వీపములు నేతాజీకి వచ్చుటవలన తాత్కాలిక ప్రభుత్వము నకు స్థానము చిక్కినది. అవి నేడు స్వరాజ్యదీవులు ! నేతాజీ దీవులు ! !

నేతాజీ సింగపూరు వచ్చిన తరువాత కొలదికాలము వరకు మహోపన్యాసము లొనర్చినాడు. తూర్పు ఆశియా రాజ్యములలో స్వాతంత్ర్య విద్యుచ్ఛక్తివలె భాసించుచు, ఘనగర్జనలొనర్చినాడు. 'నాకు మూడుకోట్ల డాలర్లు కావలెను. మీసమస్తము నాకిండు. 'ఫకీరులు' కండు. మీకు నేను స్వా

తంత్రీ మిత్తు నన్న గర్జన ఫలించినది. ధనరాసులు తండోప తండములుగ వచ్చిపడినవి. ఏప్రియలు '44 లో నేతాజీ 'అజాద్ హిందు బ్యాంకి' ని స్థాపించినాడు. సైన్యముల కాహారాది పదార్థముల సేకరించి వ్యవహరించుటకు 'సరఫరా సంఘము' నొకదాని నేర్పాటు చేసినాడు. జాతీయసేన లాక్రమించిన ప్రదేశములలో శాంతిస్థాపన మొనర్చి పాలించుటకు 'అజాద్ హింద్ దళము' ను నిర్మించినాడు; దానికి క్రమ శిక్షణ మిప్పించినాడు.

ఒకానొక ప్రసంగమున నేతాజీ 'ప్రథమ స్వాంతంత్ర్య యుద్ధములో వీరఝూన్సీ పట్టిన ఖడ్గమును ధరించి మృత్యువును దిరస్కరింపగల భారతనారీమణుల శాఖ యొకటి నాకు గావలె' నని కోరినాడు. మహిళల నుద్దేశించి గంభీరముగ నొనర్చిన ప్రసంగములోని కొన్ని వాక్యము లివి.

''ఆయుధముల ధరించి యుద్ధభూమిని బ్రవేశించుట స్త్రీ స్వభావము కాదని యెవరైన భావించు చున్నారా? మన పూర్వచరిత్ర నొకమారు దిలకింపుడు. అశ్వ మధిరోహించి, పురుషోచిత వేషముధరించి సైన్యముల కగ్రేసరయై ఝూన్సీ రాణి వానిని నడిపింప లేదా? మన దురదృష్టమున నామె పతనమైనది; ఆనాటి భారతమే పతనమైనది. 1857లో నామె యారంభించిన కృత్యమునే నేడు మనము సాగింప వలసి యున్నది. ఈకడసారి కదనమున నొక ఝూన్సీరాణి చాలదు. వేనవేలు కావలెను. మీరు ధరించి పోరాడు నాయుధములు నాకు ముఖ్యముగావు. మీ పోరాటము నాకు నైతిక బలము.''

తూర్పు ఆసియా భారత మహిళామణులు ''శిలలు ద్రవింప' పలుక నేర్చిన నేతాజీ కేక వినినారు. స్వచ్ఛందసేనలలో బ్రవేశించి శిక్షితులై యుద్ధరంగమున శత్రువు నెదురొడ్డన బ్రతిన జేసినారు. నేతాజీ 22 అక్టోబరు '43న సింగపూరులో వారి కొక ప్రత్యేక శిక్షణశిబిర మేర్పాటు జేయించినాడు.

భావిభారత పౌరులగు బాల బాలిక లన్న నాయన కభిమానము విశేషము. వారికి స్థానిక స్వాతంత్ర్యసంఘముల పర్యవేక్షణలో సైనికోద్యోగులచే శిక్షణ మిప్పించినాడు. స్వాతంత్ర్యసమరమున 'మీరును యుద్ధమొనర్తు' రని నేతాజీ వారి కుత్సాహము గల్పింప బలికినపుడు వారు పొందిన యానందము నకు మేర లేదు. వారిలో ననేకులు 'ఆత్మహత్యాదళము' (జన్ బజ్) లో జేరినారు.

ఒకమారు 'బాలసేన' 'మేము అజాద్ హింద్ ఫౌజ్ లము కామా? నేతాజీ!' యని ప్రశ్నింప నేతాజీ "కారని యన్నవా రెవరు? వారితో రణరంగమున మేమే ముందు ప్రవేశింతు మని పలుకు" డని ప్రోత్సహింప వారు పొందిన యుత్సాహమును జూచి నేతాజీ కనులవెంట నానంద బాష్పము లొలికించినాడు; 'భారత మిక స్వతంత్రము కాకెట్లుండు' నని తలపోసినాడు.

24, 25 అక్టోబరు '43 రాత్రి 'నేతాజీ తాత్కాలిక ప్రభుత్వము' బ్రిటను, అమెరికాలపై యుద్ధమును బ్రకటించినది.

యుద్ధ ప్రకటనానంతరము మరుక్షణముననే నేతాజీ

మహాత్మా గాంధిజీ నుద్దేశించి 'ఆకాశవాణి' లో

"జాతిపితా! మాతృదేశ స్వాతంత్ర్యమునకై చే మీమహాయత్నమునకు బూనుకొనినాము. ఇట్టి స్థితిలో మ మ్మాశీర్వదించి నడిపింపు మని వేడుకొనినాడు.

ఆయనకు స్త్రహూ అజాద్ వంటి నాయకులపై గౌరవ భావము. కొన్ని దళములకు వారి నామము లుంచి వ్యవహా రించినాడు.

'ఢిల్లీ చలో!' వీరనినాదములతో అజాద్ హింద్ ఫౌజు పురోగమన మారంభించినది. ప్రారంభవేళ సర్వసైన్యా ధ్యక్షుడు నేతాజీ ఢిల్లీ యున్న దిశకు జూపించుచు-

"అదుగో ఆ దూరమున, ఆ నదివెనుక, ఆ అరణ్యముల కావల, ఆ పర్వతశ్రేణి కవతల, అదే మన పుణ్యభూమి! ఏ చల్లని తల్లిగర్భమున మనము జన్మించినామో ఆ స్వర్గసీమ!! మనము చేరుకొననున్న చిన్మయ భూమి!!!

"వినుడు! భారతము పిలుచుచున్నది. వినుడు!! రక్తము రక్తముకై పిలుచుచున్నది. మేల్కొనుడు!!! పర మేశ్వరుడు కోరిన దేశమునకై తనువు లర్పించిన త్యాగధనుల వలె మనమును బ్రాణముల విడనాడుదము. మనకడసారి నిద్రలో మనసేనలను ఢిల్లీకి గొనిపోవు రాచబాటను ముద్దిడు కొందము. ఢిల్లీ మార్గమే స్వతంత్ర మార్గము—చలో ఢిల్లీ!" యని యుద్రిక్త మానసుల గావించి ముందుకు సాగిపో నాజ్ఞా పించినాడు.

స్వాతంత్ర్య పిపాసముతో మరుమరీచికల జూచి భ్రమపడి పరువెత్తు భయంకర ప్రాణికోటివలె సైన్యము పర్వ

లెత్తు చున్నది. పరవశత్వమును బట్టలేని నేతాజీ కన్నుల నానంద బాష్పస్రవంతు లొలికినవి.

ఇంఫాల్ ప్రథమరంగస్థలము. అత్యున్నత ప్రదేశములు; అగాధ మగు లోయలు; కన్నె కారడవులు. అవేవియు అజాద్ హింద్ సైన్యము నాపలేకపోయినవి. గ్రీష్మమున రగుల్కొనిన కార్చిచ్చువలె గ్రిమ్ముకొని వ్యాపించుచు నవి నడచుచున్నవి. కోహిమా, తమూ, మణిపూర్, కలదన్ లోయ, ఆక్యాబ్ వరకు సైన్యములు పాకినవి.

మేజర్ జనరల్ కియానీ నాయకత్వమున కొంతసేన శత్రువుల వెన్నాడుచున్నది. ఒక్కొక స్థానమునే వదలి శత్రువులు కాలికి బుద్ధిచెప్పుచున్నారు. అజ్మీర్ సింగు కోహిమాను బట్టుకొనినాడు. కలదన్ లోయలలో మేజర్ రాటూరి పశ్చిమాఫ్రికా సేనలను దరిమికొట్టి చిట్టగాంగుపై బడినాడు. మేజర్ మిశ్ర ఆక్యాబ్ రంగమున శత్రువుల తంతిమార్గముల భగ్న మొనర్చినాడు.

ప్రధానసేన ఇంఫాల్ మైదానములో ప్రవేశించి శత్రువుల తిరోగమింప జేసినది. సుభాసు దళముతో కలనల్ షానవాజ్ మణిపుర మార్గమున శరవేగముతో పయనించుచున్నాడు. కియానీ గాంధీదళముతో ఇంఫాల్ దుర్గ ప్రధాన కవాటముల దుత్తినియలు జేసినాడు. తమ మార్గమున శత్రువుల కంటకముల జెల్లాచెదరొనర్చిన లెఫ్టినెంటు కల్నల్ ప్రీతమసింగుకు పాలేల్ వశమైనది. కల్నల్ గుల్జారా సింగు అజాద్ సేనతో బశ్చిమదిశను శత్రువుల రక్షణశిబిరములపై బడినాడు. నెహ్రూదళము కల్నల్ అజీజ్ నాయకత్వమున

విశ్రాంతి సైన్యముగ వెనుక వచ్చుచున్నది.

శత్రువుల ముఖ్యస్థానములలో జొచ్చికొని పోయి, బాహదూర్ శాఖలు, ఆత్మహత్యాదళములు నత్యావశ్యకము లైన వార్తలు దెచ్చుచున్నవి.

స్వేచ్ఛను బ్రసాదించిన గ్రామములలో శాంతిస్థాపన మొనర్చి క్రమపాలనమును నెలకొల్ప మేజర్ జనరల్ చాటర్జీ వెనువెంట వచ్చుచున్నాడు.

కల్నల్ మాలిక్ జాతీయ పతాకారోహణ మొన ర్చుచు విజ్ఞాన శాఖను నడుపుచున్నాడు.

ఇంఫాల్ నగరము కనుజూవు మేరలో నున్నది. అది శత్రువుల ప్రధాన స్థానము. అటనుండి వారు నేతాజీ సేన నెదుర్కొనుచున్నారు. వారి 14 వ సైన్యము జాతీయ సైన్య ధాటి కాగలేక రూపుమాసి పోవుచున్నది. శత్రువులు రక్షణా వ్యూహమును చక్రాకృతిగ నిర్మించుకొనినారు. ముందు 'టాం కులు', తరువాత 'ఫిరంగులు', ఆవెనుక సేనయు నున్నది. వాయు విమానములపై నూతనసైన్యములు వచ్చి వారిన జేరు కొనుచున్నవి. కాని యేమి ప్రయోజనము? వారికి నైతిక బలము లేదు.

అయినను తప్పనిసరిగ ముందుకు సాగివచ్చినారు.

12 ఫిబ్రవరి '44 న సేనానాయకుడు షానవాజ్ యుత్తర బర్మాలోని జపాను సైన్యాధ్యక్షునితో సంప్రదించి నపు డాతడు జాతీయ సైన్యమునకు గావలసిన వాయువిమాన ములు, నాహారపదార్థముల నిత్తు నని వాగ్దానము చేసినాడు. వాయువిమానములు రాలేదు. తినుటకు తిండియైన లేదు.

కందమూలముల తినుచు మహారణ్యములలో నేతాజీపేరులు నాయకునియెడ నచంచల భక్తివిశ్వాసములతో ధైర్యసాహస ములతో భయంకర యుద్ధములు గావించినారు.

శత్రువు నెదుర్కొనలేక జపానీయులే పారిపోవు చున్నారు. ఆకలిబాధల కోర్వలేక అజాద్ హింద్ సేనలో ననేకు లాత్మహత్య జేసుకొనినారు.

ఇట్టి క్లిష్టస్థితిలో ద్రోహులు కొందరు శత్రుపక్షముతో సంధి జేసుకొని వారి కత్యావశ్యకము లైన సమాచారము లంద జేసినారు. దైవమును దాత్కాలికముగ వారి కనుకూలించి నది. – కుంభవృష్టులు కురిసినవి.

స్థితిగతుల నవగత మొనర్చుకొని నేతాజీ తిరోగమింప సేనల నాజ్ఞాపించినాడు. ఇం దాతని యుద్ధవిశారదత్వ మెంత యును వెల్లడి యైనది.

తిరోగమనమున సేన లపారనష్టముల పాలైనవి. మనో వేగమున మాండలే, మైమ్యోల వరకు జేరిన వారికి మాత్రము విశ్రాంతి జేకూరినది. మిగిలినవారు శత్రువులకు జిక్కుటతో, యాత్మహత్య గావించుకొనుటతో జరిగినది.

21 ఆగష్టు '44 తిరోగమనమున కనుజ్ఞ నొసగినాడు. ఈ తిరోగమనము తాత్కాలికము. నేతాజీ ధైర్య మణు మాత్రము క్షీణింపలేదు. తిరోగమన మొనర్చి తిరిగివచ్చిన సైనికులతో నిట్లు పలికి వారికి సంతోష మొడగూర్చినాడు.

"భారత స్వేచ్ఛాసమరమును భారతభూమిలో బ్రవే శించి సాగించినాము. అనేక కష్టములకు లోనై మనసేన పోరాడినది. సన్నాహ మణుమాత్రము లేక కేవల నైతిక

బలముతో బోరాడిన మనల నెదుర్కొన శక్తివంతమును, సర్వ సంపన్నము నైన బ్రిటిష్ సైన్యము లెంత గిజగిజ లాడినవి! మన యుద్యోగుల, సైనికుల వీరకృత్యములు జగద్వినుతికి పాత్రము లైనవి"

ఇట్టి సంతృప్తికర వాక్యముల పలుకుట మహానాయక లక్షణము!

తిరోగమించిన సైన్యముతో నేతాజీ మాసము దినములు గడపి వారికి గలిగిన క్షతిని సమస్తమును మాంత్రికుని వలె మటుమాయ మొనర్చినాడు. వైద్యశాల లన్నియు రోగులతో నిండియున్నవి. నానారకము లైన బుగ్మతలతో సైన్యము బాధ పడుచున్నది.

ఝాన్సీదళములోని వీరవనితలు వారి కుపచారము లొనర్చి తేర్చుచున్నారు. వారిపై శత్రువిమానములు దాడులు చేయుచున్నవి. ఎటులనైన బ్రాణముల దక్కించుకొనుటకు వారు ప్రయత్నించుచున్నారు.

ఇది బ్రతుకుపై నాశవలన గాదు; మాతృదేశ సేవా తత్పరత్వమున!

వరదలాగినవి. బ్రిటిష్‌వారి 14 వ సేన ముందుకు సాగి వచ్చుచున్నది. నేతాజీ తిరోగమించి వచ్చిన సైన్యమును, మార్చి రంగమున నూతన సైన్యమును జేర్చినాడు. గడచిన యుద్ధముల వలన కొన్ని యనుభవములు కలిగినవి. అజాద్ హింద్ ఫౌజు యుద్ధము పర్యవేక్షింప 26 అక్టోబరు '44 యుద్ధ సమితి నొకదానిని నేర్పాటు జేసినాడు. సైన్యములకు గావల

సిన యాహారపదార్థముల సకాలమున కందింపవలసిన బాధ్యత వారిపై బెట్టినాడు. యుద్ధభూముల ప్రవేశించుటకు ముందు వీరితో నిట్లు ప్రసంగించినాడు.

"భవిష్యత్తును గురించి యొక రమ్యరూపమును బ్రదర్శింపదలప లేదు. శత్రువు సమస్త సన్నాహములతో మనపై బడ సంసిద్ధుడైనాడు. మనమును సన్నాహముల జేకూర్చుకొనుచున్నాము.

"ఇండియా రక్షణమునకు శత్రువులు అస్త్రములతో యుద్ధమొనర్ప నిశ్చయించి నట్లున్నారు. వారిని భారతదేశమున స్టాలిన్ గ్రాడ్ నగరము గావించి నట్లున్నది. ఈ సంవత్సరమున బ్రిపించ యుద్ధఫలితమే నిర్ణీతము కానున్నది. ఇంఫాల్ కొండలందును, చిట్టగాంగు మైదానములలోను మన భారతీయ స్వాతంత్ర్య జాతకము తేలిపోగలదు.

'చలో ఢిల్లీ' తోబాటు 'రక్తము, మరింత రక్తము' — అను మరియొక యుద్ధనినాదము చేర్చినాము. భారత దేశ స్వేచ్ఛకై మనము రక్త మొలికింతుము. శత్రురక్తము నొలికింతుము.

"రాబోవు నూతన స్వేచ్ఛా యుద్ధఘట్టమున పూర్వమీ సమరయాత్రలో మృతినొందిన మహావీరుల పవిత్రాత్మలు మనల నావహించి వీరోచిత కృత్యముల నొనరింప నుద్బోధించుగాక."

నేతాజీ సైన్యములకు యుద్ధారంభ మొనర్ప మరల 45 మార్చి ప్రథమవారమున ననుజ్ఞ నొసగినాడు.

'45 ఆరంభమున విజయగర్వముతో అమెరికా సేనలు

ముందుకు సాగివచ్చుచున్నవి. పురోగమించుట కంటె నేటి స్థితిలో అజాద్ హింద్ ఫౌజు కర్తవ్యము స్వరక్షణ మని నేతాజీ గమనించినాడు. ఇంఫాల్ రంగమున తీవ్రతరముగ బోరాడిన సైన్యమును వెనుకకంపి నూతన సైన్యమును ముందునకు దరలించినాడు.

గత వత్సర యుద్ధమునందు జాతీయ సైనికులు, దేశ భక్తి యుతులై, వీరాధి వీరులవలె పోరాడిరి. కాని కొందరి దేశద్రోహము, పందతనము వలన నష్టము ప్రాప్తించినది.

అట్టి యవకాశములు ముందెన్నడును గలుగకుండుటకు నేతాజీ జాగరూకత వహించినాడు. కాని సైన్యమున దేశ ద్రోహ బీజములు పొడకట్టుచునే యున్నవి. అట్టివారిని శిక్షింప నుద్యోగుల కనుజ్ఞ నొసగినాడు. సైన్యములో నున్న పందతనముబాప నాటకము లాడించినాడు; మహమ్మద్ బక్ష్, రైయద్, మదనులవంటి దేశద్రోహుల విగ్రహముల జేయించి యవమానముతో నూరేగింప జేసినాడు. పూర్వవీరుల శౌర్య పరాక్రమములను బ్రశంసించుచు నుపన్యాసము లిప్పించినాడు. యుద్ధారంభదశలో షానవాజ్ ఖాను సైన్యము నుద్దేశించి యిట్లు పలికినాడు.

"ఇందు ముఖ్యులైన సైనికులు నుద్యోగులు నున్నారు. యుద్ధమున్న కష్టపరంపరలతో, మృత్యువుతో గూడినది. దాని కెవరైన వెరచువా రున్న నిప్పుడే నిలచిపొండు. మనము సాగింప బోవునది స్వేచ్ఛాసమరము. ఇందు పందలతో పని లేదు. "భారతము స్వతంత్రమైన వెనుక నేను మనకు సాయ మొనర్చు చున్న జపానీయులు మనల లొంగదీయ యత్నిం

చిన వారితో గూడ మనము సమర మొనర్పవలసిన దే? మనము జపానీయుల కేవిధముగ ననుచరులము కాము."

'45 మార్చి మూడవ వారము నెగ్రహూసేన బ్రిటిష్ వారి 19వ సేనతో దలపడి స్వతంత్రముగ న్యాంగు, పాగను నదీముఖముల ఘోర సమర మొనర్చుచున్నది. షానవాజ్ నాయకత్వమున గొంతిసేన 'పోపా' ప్రాంతమున పోరాడు చున్నది. ఫిరంగులు లేవు, వాయువిమానములు లేవు. నెల దినములు సైన్యము 'పోపా' ను రక్షించుకొనినది.

అజాద్ హింద్ ఫౌజు బ్రిటన్ సేనల పురోగమనమును గొంతకాల మాపగలిగినది. కాని యది కేవల నైతికబల ముతో బోరాడ లేకున్నది. ఇంతలో బర్మా జాతీయ సైన్యము లొంగిపోయినది. జపాను బలములు యుద్ధరంగమును బరిత్య జించి యేనాడో పారిపోవ నారంభించినవి.

నేతాజీ సైన్య మొంటిగ మహత్తర శత్రుసైన్యము నెదుర్కొని పోరాడవలసి వచ్చినది. 'నేతాజీ కీ జై, ఇంక్విలాబ్–జిందాబాద్, అజాద్ హిందుస్థాన్ – జిందాబాద్, చలో ఢిల్లీ' –నినాదములు శత్రువులు కురిపించిన యగ్నివర్ష ములపై నాకసమున ప్రతిధ్వనించు చున్నవి.

యుద్ధముల వ్యక్తిగతములైన వీరోచిత కృత్యము లనేక ములు. ముష్టి యుద్ధములలో రామసింగ్, గ్యానీసింగుల వంటి వీరాధివీరుల పోరాటముల జూచి శత్రువులు భయకంపితు లైనారు. వారు నేతాజీ యాదర్శముల కనుగుణముగ పోరాడి నారు. కేవల సాహసమేగాని సాధన సంపత్తి లేదు. ఎంత కాలము యుద్ధమును సాగింపగలరు?

మోల్ మైన్ వరకు తిరోగమింప వలసినదని నేతాజీ సేనల కాజ్ఞ నొసగినాడు. సైన్యమును శత్రుపక్షమునుండి పెగూ యోమా సైన్యములు చుట్టుముట్టుచునారు. మే 13 నాడు షానవాజ్ సైన్యము చక్రవ్యూహమున జిక్కుకొనినది. ఆనా డతని సైన్యములో నలుబది తొమ్మిది మంది మాత్రి మున్నారు. వారికి కతడు తమ స్థితిని విశదీకరించి నాడు. కాని వారు లొంగిపోవుట కిష్టపడలేదు? పోరాడుచున్నారు.

జనరల్ స్లిమ్ నాయకత్వమున బ్రిటిష్ శత్రుసైన్యములు వర్షాకాల జలదములవలె గర్జించుకొని వచ్చుచున్నవి. ఒక యరణ్యమునుండి మరియొక యరణ్యమునకు అజాద్ హింద్ ఫౌజు నవి వెంటబడితరుము చున్నవి. అంతలో మైటికినా పడిపోయినది. జపానువారు రంగూను వదలిపెట్టినారు. నేతాజీ "తుదిప్రాణి యున్నంత వరకును రక్షించి తీర" వలెనని యాజ్ఞాపించినాడు.

యుద్ధమంత్రుల కోరికపై నేతాజీ రంగూను నగరమును వదలిపెట్ట వలసి వచ్చినది. అట్టి స్థితిలో నారువేల జాతీయ సైన్యమును నగరప్రజల రక్షణార్థము నియమించి నేతాజీ వెడలినాడు. ఆయన వెంట నమ్మినసేన, రెండువేల బలముతో, బాంకాక్ వర కనుసరించినది. స్వరాజ్యదీవుల హైకమీషనరు జనరల్ లోకనాథము 'బర్మారంగములోని జాతీయసైన్యమును, భారతీయ సైన్యమును, భారతీయ ప్రజలను గాపాడెద' నని నేతాజీకి వాగ్దానము జేసినాడు.

సింగపూరుకు వెడలుచు 24 ఏప్రియల్ '44 న నేతాజీ సైన్యమున కీప్రత్యే కాదేశ మిచ్చినాడు.

"వీరోద్యోగులారా! సైనికులారా!! భరింపరాని హృదయభారముతో నేను బర్మానుండి వెడలిపోవుచున్నాను. '44 ఫిబ్రవరి నుండి స్వాతంత్ర్యసమరము సాగించినాము. ఇంఫాల్ బర్మారంగములలో మనకు విజయము చేకూరలేదు. ఇంక నిట్టి సమరము లెన్నియో సాగింప వలసియున్నది.

" ఎట్టి విషమస్థితినైన నే నపజయ మంగీకరింప నేరని యాశావాదిని. ఇంఫాల్ మైదానము లందును, బర్మారంగములోను, ఆరకాన్ అరణ్యములలోను శత్రువులతో పోరాడు వేళ మీరు నిరూపించిన వీరోచిత సాహసకృత్యములు చిర స్థాయులుగ మనస్వాతంత్ర్య సమరచరిత్రలో సజీవములై నిలువ గలవు.

" సోదరులారా! ఈ క్లిష్టస్థితిలో నా యాదేశ మొకటి మాత్రమే. తాత్కాలిక ముగ మీరు లొంగవలసివచ్చిన నాకృత్యమును వీరులవలె నొనర్పుడు. మీరు పొందిన యున్నత శిక్షణమున కనుగుణముగ వ్యవహరింపుడు. మీ యనంత త్యాగమువలన భవిష్యద్భారతమున నిక బానిసలు జన్మింపరు. అట్టిస్వేచ్ఛామూర్తుల మహోదయమునకు గారకులు మీరని గర్వింపుడు!

" వారు మీ సమరచరిత్రను స్వర్ణాక్షరములతో లిఖించి లోకమున బ్రకటింతురు. విజయకీర్తికై చెచిన మీరాచ బాటలో మీ పదచిహ్నముల ననుసరించి పురోగమింతురు.

"భారతదేశ విముక్తియెడ నా కచంచల విశ్వాసము. అది యీనాడైన నణుమాత్రమును జలింప లేదు. మన జాతీయ త్రివర్ణ పతాకను, జాతిగౌరవమును, భారతవీరుల మహత్తర

సంస్కృతిని మీ హస్తగత మొనర్చినాను. మీరు సర్వస్వ మును ధారపోసి భావియుగముల కాదర్శమూర్తులై వర్తింతు రనుటలో నా కేమాత్రమును సందేహము లేదు.

"నా యిష్టానుసారముగ నైన మీలోనుండి తాత్కా లికమగు నపజయమున గలిగిన కష్టముల బాలు పంచుకొను వాడనే. కాని నామంత్రులు, నిత రోన్నతోద్యోగులు బర్మాను వదలి స్వాతంత్ర్య సమరమును సాగింప వలసిన దని కోరినారు. తూర్పు ఆశియాలో నున్న నా దేశీయు లెట్టి క్లిష్టపరిస్థితిలో నైన సమరము సాగింతురు. వారు మీ ధైర్య సాహసముల సత్యా, త్యాగముల మరచిపోరు.

21 అక్టోబరు '43 న నే గైకొనిన ప్రమాణము నెన్న డును విస్మరింపను. ముప్పది యెనిమిది కోట్ల భారతీయుల క్షేమసౌభాగ్యములకే నేను యత్నింతును. ఈ యాశతోనే మీరును ప్రవర్తింపుడు. ఉపన్ననకు ముం దెన్నడును సంఘ కారమే కనుపించును — జైహింద్"

నేతాజీ యాదేశము ననుసరించి జాతీయసేన బోరాడు చున్నది; మరొక మాసముకాలము శత్రువుల పురోగమన మాపగలిగినది. అందున్నవారు శారీరకముగ యుద్ధమునకు నిరుపయోగులు, రోగగ్రస్తులు.

నలుబది యైదుగురు సేనతో కల్నల్ మెహర్‌దాస్, షానవాజ్ ఖానులు, మరి యితరోద్యోగులు తుములయుద్ధ ములు సాగించినారు. కల్నల్ థాకూర్ సింగు 'యక్షు పటా లము' నేతాజీని బాంకాకు వరకు జేర్చినది. దీనిని శత్రువులే మెచ్చుకొనినారు.

కెప్టెన్. లక్ష్మి నాయకత్వమున ఝాన్సీ దళము మోల్ మైన్ యొద్ద శత్రుసేనలతో దలపడి విశేషనష్టము లేకుండ తిరోగమించినది. తుట్టతుదకు 16 మే '45 సమస్తసైన్యము లును శత్రువులకు లొంగిపోయినది.

నేతాజీ అంగరక్షక సైన్యము మాత్రము వారికి లొంగ లేదు. 9 ఆగష్టున జపానీయులు లొంగిపోయనారు. "జపానీ యులు లొంగినారు. మేములొంగ" మను నినాదములతో జాతీయసైనికులు బాంకాకున గర్జిలానర్చుచున్నారు.

17 ఆగష్టున నేతాజీ బాంకాంకుకు వచ్చి వారిని చూచి నాడు. వారి యుత్సాహ నినాదములను విన్నతరువాత "మీరు లొంగిపాం" దని చెప్పుట కాయనకు మనస్కరింప లేదు. "నిజము మనము లొంగ" మని వారు చేయు నినా దములకు సమాధానము చెప్పి, తరువాత నెల్లైన వారిని బ్రిటీషు వారికి లొంగిపోవు నట్లు చెప్పవలసిన దని భోస్లే కాజ్ఞాపించి వెళ్లిపోయినాడు. చొల్పురి శిబిరములోని సైనికులు. ఒకటి రెండు (జనబజ్) ఆత్మహత్యా దళములు లొంగ మని చెప్పవచ్చిన వారి ప్రాణముల హరింతు మని ప్రతిన గైకొనినారు. బ్రిటిష్ యుద్యోగులు వారి శిబిరములలో బ్రవేశింపని షరతుతో దుట్ట తుదకు వారు లొంగుట కంగీకరించిరి. దానికి కల్నల్ శివదత్త సింగు ముఖమున బ్రిటీష్‌వా రంగీకరించిరి. కాని తరువాత తప్పినారు.

6 ఆగష్టున 'హిరోషిమా' మీదను, 9 ఆగష్టున 'నాగసాకి' మీదను, ఆటం బాంబులు ప్రయోగించి నందు

న కలిగిన ప్రమాదముచే సమస్తమును తారుమా రైనది.

15 ఆగస్టు '45 న జపానువారు 'బేషరతు' గ లొంగిపోయినారు.

అందువలన అజాద్ హిందు ఫౌజ్ కును, తూర్పు ఆసియా రాజ్యములలోని భారతీయులకును బ్రమాదము సంభవించున ట్లున్నది. ఆసందర్భమున టోక్యో కేగి కొన్ని విషయముల నిర్ధారణ జేసుకొనుటకు పయనించుచుండ విమానము వ్యత్య స్తమగుటచే బోసుబాబు మరణించినా డని యాయన ననుస రించిన కల్నల్ హబిబుర్ రహమాన్ వలన తెలియుచున్నది. కొంద రామహా పురుషుడు నేటికిని సజీవు డని విశ్వసించు చున్నారు.

స్వర్గము చేరినను సజీవుడైనను నేతాజీ భారతజాతి బ్రతికి యున్నంత వరకును సజీవుడు! అమరుడు ! !

నేడు మన మనుభవించు స్వాతంత్ర్యమున కామహాత్ముని యత్నము దోహద మిచ్చినది. మనము కృతజ్ఞతతో నా మహా నాయకుని శిలావిగ్రహముల గ్రామగ్రామముల స్థాపించి య చంచల భక్తిభావమున నా యగ్రగామికి జోహారు లర్పించు చున్నాము. — జైహింద్!

వ్యాయామకళా పవర్ ప్రెస్: గుంటూరు